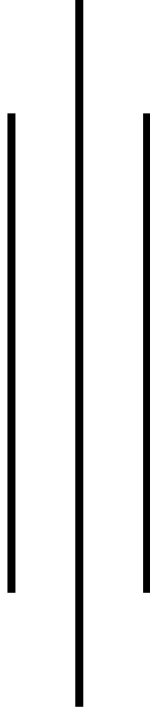

वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन

(आ.व. २०७८/८०)

नेपाल सरकार
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
हरिहरभवन, ललितपुर

वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन (आ.व. २०७५/८०)

प्रकाशक

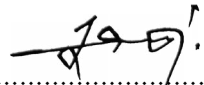
नेपाल सरकार
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
हरिहरभवन, ललितपुर

फोन : +९७७ ०१-५५२९०७६
+९७७ ०१-५५२९६४८
वेबसाइट : www.doanepal.gov.np
इमेल : doa.agri2014@gmail.com

मन्तव्य

कृषि क्षेत्रमा देशको झण्डै ६० प्रतिशत जनसंख्या निर्भर छन् भने यस क्षेत्रले कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब २४ प्रतिशत योगदान पुर्याएको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ ले नेपालको जनसंख्या करिब ३ करोड पुगेको छ जुन निरन्तर बढिरहेको छ। यद्यपि, कृषि गर्ने जमिन भने सीमित छ र क्रमिक रूपमा प्रत्येक वर्ष विभिन्न कारणहरूले घट्दो क्रममा छ। खेतीयोग्य जमिनको उपलब्धता ०.६८ हेक्टर प्रति परिवार मात्र हुनु र त्यो पनि खण्डिकृत रूपमा रहनु चुनौतीपूर्ण छ। हाम्रो कृषिमा खासगरी साना कृषकहरूको बढी संलग्नता रहेको र निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीबाट गुञ्जिरहेकाले यस क्षेत्रमा संलग्न श्रमिकहरूको उत्पादकत्व निकै न्युन छ। कृषिमा व्यावसायिकरण एवम् विविधीकरण हुन सकेको छैन। मिहिनेती कृषकहरूको अथक परिश्रम र सरकारी कार्यक्रमहरूको प्रयासका बावजुद विभिन्न समस्याहरूको कारण खाद्यान्न आयात गर्नु परेको छ। नेपालको कृषि विकासको समग्र स्थितिलाई मध्यनजर गर्दा कृषिको व्यावसायिकरण र आधुनिकीकरण नभई कृषकहरूको जीवनस्तर माथि नउठ्ने कुरा प्रष्ट छ। यसै कुरालाई मध्यनजर राख्दै नेपाल सरकारले आ.व. २०७९/८० मा कृषि विभागमार्फत विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याएको थियो। तराईका ८ जिल्लाका उखु कृषकहरूलाई बिक्रीमा आधारित प्रति क्वीन्टल रु. ७० का दरले कुल रु. ९९ करोड प्रोत्साहन अनुदान प्रवाह भएको छ। त्यस्तै, कृषि विभागमार्फत बाली बीमाको प्रिमियममा अनुदान भुक्तानी भएको छ। कृषि विभाग मातहतका ६ वटा राष्ट्रिय केन्द्रहरू, २ वटा आयोजनाहरू, १४ वटा विशिष्टीकृत फार्महरूमार्फत कृषि विकासको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण कार्यहरू सम्पादन भएको छ। नेपालको संविधान २०७२ को मर्म अनुरूप कृषि प्रसारको मुख्य जिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहलाई तोकिएसँगै राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न कृषि विभागमार्फत सङ्घीय ससर्त अनुदान उपलब्ध गराइएको छ। प्रदेश र स्थानीय तहमा जनशक्तिको अभाव र अन्तरसरकारी कमजोर संयन्त्रका कारण प्रभावकारी समन्वय हुन नसक्दा कार्यक्रम कार्यान्वयन सहज छैन। तथ्याङ्क र प्रगति विवरण सङ्कलन प्रणाली समस्याग्रस्त छ। कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयलाई नीतिगत राय सुझाव उपलब्ध गराउने, कार्यविधि निर्माणमा सहजीकरण तथा योजना तर्जुमाको कार्यमा यस विभागको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ। यस पुस्तकमा मुख्यतया: विभागले आ.व. २०७९/८० मा सम्पादन गरेका मुख्य मुख्य कार्यहरूको प्रगति विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। विभाग मातहतका केन्द्रहरू, आयोजनाहरूका मुख्य प्रगति विवरणहरू तथा सङ्घीय ससर्त कार्यक्रमहरूको बारेमा उपलब्ध तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएका छन्। यसका अलावा, कृषि विकासका समसामायिक विषयहरू र सम्बन्धित तथ्याङ्कहरू समाविष्ट छन्। पुस्तकमा प्रस्तुत तथ्याङ्कहरूले यस विभागले गरेका कार्यहरू झल्काउनुका साथै यसबाट कृषिका विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता र सम्बद्ध सबै पक्षहरूलाई लाभ पुग्ने विश्वास लिएका छु। आ.व. २०७९/८० को वार्षिक कार्यक्रम सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न सहयोग गर्नुहुने सबै आन्तरिक र बाह्य निकायहरूलाई धन्यवाद दिन्छु। यस पुस्तक तयार गर्नुहुने विभागका उपमहानिर्देशक डा. अरुण काफ्ले, वरिष्ठ कृषि अर्थ विज्ञ तिलकराज चौलागाई, कृषि अर्थ विज्ञ चण्डिका लामा तथा बाली संरक्षण अधिकृत दामोदर पोखेल विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ। त्यस्तै, यस कार्यमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु। अन्त्यमा, आगामी वर्षहरूमा यस्ता प्रकाशनहरूलाई अझ गुणस्तरीय र पठनीय बनाउनका लागि यहाँहरूको अमूल्य सुझावको अपेक्षा गर्दछु। धन्यवाद !

२०८१, जेठ २५

डा. नरहरि प्रसाद घिमिरे

महानिर्देशक

विषय-सूची

खण्ड-१

१. साङ्गठनिक परिचय र संस्थागत संरचना

१.१ कृषि विभागको परिचय

१.१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

कृषि विकासका लागि संस्थागत प्रयास वि.सं. १९७८ मा कृषि अड्डाको स्थापना भएपछि सुरु भएको मानिन्छ। यस क्रममा कृषि विकासको संस्थागत प्रयासलाई गति दिन वि.सं. २००८ सालमा कृषि विभागको स्थापना भएपश्चात कृषि विकासको योजनावद्ध थालनी भएको पाइन्छ। कृषि विकास कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले विषयगत सङ्गठनको आवश्यकता महसुस गरी वि.सं. २०२३ सालमा कृषि विभागलाई पाँच विभागहरू (कृषि प्रसार, मत्स्य, बागवानी, पशु स्वास्थ्य र कृषि शिक्षा तथा अनुसन्धान) मा पुर्नगठन गरी वि.सं. २०२८ सम्म यथावत कायम राखियो। यस बीचमा कृषिको विकासमा उल्लेखनीय प्रगति भए तापनि विभागहरूबीच आँपसी समन्वयको कमी महसुस भई वि.सं. २०२९ सालमा पाँचै विभागहरूको एकीकरण गरी पुनः कृषि विभाग कायम गरियो। यसै सिलसिलामा २०२९ सालमा कृषि बजारको संवेदनशीलता एवम् आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी खाद्य तथा कृषि बजार सेवा विभागको स्थापना भयो। देशमा कृषि विकास कार्यक्रमको प्रभावकारिता एवम् आवश्यकताको आधारमा समयानुकूल परिवर्तन गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०३६ सालमा पुनः कृषि विभाग र पशु सेवा विभागको स्थापना भयो।

वि.सं. २०४५ सालमा कृषि विभागबाट छुट्टै बागवानी विभाग गठन गरियो तर वि.सं. २०४९ सालमा कृषिका निकायहरूलाई एउटै छानोमुनि राख्ने नीति अनुरूप बागवानी विभाग, बाली तथा मत्स्य विभाग, खाद्य तथा कृषि बजार सेवा विभाग, पशु स्वास्थ्य तथा पशु विकास विभाग र केन्द्रीय खाद्य अनुसन्धान प्रयोगशालालाई गाभी एउटै कृषि विकास विभागको स्थापना गरी कृषि विभागको सङ्गठनमा ठूलो परिवर्तन गरियो। वि.सं. २०५२ सालमा कृषि विकास विभागको सङ्गठनमा पुनः हेरफेर गरी तत्कालीन कृषि विकास विभागबाट कृषि विभाग, पशु सेवा विभाग र केन्द्रीय खाद्य अनुसन्धान प्रयोगशाला गरी तीन विभाग स्थापना गरियो। तदनुरूप स्थापना भएको कृषि विभागबाट प्रदान गरिँदै आएको सेवालार्ई प्रभावकारी एवम् समय सापेक्ष बनाउन यसको सङ्गठन स्वरूपमा वि.सं. २०५७ सालमा पुनः केही हेरफेर गरिएको थियो। जसअनुसार कृषि विभाग अन्तर्गतका ११ वटा प्राविधिक महाशाखाहरूलाई १२ वटा कार्यक्रम निर्देशनालयमा परिवर्तन गरिएको थियो। वि.सं. २०६१ सालमा कृषि विभागको पुर्नसंरचना गरी कृषि विभागमा एक महानिर्देशक अन्तर्गत भइरहेका दुई उपमहानिर्देशकमा एक उपमहानिर्देशक (प्रविधि विस्तार) थप गरियो र प्रविधि तथा समन्वय महाशाखाको समेत व्यवस्था गरियो।

वि.सं. २०७२ सालमा नेपालको संविधान लागू भएसँगै देश सङ्घीय संरचनामा प्रवेश गरेसँगै विद्यमान कृषि विभागको पुर्नसंरचना भई पहिले रहेका सबै निकायहरू खारेज भएका थिए। हाल कृषि विभाग मातहत ६ वटा केन्द्रीय निकाय र १४ वटा विभिन्न फार्महरू रहेका छन्। कृषि विभागको आन्तरिक संरचनामा समेत परिवर्तन गरिएको छ। जस अन्तर्गत कृषि विभागमा १ महानिर्देशक, ४ उपमहानिर्देशक (योजना, अनुगमन तथा व्यवस्थापन, कृषि उत्पादकत्व, प्रविधि तथा समन्वय र केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन एकाई) र ११ वटा प्राविधिक एवम् प्रशासनिक शाखाहरू रहेका छन्।

१.१.२ दुरदृष्टि

निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवम् प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गरी दीगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु यस विभागको दीर्घकालीन दुरदृष्टि रहेको छ।

१.१.३ लक्ष्य

यस विभागको लक्ष्य व्यावसायिक एवम् प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीबाट उच्च एवम् दीगो आर्थिक वृद्धि हासिल गरी खाद्य सुरक्षा तथा गरिबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउनु रहेको छ।

१.१.४ उद्देश्य

- कृषि उत्पादन एवम् उत्पादकत्व बढाउने,
- व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरूको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने,
- प्राकृतिक स्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवम् सदुपयोग गर्ने।

१.१.५ कार्य विवरण

- राष्ट्रिय कृषि उत्पादकत्व वृद्धि सम्बन्धी कार्यको समन्वय,
- कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसार बीच समन्वय,
- गुणस्तरीय कृषि उत्पादन स्रोत तथा सामग्रीहरूको उपलब्धतामा समन्वय,
- कृषिको व्यावसायीकरण तथा आधुनिकीकरणको लागि नीतिगत एवम् समन्वयत्मक कार्यहरू गर्ने,
- कृषि कर्जा एवम् बाली बीमा सम्बन्धी कार्यमा समन्वय,
- कृषि विकाससँग सम्बन्धित सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रका निकायहरू बीच समन्वय कायम गर्ने,
- करार खेती प्रवर्द्धन तथा प्रसार सम्बन्धी कार्यहरू,
- कृषि बाली वस्तुमा प्रतिस्पर्धात्मकता प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यहरू,
- कृषि अनुदान व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू,
- कृषि विकास रणनीतिको कार्यान्वयन सहजीकरण र समन्वय,
- कृषि योग्य जमिनको सदुपयोग तथा गैरकृषिमा प्रयोग निरुत्साहन सम्बन्धी कार्यहरूको समन्वय,
- कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक बजेट तथा जनशक्ति प्रक्षेपण विश्लेषण तथा अध्ययन अनुसन्धानमा सहयोग र समन्वय,
- कृषि उपजहरूको मूल्य निर्धारण कार्यको समन्वय,
- कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयलाई नीतिगत पृष्ठपोषण गर्ने,
- कृषि वस्तुमा भन्सार छुट लगायतका व्यवस्थाका लागि मन्त्रालयमा सिफारिस गर्ने,
- मातहतका निकायहरूबाट सञ्चालित कृषि विकास कार्यक्रमहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन तथा आवश्यक समन्वय,

- कृषि विकासका साझेदारहरूसँग सम्पर्क, समन्वय र सहकार्य सम्बन्धी कार्य,
- सङ्घीय कृषि विकास योजना नीति तथा मापदण्डको कार्यान्वयन व्यवस्था,
- कृषि विकास योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा अन्य निकायहरूसँग समन्वय,
- अन्तर्गतका निकायहरूको वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम मार्गदर्शन तथा समन्वय,
- प्राङ्गारिक कृषिको लागि फोकल कार्यालयको रूपमा कार्य गर्ने,
- कृषि बजार व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य,
- सङ्घीय कृषि फार्म/केन्द्रहरूको समग्र व्यवस्थापन,
- बाली, बागवानी, व्यावसायिक कीट विकास सम्बन्धी नीति, योजना, मापदण्डको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन एवम् नियमनको व्यवस्था,
- कृषि पूर्वाधार तथा बजार विकास सम्बन्धी नीति, योजना, मापदण्ड, संरचना विकास, नियमन सम्बन्धी कार्य,
- केन्द्रीय रिफरेन्स प्रयोगशालाको व्यवस्थाका लागि नीति, मापदण्ड र नियमन सम्बन्धी कार्य,
- सङ्घीय कृषि विकास कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको नीति तथा मापदण्डको कार्यान्वयन व्यवस्था,
- अन्तर्गतका निकायहरूको वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन,
- वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालित कृषि विकास सम्बद्ध आयोजनाहरूसँग आवश्यक समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन।

१.१.६ सङ्गठनात्मक संरचना

१.१.६.१ कृषि विभाग

(क) योजना, अनुगमन तथा व्यवस्थापन महाशाखा

यस महाशाखा अन्तर्गत ३ वटा शाखाहरू (योजना, कार्यक्रम तथा अनुगमन शाखा, प्रशासन शाखा र बजार विकास, आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क शाखा) रहेका छन्। यस महाशाखाले मुख्यतया वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा कर्मचारी प्रशासन, सामान्य प्रशासन, कर्मचारी व्यवस्थापन र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी कार्य गर्ने गरेको छ।

कार्यक्षेत्र

- दैनिक सामान्य प्रशासन सञ्चालनमा महानिर्देशकलाई सहयोग गर्ने,
- कर्मचारी प्रशासन सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्ने,
- आर्थिक प्रशासन सञ्चालनमा नेतृत्व प्रदान गर्ने,
- सरकारी सम्पत्तिको सुरक्षा, आवश्यक मर्मत सम्भार र प्रयोगको आवश्यक व्यवस्था गर्ने,
- विभागमार्फत सञ्चालन हुने वार्षिक सङ्घीय कृषि विकास कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाको व्यवस्था गर्ने,

- वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालन हुने आयोजनाको कार्यक्रम तर्जुमा, अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सहजीकरण गर्ने,
- विभाग अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमको अनुगमन र मूल्याङ्कन एवम् आवधिक समीक्षाको व्यवस्था गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरको कृषि तथ्याङ्क व्यवस्थापन र अद्यावधिक गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरमा खाद्य सुरक्षा स्थितिको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने।

१. योजना, कार्यक्रम तथा अनुगमन शाखा

- सङ्घीय कृषि विकास योजना नीति तथा मापदण्डको कार्यान्वयन व्यवस्था,
- कृषि विकास योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा अन्य निकायहरूसँग समन्वय,
- अन्तर्गतका निकायहरूको वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम मार्गदर्शन तथा समन्वय,
- सङ्घीय कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक कार्यविधि तथा निर्देशिकाको तयारी तथा कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयनको लागि कार्यक्रम तर्जुमा एवम् समन्वय,
- वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालित कृषि विकास सम्बद्ध आयोजनाहरूको कार्यक्रम तर्जुमा समन्वय,
- सङ्घीय कृषि विकास कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको नीति तथा मापदण्डको कार्यान्वयन व्यवस्था,
- अन्तर्गतका निकायहरूको वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन,
- वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालित कृषि विकास सम्बद्ध आयोजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जनशक्ति व्यवस्थापन तथा वैदेशिक अध्ययन, तालिम, भ्रमण व्यवस्थापन,
- सङ्घीय कृषि विकास कार्यक्रमहरूको आवधिक समीक्षा।

२. प्रशासन शाखा

- सङ्घीय निजामती सेवा ऐन र नियमावली अनुसार विभाग अन्तर्गत कर्मचारी प्रशासन सम्बन्धी माग आकृति, नियुक्ति, पदस्थापन, सरुवा, बढुवा, विदा, अवकाश उपदान, निवृत्तिभरण, प्रोत्साहित पुरस्कार, वृत्ति विकास, दण्ड सजाय र विभागीय कारवाही सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- विभाग अन्तर्गत कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, स्वेच्छिक अवकाश, उपदान, निवृत्तिभरण, प्रोत्साहित पुरस्कार, वृत्ति विकास, दण्ड सजाय सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- विभाग र अन्तर्गतको जनशक्ति विवरण अद्यावधिक राख्ने,
- विभाग र अन्तर्गत कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने,
- आयोजनाहरूको दरबन्दी सिर्जना, जनशक्ति व्यवस्थापन लगायत प्रशासनिक कामकारवाही सम्बन्धमा मन्त्रालयलाई सहयोग गर्ने,
- विभागको दैनिक प्रशासन सम्बन्धी कार्यहरूमा महानिर्देशकलाई सहयोग गर्ने,
- विभागको जनसम्पर्क र सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने,

- अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्राप्त र भ्रष्टाचार नियन्त्रण एवम् उजुरी, गुनासो सम्बन्धी कार्य प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र राष्ट्रिय सर्तकता केन्द्रबाट प्राप्त गुनासाहरू फर्छ्यौट गर्न मन्त्रालयलाई सहयोग गर्ने,
- विभागमा आवश्यक सामग्री खरिद, वितरण लगायतका कार्य गर्ने,
- विभाग र अन्तर्गतको सवारी साधन व्यवस्थापन र परिचालन सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- विभागको जिन्सी व्यवस्थापन सुरक्षा व्यवस्था सम्बन्धी कार्य,
- विभागमा प्राप्त चिठी पत्रहरूको अभिलेख सम्बन्धी कार्य,
- विभागको सरसफाइ तथा बगैँचा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य,
- साधारणतर्फको बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने,
- बजेट निकासा गराउने र नियमित आर्थिक कारोवार सञ्चालन गर्ने,
- लेखापरीक्षण तथा बेरुजु फर्छ्यौट सम्बन्धी कार्य गर्ने गराउने,
- विभाग मातहतको लेखा सम्बन्धी कामको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन व्यवस्था मिलाई उपयुक्त कारवाही गर्ने,
- आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी अन्य काम गर्ने,
- नि.से. ऐन तथा नि.से.नि. अनुसार औषधी उपचार सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने,
- विभाग र अन्तर्गतको कानूनी राय प्रदान गर्ने,
- ऐन, नियम, विनियम जस्ता कानूनहरूको मस्यौदामा मन्त्रालयलाई सहयोग गर्ने,
- विभाग र अन्तर्गतको निकाय विपक्षी भएको मुद्दा मामिलामा प्रतिरक्षा गर्ने,
- सम्बन्धित न्यायालयबाट विभाग सम्बन्धी भएका मुद्दा फैसला कार्यान्वयनको कार्यवाही गर्ने।

३. **बजार विकास, आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क शाखा**

- राष्ट्रियस्तरको बजार विकासको नीति तथा मापदण्ड सम्बन्धी कार्य,
- राष्ट्रियस्तरको बजार संरचना विकास तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्य,
- कृषि सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको तथ्याङ्क प्रणाली व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य,
- राष्ट्रियस्तरमा खाद्य सुरक्षाको अवस्थाबारे अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण एवम् प्रक्षेपण,
- कृषि बजार सूचना तथा कृषि तथ्याङ्क सङ्कलन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा सूचना प्रविधिको नवीनतम माध्यमको प्रयोग गर्ने गराउने,
- कृषि तथ्याङ्क सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरमा सफ्टवेयरको विकास तथा सञ्चालन एवम् प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विस्तार सम्बन्धी कार्य,
- कृषि तथ्याङ्कको सूचकको विकास एवम् अद्यावधिक गर्ने सम्बन्धी कार्य,
- विभिन्न बालीहरूको ऋण कटिड र उत्पादन प्रक्षेपण,

- बाली वस्तु उत्पादन लागत एवम् प्रतिफल विश्लेषण,
- स्थानीय तहमा कृषि क्षेत्रमा भएको लगानी र प्रतिफलको विश्लेषण गरी मन्त्रालय र प्रदेशस्तरलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- कृषिको प्रतिस्पर्धात्मकता बढाउने सन्दर्भमा राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन एवम् विश्लेषण गरी मन्त्रालय र प्रदेशस्तरलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरको कृषि बजार सञ्चारलक समितिको गठन तथा अनुगमन गर्ने,
- कृषक, कृषक समूह साथै कृषि सहकारीहरूलाई बजार सूचना, व्यवस्थापन र बजारीकरण विषयमा क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- कृषि उपज बजारको थोक तथा खुद्रा मूल्य साथै सिमावर्तीय मूल्य सङ्कलन, विप्लेषण तथा प्रवाह गर्ने,
- कृषि सूचना सङ्कलन, प्रशोधन तथा प्रवाह सम्बन्धमा राष्ट्रिय केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- वार्षिक कृषि बजार बुलेटिन प्रकाशन गर्ने,
- कृषि बजार सञ्चारलक समिति, कृषक, कर्मचारी, सहकारी संस्था लगायतलाई प्रशिक्षण तथा तालिम प्रदान गर्ने,
- उत्कृष्ट बजारीकरण प्रविधिहरूको पहिचान एवम् विस्तार कार्यको समन्वय,
- कृषि उपज बजार सञ्चालन निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू तयार, परिमार्जन सम्बन्धी कार्यहरू,
- स्थानीय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरहरूको उपयोग गरी कुन कुन वस्तु निर्यात गर्न सकिन्छ, सोको सबल र दुर्बल पक्ष केलाई निर्यात प्रवर्द्धनका लागि सुधारात्मक उपायहरू निजी सरकारी साझेदारीको अवधारणा अनुरूप अवलम्बन गर्ने,
- विश्व व्यापार सङ्गठनको प्रावधान अनुरूप गुणस्तरीय उत्पादन, स्थानीय तथा बाह्य बजारमा उपजहरूको प्रवाह गर्दा मापदण्ड लगायत अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाहरूका बारेमा आवश्यक सूचना सङ्कलन एवम् प्रवाह,
- कृषि व्यवसायमा आइपरेका समस्याहरू केलाउँदै आन्तरिक एवम् बाह्य बजारमा कृषि उपजहरूको सुलभ पहुँच बढाउन आवश्यक जानकारी र विवरणहरू सङ्कलन गर्ने र सम्बद्ध पक्षलाई प्रवाहित गर्ने,
- सङ्घ अन्तर्गत रहेका कृषि उपज थोक बजारहरूको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट स्वीकृति दिने र कृषि उपज बजार सञ्चालन निर्देशिका अनुसार भए नभएको अनुगमन गर्ने,
- निर्यातजन्य कृषि वस्तुहरूको प्रवर्द्धनात्मक कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन सामग्री एवम् उपकरणहरू कृषकस्तरमा अनुदानमा दिने व्यवस्था मिलाउने,
- नेपालबाट आयात निर्यात भएका प्रमुख कृषि वस्तुहरूको विवरण एवम् आयातकर्ता तथा निर्यातकर्ताको विवरण तयार गर्ने।

(ख) कृषि उत्पादकत्व महाशाखा

यस महाशाखा अन्तर्गत ४ वटा शाखाहरू (बागवानी विकास शाखा, बाली विकास शाखा, व्यावसायिक कीट विकास शाखा र माटो व्यवस्थापन शाखा) रहेका छन्। यस महाशाखाले मुख्यतया देहाय बमोजिम कार्य गर्ने गरेको छ।

बागवानी, बाली तथा व्यावसायिक कीट विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्डको व्यवस्था,

- कृषिजन्य जैविक विविधता संरक्षण सम्बर्द्धन तथा उपयोग सम्बन्धी कार्य,
- राष्ट्रिय कृषि उत्पादकत्व वृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- राष्ट्रियस्तरमा माटोको उर्वराशक्ति व्यवस्थापन कार्यको समन्वय,
- सम्बन्धित बाली/वस्तुको सङ्घीय नीति तथा कार्यक्रमहरूबारे प्रदेशस्तरमा पृष्ठपोषण गर्ने।

१. बागवानी विकास शाखा

- बागवानी बालीहरूको प्रवर्द्धनका लागि राष्ट्रियस्तरमा नीति, मापदण्ड तर्जुमा,
- राष्ट्रियस्तरमा बागवानी विकास सम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा, प्रविधिहरूको आयात र प्रदेशस्तरमा समन्वय,
- बागवानीजन्य बालीको जैविक विविधता संरक्षण सम्बर्द्धन तथा प्रसार सम्बन्धी कार्य,
- विभिन्न सरकारी बागवानी सम्बद्ध फार्म, केन्द्रहरूबाट उत्पादन हुने स्रोत बीउ/बेनाहरूको अभिलेख तयार गरी प्रदेश र स्थानीयस्तरलाई समन्वय गर्ने,
- अनुसन्धानबाट विकसित भएका बागवानी सम्बन्धी प्रविधिहरूको प्रदेशस्तरमा हस्तान्तरण,
- प्रदेशस्तरबाट बागवानी सम्बन्धी तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन, विश्लेषण, प्रक्षेपण गरी प्रदेशस्तर र मन्त्रालयलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- स्थानीयस्तर र प्रदेशस्तरबाट आएका बागवानी सम्बन्धी समस्या तथा सवालहरूलाई राष्ट्रियस्तरमा समाधान गर्ने र तत् निकायलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- बागवानी सम्बन्धी सङ्घीय नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्रदेशस्तरमा पृष्ठपोषण गरी कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने।

२. बाली विकास शाखा

- अन्न बाली, दलहन, तेलहन र औद्योगिक बालीहरूको प्रवर्द्धनका लागि राष्ट्रियस्तरमा नीति, मापदण्ड तर्जुमा,
- राष्ट्रियस्तरमा बाली विकास सम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा, प्रविधिहरूको आयात र प्रदेशस्तरमा समन्वय,
- बालीजन्य कृषि जैविक विविधता संरक्षण सम्बर्द्धन तथा प्रसार सम्बन्धी कार्य,
- परम्परागत बालीका जातहरूको राष्ट्रियस्तरमा अभिलेख तयार गर्ने,
- विभिन्न सरकारी बालीसँग सम्बद्ध फार्म, केन्द्रहरूबाट उत्पादन हुने स्रोत बीउहरूको अभिलेख तयार गरी प्रदेश र स्थानीयस्तरलाई समन्वय गर्ने,

- अनुसन्धानबाट विकसित भएका बाली सम्बन्धी प्रविधिहरूको प्रदेशस्तरमा हस्तान्तरण,
- प्रदेशस्तरबाट बाली सम्बन्धी तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन, विश्लेषण, प्रक्षेपण गरी प्रदेशस्तर र मन्त्रालयलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- स्थानीयस्तर र प्रदेशस्तर आएका बाली सम्बन्धी समस्या तथा सवालहरूलाई राष्ट्रियस्तरमा समाधान गर्ने र तत् निकायलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- बाली सम्बन्धी सङ्घीय नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्रदेशस्तरमा पृष्ठपोषण गरी कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने।

३. व्यावसायिक कीट विकास शाखा

- च्याउ, मौरी, रेशम जस्ता व्यावसायिक कीट विकास नीति तथा मापदण्ड र कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- च्याउ, मौरी, रेशम जस्ता व्यावसायिक कीट विकासमा संलग्न सरकारी, सहकारी तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय,
- स्थानीयस्तर र प्रदेशस्तरमा आएका व्यावसायिक कीट विकास सम्बन्धी समस्या तथा सवालहरूलाई राष्ट्रियस्तरमा समाधान गर्ने र तत् निकायलाई पृष्ठपोषण गर्ने।

४. माटो व्यवस्थापन शाखा

- माटो, मल तथा माटोमा प्रयोग हुने सुक्ष्मतत्त्व तथा अन्य additives सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, नीति तर्जुमा र कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- माटो, मल तथा माटोमा प्रयोग हुने सुक्ष्मतत्त्व तथा अन्य additives क को नियमन तथा अनुगमन,
- स्थानीयस्तर र प्रदेशस्तर आएका माटो व्यवस्थापन सम्बन्धी समस्या तथा सवालहरूलाई राष्ट्रियस्तरमा समाधान गर्ने र तत् निकायलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- माटो, मल तथा माटोमा प्रयोग हुने सुक्ष्मतत्त्व तथा अन्य additives सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, नीति तर्जुमा र कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- माटो, मल तथा माटोमा प्रयोग हुने सुक्ष्मतत्त्व तथा अन्य additives को नियमन तथा अनुगमन।

ग) प्रविधि तथा समन्वय महाशाखा

यस महाशाखा अन्तर्गत ४ वटा शाखाहरू (प्रविधि विस्तार शाखा, बाली संरक्षण शाखा, कृषि उत्पादन सामग्री व्यवस्थापन शाखा र कृषि इन्जिनियरिङ तथा पोष्ट हार्भेष्ट शाखा) रहेका छन्। यस महाशाखाले मुख्यतया देहाय सम्बन्धी कार्य गर्ने गरेको छ।

- राष्ट्रियस्तरमा कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसार बीच समन्वय,
- विपद् व्यवस्थापन एवम् राहत सम्बन्धी कार्यहरू,
- कृषि प्रविधि विकास एवम् विस्तारमा संलग्न सरकारी, सहकारी तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय,
- कृषि यान्त्रीकरण सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन,

- पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि र क्षति न्यूनीकरण सम्बन्धी,
- कृषि सामग्रीहरूको माग र आपूर्ति व्यवस्थाको समन्वय,
- राष्ट्रिय महत्त्वको रोगकीरा व्यवस्थापन तथा महामारी रोकथाम सम्बन्धी।

१. प्रविधि विस्तार शाखा

- राष्ट्रियस्तरमा कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसार बीच समन्वयात्मक कार्यहरूको सञ्चालन,
- सहूलियत कर्जा सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गरी स्थानीय र प्रदेशस्तरमा पृष्ठपोषण गर्ने,
- विपद् व्यवस्थापन एवम् राहत सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गरी स्थानीय र प्रदेशस्तरमा पृष्ठपोषण गर्ने,
- कृषि प्रविधि विकास एवम् विस्तारमा संलग्न सरकारी, सहकारी तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय।

२. बाली संरक्षण शाखा

- रोगकीरा व्यवस्थापन तथा महामारी रोकथाम सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्ने,
- बाली संरक्षण सम्बन्धमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षमता विकास,
- बाली संरक्षण सेवाको नीति, मापदण्ड र नियमन,
- बाली संरक्षणसँग सम्बद्ध प्राविधिकहरूको क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने गराउने,
- आकस्मिक बाली संरक्षण सेवा सम्बन्धी कार्यको समन्वय,
- एकीकृत शत्रुजीव व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यको समन्वय।

३. कृषि उत्पादन सामग्री व्यवस्थापन शाखा

- कृषि सामग्रीहरूको माग र आपूर्ति सम्बन्धी सूचना सङ्कलन, प्रक्षेपण र आपूर्ति व्यवस्थाको समन्वय,
- आयातित मलको आपूर्ति सहजीकरण सम्बन्धी कार्य,
  - कृषि सामग्रीहरूसँग सम्बद्ध सरकारी कम्पनीहरूसँग समन्वयमा आपूर्ति व्यवस्थापन तथा नियमन,
  - निजी क्षेत्रबाट हुने मल तथा अन्य कृषि सामग्रीहरूको कारोवार नियमन,
  - मन्त्रालयलाई कृषि सामग्रीहरूको आपूर्ति व्यवस्थापनमा नीतिगत पृष्ठपोषण,
  - बीउविजन निरीक्षक र मल निरीक्षकको क्षमता विकास,
  - मल बीउ लगायतका कृषि सामग्रीको गुणस्तर, मूल्य, आपूर्ति स्थितिको अनुगमन,
  - स्रोत बीउ तथा उन्नत बीउको माग र आपूर्ति सम्बन्धी सूचना सङ्कलन र प्रक्षेपण र आपूर्ति व्यवस्था सम्बन्धी कार्य,
  - बीउविजनसँग सम्बद्ध सरकारी कम्पनीहरूसँग समन्वयमा आपूर्ति व्यवस्थापन तथा नियमन,
  - राष्ट्रियस्तरमा बीउविजनमा आत्मनिर्भरता सम्बन्धमा आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन,

- बीउ मूल्य-शृङ्खला विकास सम्बन्धी आवश्यक कार्य,
- राष्ट्रियस्तरमा बाली बीमाको तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गरी स्थानीय र प्रदेशस्तरमा पृष्ठपोषण गर्ने।

४. कृषि इन्जिनियरिङ तथा पोष्ट हार्भेष्ट शाखा

- कृषि यान्त्रीकरण सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- कृषि मेशीनरी तथा औजार उपकरण उत्पादन तथा Fabrication को मापदण्ड तथा नियमन,
- कृषि यन्त्र, औजार तथा उपकरण मर्मत सम्भार कार्यशालाको मापदण्ड तथा नियमन,
- कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१ मा उल्लिखित नीति कार्यान्वयनको व्यवस्था,
- अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरू बीचको साझेदारीमा राष्ट्रियस्तरमा यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यको समन्वय,
- कृषि यन्त्र अनुसन्धान, विकास, परिमार्जन, उत्पादन, वितरण प्रणालीको अनुगमन, अध्ययन तथा मूल्याङ्कन गरी प्रभावकारी एवम् उत्तरदायी बनाउने सम्बन्धी कार्यको समन्वय,
- राष्ट्रियस्तरमा यान्त्रीकरण कार्यक्रमहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन र विश्लेषण सम्बन्धी कार्य,
- राष्ट्रियस्तरमा पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि विकास र विस्तार कार्यको समन्वय,
- पोष्ट हार्भेष्ट क्षति न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रविधि विकास र विस्तार,
- पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि सम्बन्धमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षमता विकास।

घ) केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन एकाई

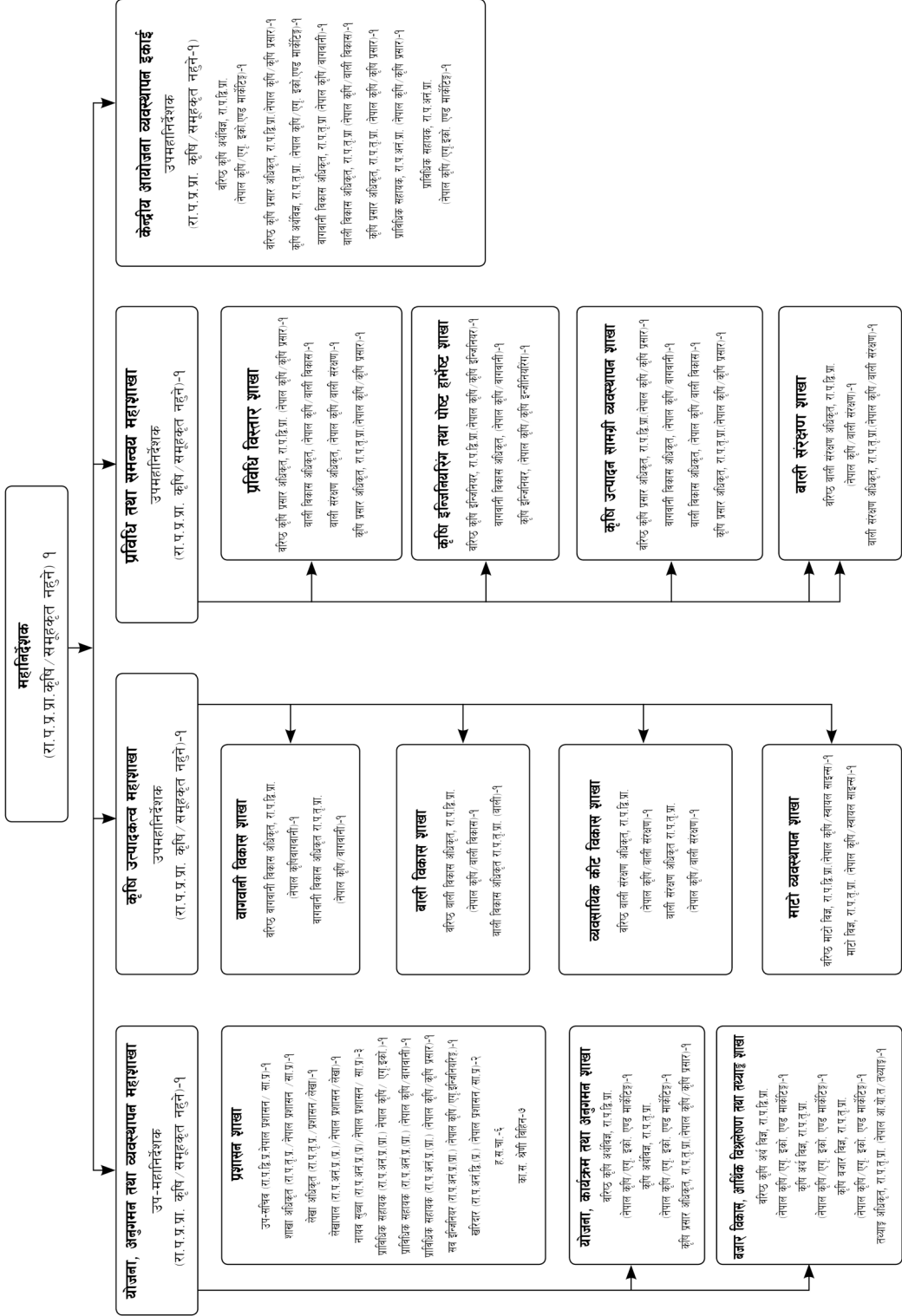
यस आयोजना एकाईले मुख्यतया वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजनाहरूको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमामा समन्वय, वैदेशिक आयोजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र आयोजना/परियोजना तयारी सम्बन्धी कार्य गर्ने गरेको छ।

- विभाग अन्तर्गतका आयोजनाहरूका लागि आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन कार्यको समन्वय,
- सम्पन्न आयोजनाहरूको मूल्याङ्कन गर्ने,
- नयाँ आयोजना तयारी तथा आयोजना नेगोसिएसन गर्ने,
- आयोजना बैंक तयारी गर्ने,
- कृषि विभाग अन्तर्गत रहेका वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालित आयोजनाहरूसँग समन्वय तथा अनुगमन,
- कृषि क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरूलाई कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहजीकरण तथा आवश्यक समन्वयको व्यवस्था।

१.१.६.२ कृषि विभागको दरबन्दी

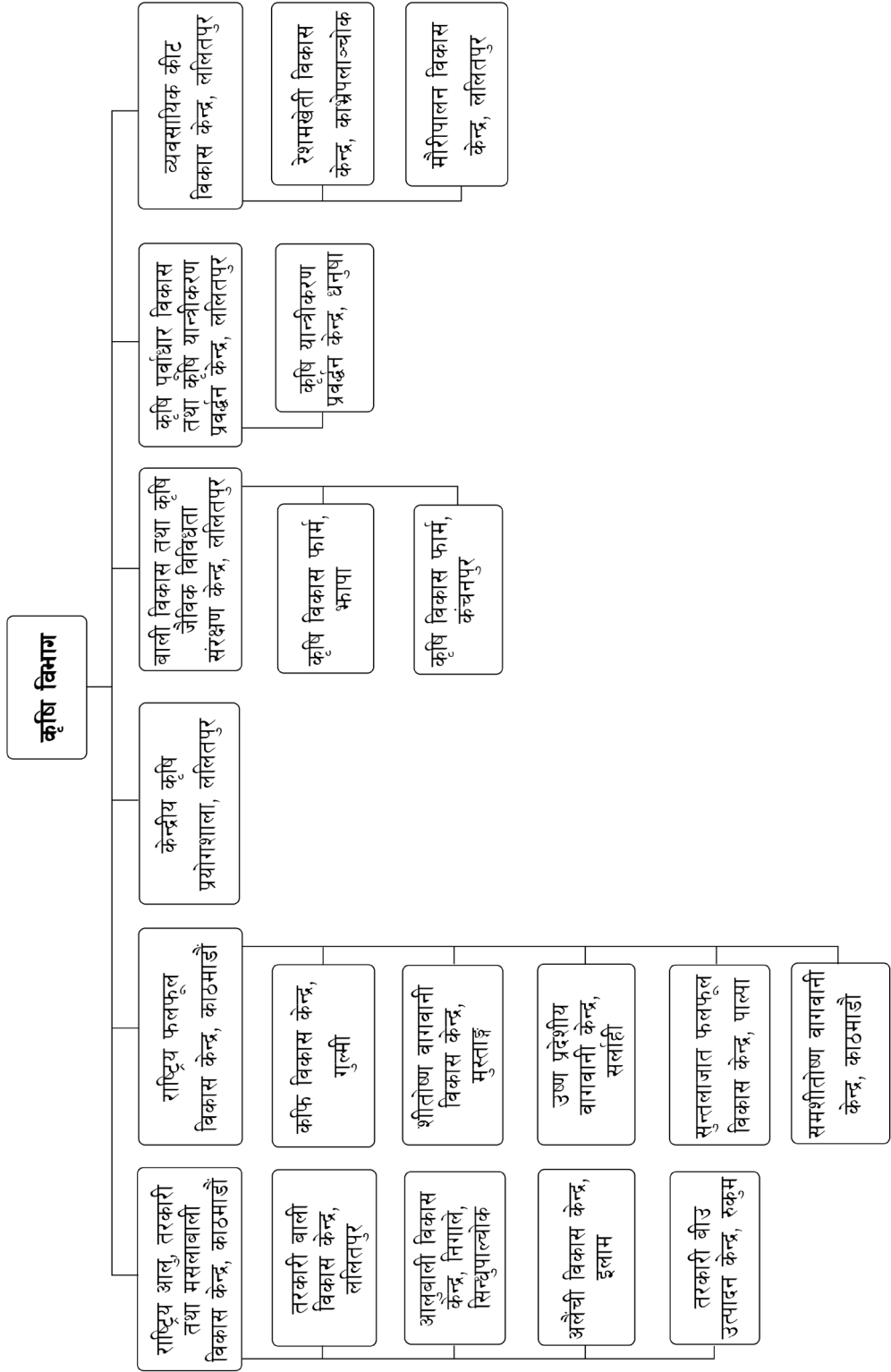
पद	श्रेणी	सेवा	समूह	दरबन्दी
महानिर्देशक	रा.प. प्रथम	नेपाल कृषि	समूहकृत नहुने	१
उपमहानिर्देशक	रा.प. प्रथम	नेपाल कृषि	समूहकृत नहुने	४
उपसचिव	रा.प.द्वितीय	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	१
वरिष्ठ कृषि अर्थ विज्ञ	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	एगू.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	३
वरिष्ठ कृषि प्रसार अधिकृत	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	कृषि प्रसार	३
वरिष्ठ बागवानी विकास अधिकृत	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	बागवानी	१
वरिष्ठ बाली संरक्षण अधिकृत	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	बाली संरक्षण	२
वरिष्ठ बाली विकास अधिकृत	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	बाली विकास	१
वरिष्ठ माटो विज्ञ	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	स्वायल साइन्स	१
वरिष्ठ कृषि इन्जिनियर	रा.प. द्वितीय	नेपाल कृषि	एगू इन्जि	१
शाखा अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल प्रशासन	प्रशासन	१
लेखा अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल प्रशासन	लेखा	१
कृषि अर्थ विज्ञ	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	एगू.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	४
कृषि बजार विज्ञ	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	एगू.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	१
कृषि प्रसार अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	कृषि प्रसार	४
बाली विकास अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	बाली विकास	४
बागवानी विकास अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	बागवानी	४
बाली संरक्षण अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	बागवानी	३
माटो विज्ञ	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	स्वायल साइन्स	१
कृषि इन्जिनियर	रा.प. तृतीय	नेपाल कृषि	इन्जिनियर	१
तथ्याङ्क अधिकृत	रा.प. तृतीय	नेपाल आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क	नेपाल आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क	१
प्राविधिक सहायक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	एगू.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	२
प्राविधिक सहायक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	कृषि प्रसार	२
प्राविधिक सहायक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	बागवानी	१
सव इन्जिनियर	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	इन्जिनियर	१
नायब सुब्बा	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल प्रशासन	सा. प्रशासन	३
लेखापाल	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल प्रशासन	लेखा	१
खरिदार	रा.प.अनं. द्वितीय	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	२
हलुका सवारी चालक	विहीन	इन्जिनियरिड	मेकानिकल	६
कार्यालय सहयोगी	विहीन	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	७
जम्मा				६७

१.१.६.३ विभाग अन्तर्गतका महाशाखा र शाखाहरू

१.१.६.४ विभाग र अन्तर्गतका केन्द्र र फार्महरू

१.१.६.५ फार्मस्तरका कार्यालयहरू

प्रदेश	कृषि विभाग मातहतको निकायहरू	सम्बन्धित राष्ट्रिय केन्द्र	फार्म/केन्द्रले ढाकेको क्षेत्रफल (हेक्टर)
कोशी (२ वटा)	कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी, झापा	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र	५२
	अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम		
जम्मा			७०.७
मधेश (२ वटा)	कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टाझिज, धनुषा	कृषि पूर्वाधार विकास तथा यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र	१८
	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	१८५.५४
जम्मा			२०३.५४
बागमती (५ वटा)	तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार, ललितपुर	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र	१.७२५
	समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	२१
	आलु बाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र	५.४४
	रेशम विकास केन्द्र, खोपासी, काभ्रे	व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र	६.२५
	मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र	३
जम्मा			३७.४१५
गण्डकी (१ वटा)	शीतोष्ण बागवानी केन्द्र, माफा, मुस्ताङ	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	९.८
लुम्बिनी (२ वटा)	सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन, पाल्पा	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	९.२५
	कफी विकास केन्द्र, गुल्मी	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	१.८५
जम्मा			११.१
कर्णाली (१ वटा)	तरकारीक बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम पश्चिम	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र	५.८५
सुदूरपश्चिम (१ वटा)	कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र	१३.५
सबैको जम्मा (१४ वटा)			३५१.९१

१.२ कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, हरिहरभवन

१.२.१ दूरदृष्टि

आधुनिक तथा व्यावसायिक कृषि क्षेत्र।

१.२.२ लक्ष्य

कृषि पूर्वाधार विकास तथा यान्त्रीकरण सम्बन्धी कार्यहरूमा Center of Excellence को रूपमा रहँदै कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरणमा टेवा पुऱ्याउने।

१.२.३ उद्देश्य

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको सहकार्य/समन्वयमा मुलुकभर आधुनिक कृषि पूर्वाधारहरूको निर्माण गरी कृषि व्यवसायको सहज वातावरण सिर्जना गर्ने,
- कृषि पूर्वाधार तथा कृषि औजार उपकरणहरूको राष्ट्रिय मापदण्ड तयार गरी गुण परीक्षणमार्फत यान्त्रीकीकरणमा टेवा पुऱ्याउने,
- आधुनिक कृषि यन्त्रहरूको प्रचार प्रसार तथा प्रवर्द्धन गर्ने,
- जग्गाको चक्लाबन्दीमार्फत आधुनिक खेती प्रणालीको विकास तथा विस्तार गर्ने,
- पूर्ण यान्त्रीकरण खेती प्रणाली (Fully Mechanized Farm) हरूको प्रवर्द्धनात्मक कार्य गर्ने,

१.२.४ कार्य विवरण

- कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरणको क्षेत्रमा देशको फोकल कार्यालयको रूपमा कार्य गर्ने,
- कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय र कृषि विभागको सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरी कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- अन्तर्गतका केन्द्रहरूको तालुक कार्यालयको रूपमा कार्य गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरमा बजार पूर्वाधार निर्माण, स्तरोन्नति, सुधार तथा विकासमा सहयोग गर्ने,
- शीत भण्डारहरूको पूर्वाधार विकास तथा प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्ने,
- सार्वजनिक निजी साझेदारीमा कृषि बजार पूर्वाधार विकास गर्ने,
- कृषि यान्त्रीकरण तथा पूर्वाधार विकास सम्बद्ध समस्या पहिचान र समस्या समाधानका लागि कृषि विभाग तथा मन्त्रालयलाई नीतिगत सुझाव दिने,
- अन्तर्गतका फार्म केन्द्रहरूमा नवीनतम प्रविधि प्रदर्शन तालिम तथा प्रसारणको व्यवस्था सम्बन्धी कार्य,
- कृषि क्षेत्रका पूर्वाधारहरूको विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- देशव्यापी कृषि यन्त्रहरूको प्रवर्द्धन, प्रसार तथा सम्बद्ध कार्यहरू सञ्चालन गर्ने,
- कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका लागि सिँचाइ सुविधाको प्रभावकारी उपयोग सम्बन्धी कार्यको समन्वय,

- कृषि यान्त्रीकरण एवम् पूर्वाधार विकासमा कृषक एवम् अन्य सरोकारवालाहरूको दक्षता एवम् क्षमता अभिवृद्धि,
- राष्ट्रियस्तरमा कृषि मेशीनरी तथा औजार उपकरण उत्पादक तथा वितरकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- स्थानीय तहबाट परम्परागत रूपमा उत्पादन भई प्रयोगमा आइरहेका कृषि यन्त्र र औजारहरूको अभिलेख तयार गरी उत्पादकको क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि तथा औजारको क्षमता वृद्धि गर्न अध्ययन तथा कृषि यान्त्रीकरणसँग सम्बन्धित Ergonomic/Safety का कार्यहरू,
- Land consolidation (चक्लाबन्दी)मार्फत आधुनिक खेती प्रणालीको विकास तथा विस्तार गर्ने,
- सामुदायिक पोष्ट हार्भेष्ट तथा सामुदायिक कृषि यान्त्रीकरण सेवा स्थापनाको लागि आवश्यक सहयोग गर्ने,
- कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१, अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरमा यान्त्रीकरण कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा विप्लेषण सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- पूर्ण यान्त्रीकरण खेती प्रणाली (Fully Mechanized Farm) हरूको प्रवर्द्धनात्मक कार्य गर्ने,
- नेपाल सरकारले तोकेको कृषि पूर्वाधार विकास, कृषि यान्त्रीकरण एवम् कृषि बजार प्रवर्द्धन सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

१.२.५ मातहतका कार्यालय

१. कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टाझिज, धनुषा

जनकपुर अञ्चल कृषि विकास योजना (जे.ए.डि.पी) नामले तत्कालीन श्री ५ को सरकार तथा मित्र राष्ट्र जापान सरकारको संयुक्त प्रयासबाट सञ्चालन भई २०२९ साल जेष्ठ महिनामा यस केन्द्रको कार्यालय जनकपुरधाममा स्थापना भयो। केन्द्रको प्रभाव क्षेत्र मुख्य रूपमा धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही र सिराहा जिल्ला रहेकोमा आ.व. २०६६।६७ देखि कोशीदेखि नारायणीसम्मको तराईका ९ जिल्ला कायम गरिएको थियो। आ.व. २०७२।७३ देखि तराईका बाँकी १२ जिल्ला समेत गरी जम्मा २१ जिल्लामा कृषक उपभोक्ताको मागको आधारमा स्यालो तथा डिप ट्युववेल जडान सेवा विस्तार गर्दै कृषकहरूको दीगो एवम् समुन्नत विकासतर्फ लक्षित रही काम गर्दै आइरहेको थियो।

आ.व. २०७५/७६ देखि भने यस केन्द्रको देशभरि नै कार्यक्षेत्र कायम भई भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गरी सिञ्चित क्षेत्र विस्तार गर्ने, कृषिमा आधुनिक प्रविधि र यन्त्रहरूको प्रयोग बढाउन तालिम तथा प्रसारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने र साना तथा मझौला सिँचाइ प्रविधि विस्तार गर्ने कार्यहरू सुरु भएका छन्।

कार्य विवरण

कृषि यान्त्रीकरणतर्फ

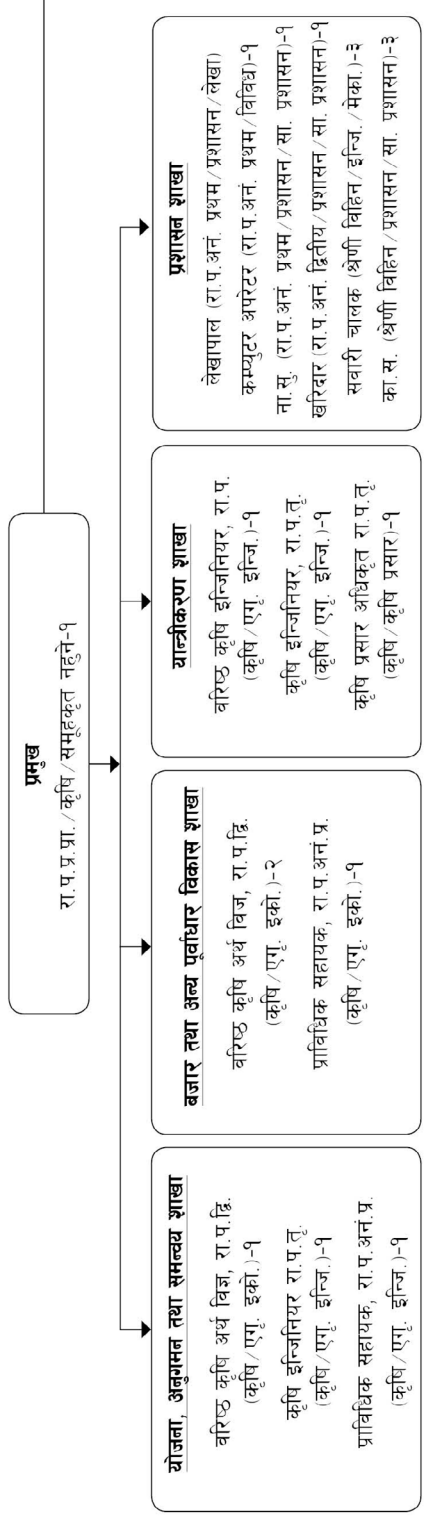
- कृषि यान्त्रीकरण सम्बन्धी प्रदर्शन एवम् परीक्षण तथा प्रचार प्रसारका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरको कृषि यान्त्रीकरण तथा यान्त्रिक सिँचाइको तालिम केन्द्र (Agri Mechanization & Mechanical Training Centre) को रूपमा कार्य गर्ने,

- कृषि यान्त्रीकरण एवम् सिँचाइ व्यवस्थापनमा उपभोक्ताहरूको दक्षता एवम् क्षमता अभिवृद्धि,

भूमिगत जलस्रोत विकासतर्फ

- भूमिगत सिँचाइ सुविधाको विकास एवम् सिँचाइ सेवाको प्रभावकारी उपयोग सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका लागि सिँचाइ सुविधाको प्रभावकारी उपयोग सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- सिँचाइ सुविधा विस्तारको लागि सौर्य ऊर्जा तथा शून्य ऊर्जा प्रविधिको विद्युतीकरण सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,
- भूमिगत सिँचाइ सम्बन्धी पम्प, पम्प हाउस, ट्युबवेल, नाला लगायतका संरचना पूर्वाधारहरूको विस्तार तथा मर्मत सम्भार गर्ने।

१.२.६ कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्रको सङ्गठन संरचना

१. कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्ताभिज्ञ, धनुषा

वरिष्ठ कृषि इन्जिनियर रा.प.द्वि.प्रा. (ए. इन्जि.)-१
 कृषि इन्जिनियर रा.प.तृ.प्रा. (एम. इन्जि.)-२
 कृषि प्रसार रा.प.तृ.प्रा. (कृषि प्रसार)-१
 प्राविधिक सहायक रा.प.अनं.प्र. (इन्जि./मे.इ.)-१
 प्राविधिक सहायक रा.प.अनं.प्र.प्रा. (एगू. इन्जि.)-२
 प्राविधिक सहायक रा.प.अनं.प्र.प्रा. (कृषि प्रसार)-१
 सब-इन्जिनियर रा.प.अनं.प्र.प्रा. (इन्जि./मे.इ.)-१ (वेब डेमलपर टेक्निसियन)
 सब-इन्जिनियर रा.प.अनं.प्र.प्रा. (इन्जि./मे.इ.)-४ (ड्रिलर टेक्निसियन)
 सब-ओभरसियर रा.प.अनं.द्वि.प्रा. (इन्जि./मे.इ./नि.ड.)-४ (मेकानिक्स)
 सब-ओभरसियर रा.प.अनं.द्वि.प्रा. (इन्जि./मे.इ.)-४ (सहायक ट्रिलर टेक्निसियन)
 सब-ओभरसियर रा.प.अनं.द्वि.प्रा. (इन्जि./मे.इ.)-४ (सहायक इलेक्ट्रिसियन)
 प्लम्बर रा.प.अनं.द्वि.प्रा. (इन्जि./निर्माण)-१ (प्लम्बर)
 ड्रिलर हेल्पर रा.प.अनं.तृ.प्रा. (इन्जि./मे.इ.)-४ (ड्रिलर हेल्पर)
 लेखापाल (रा.प.अनं. प्रथम/प्रशासन/लेखा)-१
 कम्प्युटर अपरेटर (रा.प.अनं. प्रथम/विविध)-१
 ना.सु. रा.प.अनं.प्र. (प./सा.प्र.)-१, खरिदार, रा.प.द्वि.-१
 सवारी चालक श्रेणी विहीन-३, का.स. श्रेणी विहित-५

जम्मा-३५

१.३ बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, श्रीमहल, ललितपुर

१.३.१ दुरदृष्टि

खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सम्बन्धमा संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रत्याभूतिका लागि सहयोगी निकायको रूपमा रहने।

१.३.२ लक्ष्य

खाद्यान्न, दलहन, तेलहन तथा औद्योगिक बालीहरूको व्यावसायीकरण तथा कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धनमार्फत खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चितता कायम गरी गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउने।

१.३.३ उद्देश्य

यस केन्द्रका बृहत् तथा निर्दिष्ट उद्देश्यहरू देहाय बमोजिमका रहेका छन् :

१.३.४ बृहत् उद्देश्य

प्रमुख खाद्यान्न बाली, दलहन, तेलहन तथा औद्योगिक बालीको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिमार्फत खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गरी देशलाई आत्मनिर्भर तुल्याउने।

१.३.५ निर्दिष्ट उद्देश्य

- खाद्यान्न, दलहन, तेलहन तथा औद्योगिक बालीहरूको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिमार्फत खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चिततासँगै कृषकको आयस्तरमा सुधार ल्याउनु,
- केन्द्रको कार्य क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने उपरोक्त बालीहरूको उन्नत खेती प्रविधि विस्तार एवम् प्रसार, बजार व्यवस्थापनसँगै मूल्य-शृङ्खलालाई सुदृढ तुल्याउनु,
- कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रवर्द्धन र उपयोगमार्फत कृषकको आयस्तरमा सुधार ल्याई दीगो कृषि विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु,
- बाली विकाससँग सम्बन्धित सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका सबै निकायहरूसँग नीतिगत एवम् कार्यगत समन्वय र सहकार्य गरी खाद्यान्न, दलहन, तेलहन र औद्योगिक बालीको प्रवर्द्धन गर्ने,
- केन्द्रको कार्य क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने बालीको व्यावसायीकरणका लागि नीतिगत, संरचनागत तथा कानूनी व्यवस्थाका लागि सहजीकरण गर्ने।

१.३.६ कार्य विवरण

- बाली विकास सम्बन्धित राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्ड तर्जुमा एवम् नियमन सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- बाली विकास तथा जैविक विविधता सम्बद्ध विषयमा राष्ट्रियस्तरमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने तथा राष्ट्रिय फोकल कार्यालयको रूपमा कार्य गर्ने,
- राष्ट्रियस्तरमा बाली स्रोत केन्द्र स्थापना र सञ्चालन सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, मापदण्ड तर्जुमा तथा नियमन गर्ने,

- बाली विकास सम्बद्ध समस्या पहिचान र समस्या समाधानका लागि नीतिगत सुझाव उपलब्ध गराउने,
- राष्ट्रिय महत्त्वका बालीहरूको राष्ट्रिय वासलात तयारीका लागि प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने,
- राष्ट्रियस्तरमा बीउविजनमा आत्मनिर्भरता सम्बन्धमा आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन तथा सहजीकरण गर्ने, तथा उन्नत बीउको प्रयोग एवम् पहुँच वृद्धि तथा खाद्यान्न बालीको समुचित उपभोग सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- बीउ मूल्य-शृङ्खला विकास (Seed value Chain Development) सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्ने,
- खाद्यान्न, दलहन, तेलहन, औद्योगिक बाली लगायतको राष्ट्रिय महत्त्वका विशेष उत्पादन कार्यक्रम (जस्तै: मिशन कार्यक्रम) तर्जुमा तथा सञ्चालन गर्ने,
- बाली अनुसन्धान र विकास तथा बीउविजन सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरकारी, गैरसरकारी संस्था, कृषक समुदाय तथा निजी निकायहरूसँग समन्वय गरी नवीनतम बाली विकास प्रविधिहरूको पहिचान तथा प्रसार गर्ने,
- बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन सम्बन्धी सङ्घीय, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूमा समन्वय तथा सहकार्य गर्ने एवम् सञ्चालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन, निरीक्षण तथा सुपेरीवेक्षण गरी आवश्यक पृष्ठपोषण सहित प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउने,
- राष्ट्रियस्तरमा आनुवांशिक स्रोत तथा कृषि जैविक विविधताको पहिचान, संरक्षण र उपयोगको तथा विकास र विस्तारका लागि राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्ड तर्जुमा एवम् नियमन सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय आनुवांशिक स्रोत केन्द्र तथा विकास एवम् प्रवर्द्धन केन्द्रसँग नेपाल सरकारमार्फत सम्बन्ध स्थापित गर्ने तथा आनुवांशिक स्रोत एवम् अन्य सहयोग प्राप्त गर्ने,
- कृषि जैविक विविधता नीति २०६३ (पहिलो संशोधन २०७१) कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने तथा राष्ट्रियस्तरमा कृषि जैविक विविधता संरक्षण, सम्बर्द्धन एवम् प्रवर्द्धन तथा प्रसार सम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन एवम् समन्वय गर्ने,
- केन्द्रको मातहतमा रहेका कार्यालयहरूको अनुगमन, निरीक्षण तथा सुपेरीवेक्षण गरी आवश्यक प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउने,
- राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति २०६३, कृषि विकास रणनीति २०१५-२०३५ तथा अन्य नीतिहरूलाई अनुसरण गर्दै आयात प्रतिस्थापन एवम् खाद्य तथा पोषण सुरक्षा अभिवृद्धि गर्न खाद्यान्न, दलहन, तेलहन एवम् औद्योगिक बालीमा राष्ट्रिय महत्त्वका विशेष उत्पादन कार्यक्रम (अभियानमुखी कार्यक्रम) सञ्चालनमा सम्बन्धित निकायहरूलाई सहजीकरण गर्ने।
- नवउन्मोचित तथा उन्मोचन्मुख बाली विशेषका जातहरूको कृषकस्तरमा व्यापक प्रसारका लागि सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने
- बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रकाशन गर्ने

- राष्ट्रियस्तरमा बालीहरूको पोष्ट हार्भेष्ट व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रविधि विकास र विस्तारका लागि राष्ट्रिय नीति, मापदण्ड तथा नियमन तथा प्रविधि प्रसारका कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने
- नेपाल सरकारले तोकेको बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

१.३.७ मातहतका कार्यालयहरू

१. कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी, झापा

यो फार्म झापा जिल्लाको शिवसताक्षी नगरपालिका वडा नं. ७, चन्द्रडाँगीमा अवस्थित छ। वि.सं. २०३२ सालमा कन्काई सिँचाइ आयोजनाको फिल्ड अफिस, कर्मचारी आवास तथा फार्म प्रयोजनको लागि सिँचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत स्थापना गरिएको थियो। कूल ८४ विगाहा क्षेत्रफल कृषकबाट खरिद गरी लिइएको यो फार्म २०५० सालमा कृषि विकास मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने भनी कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयलाई हस्तान्तरण भएको र २०५२ सालमा विकास समिति ऐन, २०११ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गठन आदेशमार्फत चन्द्रडाँगी बीउबिजन तथा दुग्ध विकास समिति अन्तर्गत व्यवस्थापन गरिएको थियो।

वि.सं. २०७२ को नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुर्नसंरचना पश्चात् मिति २०७५।०५।३१ मा चन्द्रडाँगी बीउबिजन तथा दुग्ध विकास समिति विघटन भएपछि यो फार्मलाई सङ्घीय सरकारको कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, श्रीमहल, ललितपुर अन्तर्गत राखिएको छ।

कार्य विवरण

- विभिन्न बालीहरूको स्रोत बीउ उत्पादन तथा वितरण गर्ने,
- नार्कसँगको सहकार्यमा जातीय प्रदर्शन एवम् परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- नार्कसँगको सहकार्यमा जातीय संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने,
- कृषिजन्य जैविक विविधता संरक्षण तथा सम्बर्द्धन सम्बन्धी क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने,
- बीउ उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- फर्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उच्चतम परिचालन गर्ने,
- बाली विकास तथा जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- फर्म व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य।

२. बाली विकास फार्म, सुन्दरपुर, कञ्चनपुर

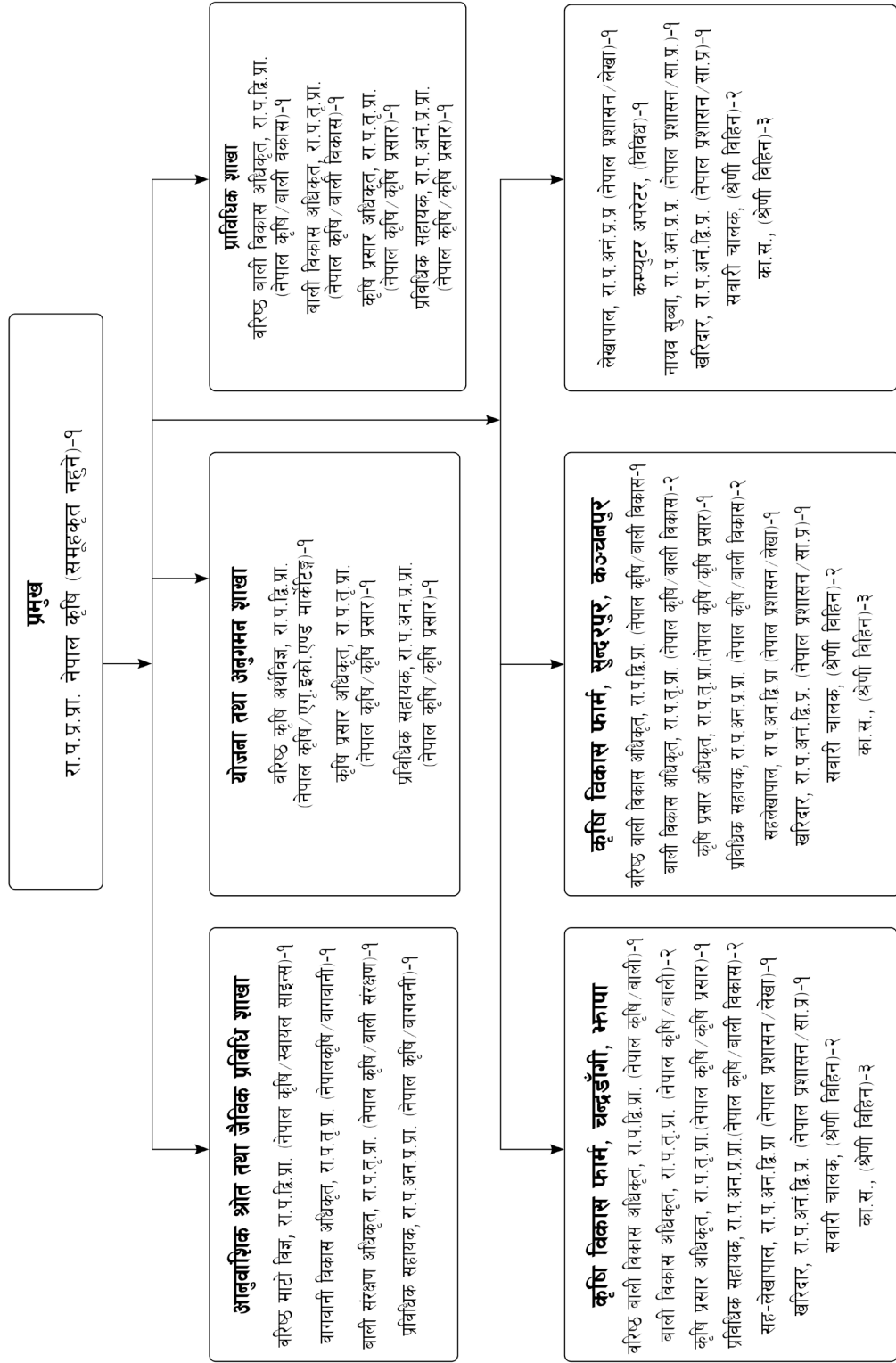
कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर, कञ्चनपुर जिल्लाको बेदकोट नगरपालिका वडा नं. ०९, सुन्दरपुरमा अवस्थित छ। महाकाली सिँचाई आयोजना अन्तर्गत कृषि पायलट फार्मको रूपमा सिँचाई मन्त्रालय अन्तर्गत २०३७ सालमा स्थापना गरिएको थियो। कूल २४ हेक्टरमा फार्मको फिल्ड बुक साविक महाकाली सिँचाई आयोजनाको नाममा कायम रहेको भए तापनि फार्ममा हाल १७.३३ हेक्टर क्षेत्रफल रहेको छ। तत्कालीन मन्त्री परिषद्को मिति २०५९/०४/०३ को निर्णय अनुसार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय अन्तर्गत कृषि विभागलाई हस्तान्तरण गर्ने निर्णय भएकोमा कृषि विभागले साविक जिल्ला कृषि विकास कार्यालय कञ्चनपुरलाई कृषि पायलट फार्म र सो फार्ममा रहेका भवनहरू सहित १८ जना कर्मचारीहरू समेत हस्तान्तरण गरेको र आ.व. २०६०/६१ मा साविक क्षेत्रीय कृषि तालिम केन्द्रको स्वामित्वमा आएकोमा कृषि विभागको मिति २०६५/१०/०३ को निर्णय अनुसार सुन्दरपुर परिसर भित्र रहेका बाली संरक्षण, बीउबिजन, माटो परीक्षण प्रयोगशालाले ५/५ कठ्ठाका दरले र क्षेत्रीय कृषि तालिम केन्द्रले १० कठ्ठा जमिन प्रयोग गर्ने गरी बाँकी जमिनमा बीउबिजन प्रयोगशाला सुन्दरपुरले स्रोत बीउ उत्पादन गर्दै आइरहेको थियो।

वि.सं. २०७२ को नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुर्नसंरचना पश्चात नेपाल सरकारको मिति २०७५/०३/२७ गतेको निर्णय अनुसार यस फार्मलाई सङ्घीय सरकारको कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, श्रीमहल, ललितपुर अन्तर्गत राखिएको हो।

कार्य विवरण

- विभिन्न बालीहरूको स्रोत बीउ उत्पादन तथा वितरण गर्ने,
- नार्कसँगको सहकार्यमा जातीय प्रदर्शन एवम् परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- नार्कसँगको सहकार्यमा जातीय संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने,
- कृषिजन्य जैविक विविधता संरक्षण तथा सम्बर्द्धन सम्बन्धी क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने,
- बीउ उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- फर्मको उत्पादकत्व एवम् आम्दानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उच्चतम परिचालन गर्ने,
- बाली विकास तथा जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- फर्म व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य।

१.३.८ बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रको सङ्गठन संरचना

१.४ राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर

१.४.१ दूरदृष्टि

व्यावसायिक तरकारी विकास कार्यक्रमलाई भौगोलिक अवस्था तथा हावापानी सुहाउँदो, यातायात, बजार सुविधा तथा अन्य भौतिक सुविधा भएका स्थानहरूमा केन्द्रित गरी गुणस्तरीय तरकारी बीउ, ताजा तरकारी, आलु, कन्दमूल र मसला बालीहरूको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन उन्नत प्रविधिको विकास र विस्तार गरी उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याई कृषकहरूको आयस्तर बढाउन सहयोग पुऱ्याउने।

१.४.२ लक्ष्य

देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूमा सम्भाव्यताको आधारमा गुणस्तरीय तरकारी बीउ, ताजा तरकारी, आलु, कन्दमूल र मसला बालीहरूको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन उन्नत प्रविधिको विकास र विस्तार गरी उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याई कृषकहरूको आयस्तर बढाउन सहयोग पुऱ्याउने।

१.४.३ उद्देश्य

- देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूमा सम्भाव्यताको आधारमा गुणस्तरीय तरकारी बीउ, ताजा तरकारी, आलु, कन्दमूल र मसला बालीहरूको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन उन्नत प्रविधिको विकास र विस्तार गरी उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याई कृषकहरूको आयस्तर बढाउन सहयोग पुऱ्याउने,
- तरकारी बीउ (प्रजनन, मूल र उन्नत), ताजा तरकारी, खायन तथा बीउ आलु (बेसिक तथा आलु बीया) र मसलाजन्य बालीहरूको बीउ र बिरुवाको उत्पादन बढाई आयात प्रतिस्थापन गरी आत्मनिर्भरता हासिल गर्नुको साथै निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने,
- ताजा तरकारी, आलु, मसला र कन्दमूलहरूको उपभोगस्तर बढाउदै जनताको पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउने।

१.४.४ कार्य विवरण

- अन्तर्गतका फार्म केन्द्रहरूलाई आवश्यक नीतिगत तथा कार्यक्रमगत निर्देशन र पृष्ठपोषण,
- आलु, तरकारी तथा मसला बाली प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा देशको फोकल कार्यालय,
- सम्बन्धित बाली वस्तुको राष्ट्रिय महत्त्वका विशेष उत्पादन कार्यक्रम जस्तै: मिशन तथा फोकस कार्यक्रम तर्जुमा तथा सञ्चालन,
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्सँगको समन्वयमा आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास सम्बद्ध समस्या पहिचान र समस्या समाधानका लागि कृषि विभागलाई नीतिगत सुझाव प्रदान गर्ने,
- अन्तर्गतका फार्म, केन्द्रहरूमा नवीनतम प्रविधि प्रदर्शन तथा प्रसारणको व्यवस्था सम्बन्धी कार्य,
- बीउ तथा बिरुवा लगायतका प्रसारण सामग्रीहरूको उत्पादन तथा वितरणको व्यवस्था,
- आलु, तरकारी तथा मसला बाली सम्बद्ध विषयमा राष्ट्रियस्तरमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- फार्म केन्द्र व्यवस्थापनका लागि कृषि विभागलाई आवश्यक परामर्श उपलब्ध गराउने,
- प्राङ्गारिक कृषिको फोकल कार्यालय भई कार्य सञ्चालन,

- तरकारी, आलु र मसला बालीका बीउबिजन र बिरुवाको गुणस्तर निर्धारण र नियमनमा प्राविधिक सुझाव,
- तरकारी, आलु र मसला बाली विकासमा आवद्ध सरकारी, गैरसरकारी, निजी एवम् अन्य संस्थाहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- नेपाल सरकारले तोकेको आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

१.४.५ मातहतका कार्यालयहरू

१. तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार

नेपालको आर्थिक विकासका लागि विशेष गरी तरकारी खेतिले महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्ने कुरालाई दृष्टिगत गरी कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयको तत्कालीन संरचना अनुसार विक्रम सम्वत् २०३० सालमा तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्रको स्थापना भएको हो। स्थापना कालदेखि नै यो केन्द्रले तरकारी बालीहरूको जातीय विकास कार्य गर्दै आएको छ। यस केन्द्रद्वारा केही तरकारी बालीहरूका उत्कृष्ट जातहरू छनौट गरी उन्नत जातहरूको विकास गरिएको छ र ती जातहरू मध्ये तत्कालीन नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले उन्मोचित गरी व्यावसायिक तरकारी खेतीको लागि सिफारिस गरिएको छ। कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय तथा कृषि विभाग अन्तर्गतका सबै अनुसन्धान आयोजनाहरूको योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र सुपरीवेक्षण सम्बन्धी कार्य हालको नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट गराउने गरी मिति २०४४।०७।२५ को नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को निर्णयानुसार तरकारी बाली सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक कार्यहरू नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्लाई जिम्मा दिए पछि यस केन्द्रले मुख्यतः तरकारी बालीहरूको विभिन्न जातहरूका प्रजनन एव मूल बीउ उत्पादन गरी जातीय सम्वर्द्धन कार्यलाई निरन्तरता दिनुको साथ-साथै तरकारी बेर्ना उत्पादन तथा तरकारी खेतीमा संलग्न कृषकहरूलाई प्राविधिक सेवा-टेवा दिई रहेको छ। वि.सं. २०५२।०४।०१ देखि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सङ्गठनात्मक परिवर्तन पश्चात् यस केन्द्रलाई कृषि विभागको क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय अन्तर्गत राखी सञ्चालन हुँदै आएकोमा पछि यो केन्द्र नेपाल सरकारको वि.सं. २०५८ सालको निर्णय अनुसार तरकारी विकास निर्देशनालय अन्तर्गत सञ्चालित भई रहेको थियो।

वि.सं. २०७२ सालको नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुर्नसंरचना पश्चात् मिति २०७५।०३।३२ को निर्णय अनुसार कृषि विभाग अन्तर्गत राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र स्थापना भयो र यसै अन्तर्गत तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार छ।

कार्य विवरण

- तरकारी बालीको जातीय संरक्षण एवम् सम्वर्द्धन,
- तरकारी बालीको विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य,
- तरकारी बालीको बीउ तथा बेर्ना उत्पादन र वितरण,
- तरकारी बाली उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम एवम् प्राविधिक सेवा प्रदान गर्ने,

- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- तरकारी बालीको विकास सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र, सम्बन्धित ज्ञान केन्द्रहरू तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action Oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- तरकारी बालीको विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- शहर केन्द्रित तरकारी उत्पादन प्रविधि प्रदर्शन गर्ने,
- नेपाल सरकारले तोकेको तरकारी विकास सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

२. तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम

नेपालमा तरकारी बीउ उत्पादनको विकास दिन प्रति दिन बढ्दै गइरहेको छ। तरकारी बीउ उत्पादनलाई प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउन सरकारीस्तरबाट तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुमले महत्त्वपूर्ण कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ। जहाँ तरकारीको ज्यादा माग हुन्छ त्यहाँ तरकारी खेती प्रशस्त मात्रामा गरिन्छ। त्यसको लागि असल किसिमको गुणस्तरयुक्त तरकारीको बीउको आवश्यकता पर्दछ। असल खालको गुणस्तरयुक्त तरकारी बीउ उत्पादन गर्नको लागि उपयुक्त हावापानी भएको स्थान, दक्ष प्राविधिकहरू तथा उक्त स्थानमा कृषकहरूमा जागरूकताको आवश्यकता पर्छ। यसै सन्दर्भमा, नेपाल सरकारले अधिराज्यका विभिन्न स्थानमा बागवानी फार्म केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने क्रममा यस तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुमको पनि स्थापना गरेको हो। वि.सं. २०३५ सालमा यस तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्रको स्थापना भएपछि तरकारी बाली सम्बन्धी अध्ययन परीक्षण, जातीय सम्बर्द्धन तथा संरक्षण, प्रजनन तथा मूल बीउ उत्पादन र वितरण जस्ता महत्त्वपूर्ण कार्यहरू केन्द्रीयस्तरको बीउ उत्पादन केन्द्रको रूपमा तरकारी विकास निर्देशनालयको नीति निर्देशनमा रही गर्दै आइरहेको थियो। २०६१ श्रावणबाट नयाँ संरचना अनुसार यस केन्द्रलाई बाली विशिष्ट नाम दिई समशीतोष्ण तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र नामाकरण गरी यस केन्द्रको प्राविधिक, आर्थिक एवम् प्रशासनिक कार्य तरकारी विकास निर्देशनालयको मातहतमा राखिएको थियो।

वि.सं. २०७२ को नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुनःसंरचना पश्चात् मिति २०७५।०३।३२ को निर्णयअनुसार कृषि विभाग अन्तर्गत राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र स्थापना भयो र यसै अन्तर्गत यस केन्द्रको पुनः तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम नामाकरण गरियो।

कार्य विवरण

- विभिन्न तरकारी बालीहरूको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन गर्ने,
- तरकारी बालीको विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य,
- विभिन्न तरकारी बालीहरूको प्रजनन तथा मूल बीउ उत्पादन गरी बीउ उत्पादक कृषकहरूलाई वितरण गर्ने,

- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- बीउ उत्पादक कृषक तथा बीउ व्यवसायीहरूलाई तरकारी बीउ उत्पादन सम्बन्धी तालिम दिने,
- तरकारी बीउ उत्पादक कृषकहरूलाई प्राविधिक सेवा टेवा उपलब्ध गराउने,
- कृषकस्तरमा उत्पादित तरकारी बीउको गुणस्तर नियन्त्रण तथा सुपरीवेक्षण गर्ने,
- तरकारीको बीउ परीक्षण सेवा सञ्चालन गर्ने,
- विभिन्न तरकारी बालीको बीउ तथा बीउ उत्पादन प्रविधि सम्बन्धी स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- तरकारी बीउ उत्पादन सम्बन्धमा कृषि अनुसन्धान केन्द्र, सम्बन्धित कृषि ज्ञान केन्द्रहरू तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- तरकारी बीउ उत्पादन तथा ताजा तरकारी उत्पादनमा नवीनतम प्रविधिको प्रयोग एवम् प्रदर्शन गर्ने,
- नेपाल सरकारले तोकेको तरकारी विकास सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

३. अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम

कोशी प्रदेश, इलाम जिल्लाको सूर्योदय नगरपालिकाको पान्दाम भन्ने स्थानमा वि.सं. २०३२ सालमा अलैंची विकास आयोजनाको नाममा ३४५ रोपनी जग्गा खरिद भई अलैंची अनुसन्धान तथा विकास कार्यक्रमको थालनी भएको पाइन्छ। वि.सं. २०३९ सालमा तत्कालीन अलैंची विकास आयोजना नेपाल चिया विकास निगममा गाभिएको र वि.सं. २०४४ सालमा नेपाल सरकारको निर्णयले २०४५ साल भाद्र २९ देखि नेपाल चिया विकास निगमबाट अलग भई अलैंची बाली विकास कार्यक्रम नामाकरण भएको थियो। कृषि विभागको परिवर्तित संरचना अन्तर्गत वि.सं. २०४७ सालमा बागवानी विभाग अन्तर्गत रही पुनः वि.सं. २०४९ सालमा कृषि विभागको एकीकरण पश्चात् कृषि विकास विभाग अन्तर्गत रही वि.सं. २०५० सालदेखि अलैंची विकास केन्द्रको रूपमा अलैंची विकास सम्बन्धी कार्य गर्दै आएको छ र अलैंची बाली हेर्ने नेपाल भरिको यो एउटा मात्र सरकारीस्तरको केन्द्र हो।

वि.सं. २०७२ सालको नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुर्नसंरचना पश्चात् मिति २०७५।०३।३२ को निर्णय अनुसार कृषि विभाग अन्तर्गत राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र स्थापना भयो र यसै अन्तर्गत अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल रहेको छ।

कार्य विवरण

- अलैंचीको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन,
- अलैंची विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य,
- नवीनतम प्रविधि जस्तै: तन्तु प्रजनन आदिको उपयोग गरी रोगरहित अलैंची बेर्ना उत्पादन तथा वितरणको कार्य गर्ने,
- अलैंची उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम तथा प्राविधिक सेवा प्रदान गर्ने,

- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- अलैचीको विकास सम्बन्धमा कृषि अनुसन्धान केन्द्र, सम्बन्धित कृषि ज्ञान केन्द्रहरू तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action Oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- अलैचीको बीउ, बेर्ना र प्रविधिको राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- अलैची उत्पादन सम्बन्धी उन्नत प्रविधिको प्रदर्शन गर्ने,
- नेपाल सरकारले तोकेको अलैची विकास सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

४. आलु बाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक

राष्ट्रको आलु बाली विकास कार्यक्रमलाई सहयोग पुऱ्याउन बीउ आलु, आलु बियाँ (T.P.S.) उत्पादन एवम् अन्य आलु उत्पादन सम्बन्धी प्रविधिको विकास गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०३२ सालमा सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको लिस्डुपाखर गाउँपालिका (साबिक जेठल गा.वि.स. वडा नं. ९) निगालेमा यस केन्द्रको स्थापना भएको हो। स्थापना कालदेखि गुणस्तरीय बीउ उत्पादनको अलावा आलु उत्पादन प्रविधिहरू बाह्य सेवा कार्यक्रम अन्तर्गत किसान समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने, आई.सि.एम. कृषक पाठशाला एवम् स्थलगत तालिम, प्रदर्शनी आदि कार्यक्रम सञ्चालन गरी आलु बाली विकास सम्बन्धी कार्य गर्दै आएको छ। यस केन्द्रले स्थापनाकाल २०३२ देखि नै राष्ट्रियस्तरमा आलु बाली विकासका कार्यक्रमहरू मध्ये बीउ आलु उत्पादनमा प्रमुख भूमिका खेल्दै आएकोमा आ.व. २०४४/४५ मा खैरो पिप चक्रे रोगको कारण बीउ आलु उत्पादन कार्यक्रम बन्द हुन पुग्यो। तथापि खैरो पिप चक्रे रोगको नियन्त्रण एवम् व्यवस्थापन गर्दै रोग नियन्त्रणमा ल्याई आ.व. २०५२/५३ देखि पुनः बीउ आलु उत्पादन कार्यक्रमको साथै बाह्य सेवा सञ्चालन कार्यक्रम तथा बियाँ बाट आलु खेती प्रविधिको प्रसार समेत गर्दै वि.सं. २०५४/५५ देखि आलु बियाँ समेत उत्पादन गर्न सक्षम भई वार्षिक औसत १५ के.जी. आलु बियाँ उत्पादन गर्दै आएको छ।

वि.सं. २०७२ सालको नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुर्नसंरचना पश्चात् मिति २०७५।०३।३२ को निर्णयअनुसार कृषि विभाग अन्तर्गत राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र स्थापना भयो र यसै अन्तर्गत यस केन्द्रको पुनः आलु बाली विकास केन्द्र, निगाले नामाकरण गरीयो।

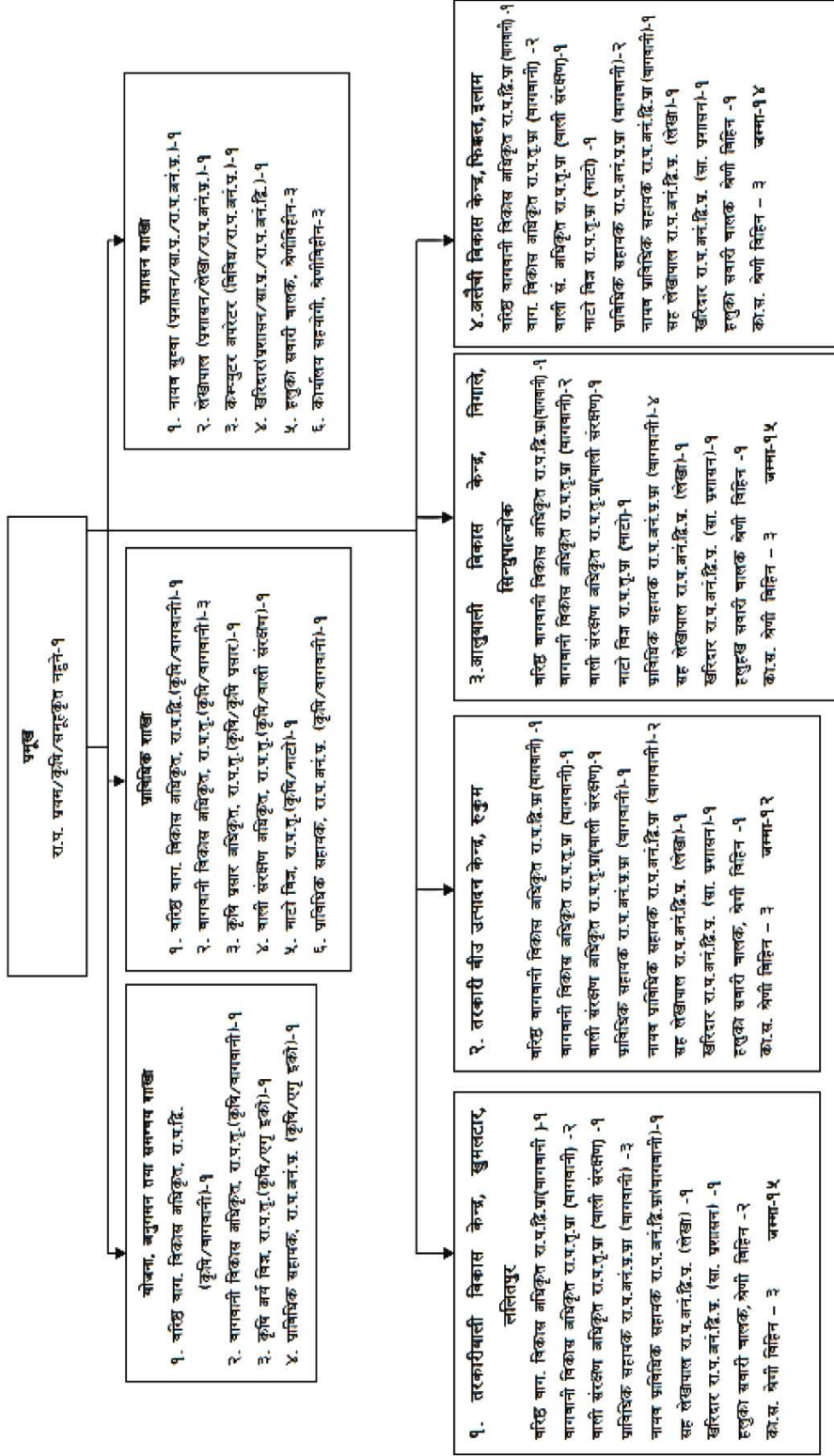
कार्य विवरण

- आलु बालीको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन,
- आलु बालीको विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य,
- टिस्यु कल्चर प्रविधिको उपयोग गरी रोगरहित बीउ आलु उत्पादन तथा वितरणको कार्य,
- टि.पि.एस. तथा टिस्युकल्चर लगायतका प्रविधिको प्रयोग गरी आलु उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम तथा प्राविधिक सेवा प्रदान गर्ने,

- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- आलु बालीको विकास सम्बन्धमा कृषि अनुसन्धान केन्द्र, सम्बन्धित ज्ञान केन्द्र तथा अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- टि.पि.एस., पि.वि.एस. र बीउ आलुको राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- आलु बाली उत्पादन सम्बन्धी उन्नत प्रविधिको प्रदर्शन गर्ने,
- नेपाल सरकारले तोकेको आलु बाली विकास सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

१.४.६ राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला विकास केन्द्रको सङ्गठन संरचना

१.५ राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर

१.५.१ दुरदृष्टि

फलफूल बालीको बजारमुखी उत्पादनमा वृद्धि, खाद्य, पोषण तथा वातावरण सुरक्षा तथा समावेशी आर्थिक सम्बृद्धि।

१.५.२ लक्ष्य

फलफूल उत्पादनमा वृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने।

१.५.३ उद्देश्य

- गुणस्तरीय फलफूलको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गरी कृषकहरूको आयस्तर बढाउने,
- फलफूल उद्योगका लागि कच्चा पदार्थ आपूर्ति गर्ने,
- व्यावसायिक फलफूल खेतीमार्फत रोजगारी तथा आयस्तर वृद्धि गर्ने,
- निर्यात योग्य फलफूलहरूको निर्यात व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने,
- भू-क्षय रोकथाम तथा वातावरण संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउने,
- कृषि पर्यटन विकासमा टेवा पुऱ्याउने।

१.५.४ कार्य विवरण

- आफ्नो विषय क्षेत्रमा प्राविधिक आधिकारिक निकायको रूपमा काम गर्ने र तत् सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी यस केन्द्रको कार्य विवरण देहाय बमोजिम रहेका छन्।
- अन्तर्गतका फार्म/केन्द्रहरूलाई आवश्यक नीतिगत तथा कार्यक्रमगत निर्देशन र पृष्ठपोषण गर्ने,
- फलफूल विकास प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा देशको फोकल कार्यालय,
- फलफूल बाली वस्तुको राष्ट्रिय महत्त्वका विशेष उत्पादन कार्यक्रम जस्तै मिशन कार्यक्रम तर्जुमा तथा सञ्चालन गर्ने,
- फलफूल विकाससँग सम्बन्धित समस्या पहिचान र समस्या समाधानका लागि कृषि विभागलाई नीतिगत सुझाव प्रदान गर्ने,
- अन्तर्गतका फार्म/केन्द्रहरूमा नवीन प्रविधि प्रदर्शन तथा प्रसारणको व्यवस्था सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- फलफूलहरूको प्रसारण सामग्री उत्पादन तथा वितरणमा समन्वयको व्यवस्था,
- फलफूल सम्बन्धी विषयमा राष्ट्रियस्तरमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- फार्म/केन्द्र व्यवस्थापनका लागि कृषि विभागलाई आवश्यक परामर्श उपलब्ध गराउने,
- नेपाल सरकारले तोकेको फलफूल विकास सम्बन्धी अन्य कार्यहरू।

१.५.५ मातहतका कार्यालयहरू

१. समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर

नेपालको आर्थिक विकासमा कृषि क्षेत्र अन्तर्गत बागवानी उपक्षेत्रको महत्त्वपूर्ण योगदान हुने विषयलाई दृष्टिगत गरी बागवानी सुधार, प्रवर्द्धन, अनुसन्धान एवम् विस्तार गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१९ सालमा काठमाडौंको कीर्तिपुरमा तत्कालीन श्री ५ को सरकार र भारत सरकारको संयुक्त प्रयासमा काठमाडौं अनुसन्धान बगैँचाको नाममा स्थापना भएको थियो। वि.सं. २०२० सालमा यसलाई बागवानी अनुसन्धान केन्द्र, कीर्तिपुर नामाकरण गरियो। देशको चौतर्फी विकासमा बागवानी विकासको अपरिहार्यतालाई महसुश गरी मध्येपहाडी भागमा द्रुत गतिले फलफूल खेती सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान एवम् उत्पादनतर्फ लक्षित गरियो। कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय तथा कृषि विभाग अन्तर्गतका सबै अनुसन्धान आयोजनाहरूको योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र सुपरिवेक्षण सम्बन्धी कार्य (राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा सेवा केन्द्र) हालको नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, खुमलटारबाट गराउने गरी मिति २०४४/०७/२५ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार मिति २०४४/०९/१७ देखि यस केन्द्रलाई उक्त परिषद् अन्तर्गत राखिएको थियो। आ.व. २०४६/४७ मा यस केन्द्रको नामाकरण राष्ट्रिय बागवानी अनुसन्धान कार्यक्रम गरी तदनुसार यस कार्यक्रम अन्तर्गत गरिने कार्यक्रमको लक्ष्य तथा कार्यक्रमहरू बढी अनुसन्धान मुलक क्षेत्रमा प्राथमिकता दिइयो। पुनः मिति २०४९/०४/०१ देखि यस कार्यालयलाई कृषि विकास विभाग (हाल २०५२/०४/०१ देखि कृषि विभाग) अन्तर्गत राखी बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुरको नामबाट कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आई रहेकोमा वि.सं. २०६१ साल वैशाख महिनादेखि लागू भएको नयाँ विभागीय संरचना अनुसार यस केन्द्रलाई केन्द्रीयस्तरको प्राथमिकतामा राखी केन्द्रीय बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर नामाकरण गरिएको थियो। वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा देश सङ्घीयतामा गएसँगै यो केन्द्र सङ्घ अन्तर्गत रहेको र यसको नाम केन्द्रीय बागवानी केन्द्रबाट परिवर्तन भई समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र भएको छ।

आर्थिक वर्ष २०४३/४४ देखि २०५५/५६ सम्म वाह्य वर्ष यस केन्द्रको करिब ८ हेक्टर क्षेत्रफलमा जापान सरकारको सहयोगमा बागवानी विकास आयोजनाले विभिन्न हिउँदे फलफूलको (नास्पाती, अङ्गुर, हलुवाबेद, कटुस, आदि) तथा सुन्तलाजात फलफूल (सुन्तला, जुनार, आदिको) अध्ययन अनुसन्धान तथा परीक्षणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुभने उक्त आयोजना आ.व. २०५६/५७ देखि समाप्त भएको हुनाले आ.व. २०५७/५८ देखि उक्त आयोजनाले सञ्चालन गर्दै आएको सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू समेत यसै केन्द्रले नियमित कार्यक्रम अन्तर्गत सञ्चालन गरी अध्ययन, परीक्षणका कार्यहरूलाई निरन्तरता दिँदै आइरहेको छ।

कार्य विवरण

- समशीतोष्ण फलफूलको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन,
- समशीतोष्ण फलफूल विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा केन्द्रीय फलफूल विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य,
- समशीतोष्ण फलफूलका प्रसारण सामग्री उत्पादन तथा वितरण,
- समशीतोष्ण फलफूल उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने, सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,

- समशीतोष्ण फलफूल विकास सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा ज्ञान केन्द्रसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फर्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- समशीतोष्ण फलफूल विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- समयमा कार्यसम्पादनको प्रगति विवरण राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई उपलब्ध गराउने।

२. सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा

वि.सं. २०२५ सालमा कृषि फार्म प्रयोगशालाको नाममा स्थापित भई वि.सं. २०४९/५० मा नाम परिवर्तन भई बागवानी फार्म पाल्पा नामाकरण भएको। वि.सं. २०५२ सालमा पुनः बागवानी केन्द्र नामाकरण गरिएको। पछि २०६१/०८/०४ को निर्णयले सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा नामाकरण भएको छ। हाल सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा नामाकरण गरिए तापनि पुरानो बागवानी फार्म/केन्द्रले पुन्याउँदै आएको सम्पूर्ण बागवानी सेवाहरू यथावत राखी सुन्तलाजात फलफूलहरूको स्रोत केन्द्रको रूपमा विकास गरिँदै लगेको छ। यस केन्द्रले वर्षेनी फलफूलतर्फ सुन्तलाजातका (सुन्तला, जुनार, कागतीका विभिन्न जातका), विभिन्न फूलका बिरुवाहरू तथा तरकारी बीउ उत्पादनतर्फ मुला (प्युठाने रातो), सिमी (चौमासे) र प्याज (एग्रीफाउण्ड डार्करेड) जातका स्रोत बीउहरू उत्पादन गरी माग अनुसार सुलभ तरिकाबाट विक्री वितरण गर्दै आइरहेको छ।

कार्य विवरण

- सुन्तलाजात फलफूलको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन,
- सुन्तलाजात फलफूल विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- सुन्तलाजात फलफूलका प्रसारण सामग्री उत्पादन तथा वितरण गर्ने,
- सुन्तलाजात फलफूल उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने,
- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- सुन्तलाजात फलफूल विकास सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा ज्ञान केन्द्रसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स साना कार्यमुखी (Action-oriented) अध्ययन
- परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- सुन्तलाजात फलफूल विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- समयमा कार्यसम्पादनको प्रगति विवरण राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई उपलब्ध गराउने।

३. कफी विकास केन्द्र, गुल्मी

कफी विकास केन्द्रको स्थापना २०४२ साल फाल्गुन ०७ गते भएको हो र यो केन्द्र नेपाल सरकारको लगानी रहेको नेपालको कफी विकाससँग सम्बन्धित कार्य गर्ने एक मात्र फार्म केन्द्र हो। यो फार्म कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र अन्तर्गत रहेको छ। यस फार्मको कूल क्षेत्रफल २१३ रोपनी ८ आना रहेको छ। कफी विकास केन्द्र नेपालको एकमात्र कफीको स्रोत केन्द्र लगायत कफी विकास सम्बन्धी विभिन्न गतिविधि सञ्चालन गर्ने सङ्घीय संरचनामा रहेको फार्म हो। यो केन्द्र लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत गुल्मी जिल्लाको मुसीकोट नगरपालिका वडा नं. ५, आँपचौरमा अवस्थित रहेको छ। वि.सं. २०४१ साल माघ २ गते देखि फाल्गुण १ सम्म तत्कालीन राजा विरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको अनौपचारिक भ्रमणको अवसरमा गुल्मीको मुख्य कफी क्षेत्र रहेको आँपचौरको भ्रमण पश्चात् कफी विकासको लागि निर्देशन दिए बमोजिम कार्यक्रम सञ्चालन हुन थाल्यो, सोही निर्देशन कार्यान्वयन गर्नका लागि वि.सं. २०४२ साल फाल्गुण ७ गते कफी विकास केन्द्रको स्थापना भएको हो। स्थापनाकालदेखि नै यस केन्द्रले कफीको बीउ तथा बिरुवा उत्पादन वितरण, कफीको जर्मप्लाज्म संरक्षण तथा सम्बर्द्धन, समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action-oriented) अध्ययन परीक्षण, तालिम तथा प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउँदै आइरहेको छ। स्थापना कालमा यसको क्षेत्रफल २७.८ रोपनी मात्र भएकोमा आ.व. २०७३/७४ मा ९.४५ रोपनी जग्गा प्राप्ति पछि यसको कूल क्षेत्रफल ३७.३३ रोपनी भएको छ।

कार्य विवरण

- कफीको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन,
- कफी विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- कफी प्रसारण सामग्री उत्पादन तथा वितरण गर्ने,
- कफी उत्पादन, प्रशोधन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने,
- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- कफी विकास सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा ज्ञान केन्द्रसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action-oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- कफी विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- समयमा कार्यसम्पादनको प्रगति विवरण राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई उपलब्ध गराउने।

४. शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मुस्ताङ

नेपाल सरकार कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र अन्तर्गत रहेको यस शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्रको स्थापना तत्कालीन श्री ५ को सरकारको तेस्रो पञ्चवर्षीय योजनाकालमा भारतीय सहयोग नियोग र नेपाल सरकारको संयुक्त प्रयासमा २०२३ साल भाद्र १४ गते बगैँचा तथा नर्सरीको रूपमा स्थापना भएको हो। मुस्ताङ जिल्ला घरपझोड गाउँपालिका वडा नं. २ मा अवस्थित यस केन्द्रले ५३ वर्षको लामो अवधिमा विभिन्न विभाग, परिषद् अन्तर्गत रही (अर्चाड कम नर्सरी थाक, मार्फा २०२३ साल, कृषि फार्म थाक मार्फा २०२९ साल, राष्ट्रिय शीतोष्ण बागवानी अनुसन्धान केन्द्र मार्फा २०४३ साल, बागवानी केन्द्र मार्फा, २०५२ साल र शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र मार्फा २०६१ साल) विभिन्न बागवानीजन्य क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दै राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्दै आएको छ। स्थापनाकालमा २० रोपनी जमिनबाट सुरु भएको यस केन्द्रले २०२९ र २०३५ सालमा जग्गा बढाउँदै हाल १७६ रोपनी (१७५ रोपनी मार्फामा र १ रोपनी जोमसोममा) क्षेत्रफलमा फैलिएको छ। सशस्त्र द्वन्दको समयमा वि.सं. २०५८ सालदेखि केन्द्रको स्वामित्वमा रहेको थासाङ-४, घाँसास्थित २० रोपनी जग्गा सुरक्षा निकाय (नेपाली सेना) ले प्रयोग गर्दै आइरहेको छ।

यस केन्द्र जिल्लाको सदरमुकाम जोमसोम देखि ७ किलोमिटर दक्षिण कालीगण्डकीको किनारमा अवस्थित छ। केन्द्र २८° २०' देखि २९° ०५' उत्तरी अक्षांश र ८३° ३०' देखि ८४° १५' पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित छ भने समुद्री सतहदेखि २६५० मिटर उचाइमा रहेको छ।

कार्य विवरण

- स्याउ, नासपाती, ओखर लगायतका शीतोष्ण फलफूलको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन गर्ने,
- शीतोष्ण फलफूल विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- शीतोष्ण फलफूलका प्रसारण सामग्री उत्पादन तथा वितरण गर्ने,
- शीतोष्ण फलफूल उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने,
- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- शीतोष्ण फलफूल विकास सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र/ज्ञान केन्द्रसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार तथा सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- शीतोष्ण फलफूल विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- समयमा कार्यसम्पादनको प्रगति विवरण राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई उपलब्ध गराउने,

५. उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही

उष्ण तथा उपोष्ण प्रदेशीय फलफूल र तरकारी बालीहरूको उच्च गुणस्तरयुक्त बिरुवा एवम् बीउ उत्पादन गरी माग आपूर्ति गर्न वि.सं. २०२९ साल आषाढ १२ गते बृहत बागवानी केन्द्रको रूपमा यस केन्द्रको विधिवत स्थापना भएको हो। मधेश प्रदेश अन्तर्गत सर्लाही जिल्लाको लालबन्दी नगरपालिका-१ मा अवस्थित यस केन्द्र उष्ण तथा न्यानो समशीतोष्ण फलफूल, तरकारी तथा आलङ्कारिक बोटहरूको उच्च गुणस्तरीय बीउ एवम् बिरुवाको उत्पादन गरी आपूर्ति गर्ने र सो बालीहरूको उपयुक्त जात र खेती प्रविधिको खोजी एवम् विकास गरी कृषक समक्ष पुऱ्याई उनीहरूको जीवनस्तर माथी उकास्ने मुख्य उद्देश्यका साथ स्थापना भएको हो। यस केन्द्रको स्थापनापश्चात समयानुकूल कृषि निकायको सङ्गठनात्मक संरचनामा हेरफेर एवम् परिवर्तन भए बमोजिम वि.सं. २०२९/०३/१२ देखि २०२९/०९/८ सम्म फलोद्यान विभाग, वि.सं.

२०२९/०९/०९ देखि २०४४ आषाढसम्म कृषि विभाग, २०४४ श्रावण देखि २०४७ आषाढसम्म राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा सेवा केन्द्र, वि.सं. २०४७ श्रावण देखि २०४९ आषाढसम्म बागवानी विभाग, २०४९ श्रावण देखि २०५२ आषाढसम्म कृषि विकास विभाग र २०५२ श्रावण देखि २०५८/०६/११ सम्म कृषि विभाग अन्तर्गत फलफूल तथा तरकारी विकास निर्देशनालयको प्राविधिक तथा मध्येमाञ्चल क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयको प्रशासनिक निर्देशनमा सञ्चालन भई वि.सं. २०५८/०६/१२ देखि कृषि विभाग अन्तर्गत फलफूल विकास निर्देशनालयको प्रत्यक्ष प्रशासनिक एवम् प्राविधिक निर्देशनमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आइरहेकोमा वि.सं. २०७५ श्रावण देखि राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र अन्तर्गत सङ्घीय फार्मको रूपमा सञ्चालन हुँदै आएको छ। कृषि क्षेत्रमा हुने समयानुकूल सङ्गठनात्मक संरचनाको परिवर्तनसँगै यस केन्द्रको नामाकरणमा पनि हेरफेर हुँदै आइरहेकोमा २०६१ वैशाख देखि यसको नाम उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र रहन गएको छ।

यस केन्द्रमा भारत, पाकिस्तान, अमेरीका, थाइलैण्ड लगायत नेपालका विभिन्न सरकारी तथा निजी फार्म केन्द्रहरूबाट विभिन्न फलफूल, तरकारी एवम् आलङ्कारिक बोटबिरुवाका बीउ एवम् बिरुवा ल्याई जातीय संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गरेको छ। जस अनुसार आपमा आम्रपाली, मल्लिका, निलम सहित ३५ जात, लिचीमा ९ जात, अम्बामा ६ जात, केरामा ५ जात, एभोकाडोमा ५ जात, नरिवलमा २ जात, रुखकटहरमा ३ जातका साथै सपोटा, काठे बदाम, मेकाडेमियानट, सुपारी, बडहर, अनार, बयर, इमली आदि तथा तरकारी बालीतर्फ गोलभेंडामा ५ जात, आलुमा ७ जात, भण्टामा ३ जात, काउलीमा २ जात, मुलामा २ जातका साथै रामतोरीया, लौका, काँक्रा, फर्सी, घिरौँला, बोडी आदि र आलङ्कारिक बोटतर्फ गुलाबमा ७७ जात, बोगेनबेलीयामा २४ जात, क्रोटनमा २५ जात, पाममा ७ जात, रबर प्लान्टमा ३ जातका साथै मालती, धुपी, अशोक, गुनकेशरी, रुद्राक्ष र सुगन्ध कोकिला जस्ता अनेकौँ बोटबिरुवाहरूको माउबोटहरू लगाई तिनको जातीय संरक्षण, सम्बर्द्धन गरी उपयुक्त जातहरूको बीउ, बेर्ना, बिरुवा उत्पादन गरी कृषकस्तरमा बिक्री बितरण गरिन्छ।

कूल १८५.५४ हेक्टर क्षेत्रफल रहेको यस केन्द्रको औषत अधिकतम तापक्रम ३१० से. र औषत न्यूनतम तापक्रम २०० से. रहेको छ भने गर्मी महिना वैशाख (असारको अधिकतम तापक्रम ४२० से.

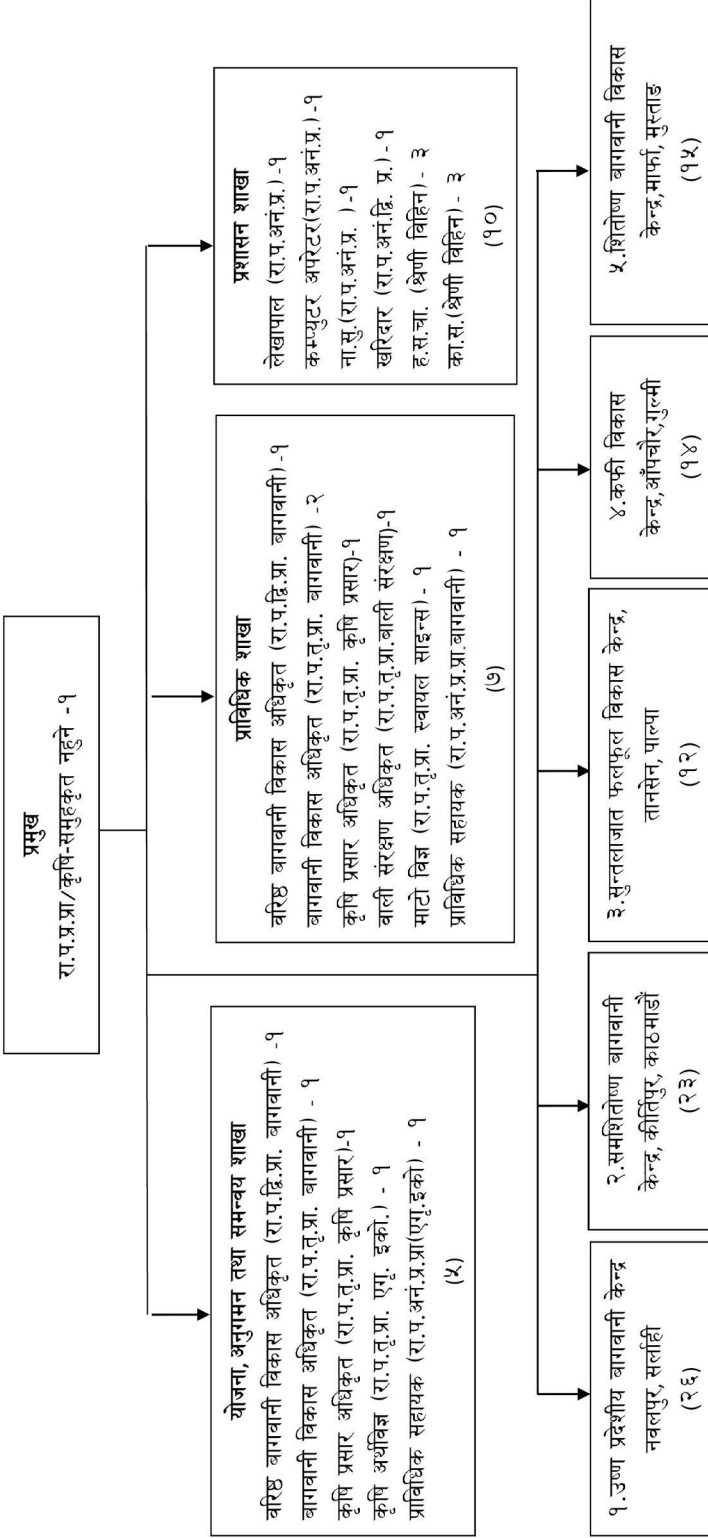

र जाडो महिना पौष, माघको न्यूनतम तापक्रम ४० से. सम्म रहेको पाइन्छ। यहाँको वार्षिक सरदर वर्षा १६९९.६ मि.मि. रहेको छ। कूल वर्षाको करिब ८०५ मि.मि. असारदेखि भदौसम्म हुन्छ।

कार्य विवरण

- आँप, लिची, केरा, भुइँकटहर लगायतका उष्णप्रदेशीय फलफूलको जातीय संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन,
- उष्ण प्रदेशीय फलफूल विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण सम्बन्धी कार्य,
- उष्ण प्रदेशीय फलफूलका प्रसारण सामग्री उत्पादन तथा वितरण,
- उष्ण प्रदेशीय फलफूल उत्पादन तथा विकास सम्बन्धमा उत्पादक कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने,
- सम्बन्धित विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- उष्ण प्रदेशीय फलफूल विकास सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा ज्ञान केन्द्रसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आम्दानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- उष्ण प्रदेशीय फलफूल विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्रोत केन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- समयमा कार्यसम्पादनको प्रगति विवरण राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रलाई उपलब्ध गराउने।

१.५.६ राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्रको सङ्गठन संरचना

१.६ व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, हरिहरभवन

१.६.१ दुरदृष्टि

आधुनिक तथा व्यावसायिक कृषि क्षेत्र ।

१.६.२ कार्य विवरण

- व्यावसायिक कीट विकास अन्तर्गत पर्ने मौरी, रेशम, च्याउ लगायतका वस्तुहरूको प्रवर्द्धनका लागि देशको फोकल कार्यालयको रूपमा काम गर्ने,
- व्यावसायिक कीट सम्बद्ध सङ्घीय संरचनामा पर्ने फार्म/केन्द्रहरूलाई नीति तथा कार्यक्रमगत पृष्ठपोषण एवम् व्यवस्थापकीय पक्षमा कृषि विभागलाई परामर्श उपलब्ध गराउने,
- मौरी, रेशम, च्याउ लगायतका वस्तुहरूको राष्ट्रिय महत्त्वका विशेष उत्पादन कार्यक्रम तर्जुमा, सञ्चालन तथा कार्यान्वयन व्यवस्था मिलाउने,
- मौरी, रेशम, च्याउ लगायतका वस्तुहरूको समग्र विकासका लागि मूल्य अभिवृद्धि शृङ्खलामा आधारित पद्धति अनुरूप अगाडि बढाउन मूल्य शृङ्खलाका संवाहकको पहिचान, क्षमता अभिवृद्धि, मूल प्रवाहीकरण गर्दै उपभोग योग्य वस्तु तयारी तथा बजारीकरणमा सहजीकरण गर्ने,
- मौरी, रेशम, च्याउ लगायतका वस्तुहरूको विकाससँग सम्बन्धित समस्या पहिचान, विश्लेषण तथा समाधानका लागि कृषि विभागलाई नीतिगत सुझाव पेश गर्ने,
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, कृषि तथा वन विश्वविद्यालय, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान लगायत राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ/संस्थाको समन्वयमा व्यावसायिक कीट विकास शिक्षा-
- अनुसन्धान-प्रसारको अन्तरसम्बन्ध कायम गर्दै नवीनतम प्रविधि प्रवर्द्धन तथा प्रसारणको व्यवस्था मिलाउने,
- व्यावसायिक कीट सम्बद्ध विषयमा राष्ट्रियस्तरमा विशेषज्ञ सेवा एवम् सम्बन्धित प्रसारण सामग्रीहरूको उत्पादन तथा वितरणको व्यवस्था मिलाउने,
- व्यावसायिक कीट विकासमा संलग्न निजी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा राष्ट्रिय डाटावेश तयार एवम् अद्यावधिक गर्ने,
- व्यावसायिक कीट विकास सम्बन्धी प्रवर्द्धन गर्ने नीति (रेशम र च्याउ समेत), ऐन, नियम, निर्देशिका र कार्यविधिको मस्यौदा तयार गरी स्वीकृतिका लागि सम्बन्धित निकायमा समन्वय र पहल गर्ने,
- मौरी, रेशम र च्याउसँग सम्बन्धित उत्पादन सामग्री र उत्पादनहरूको गुणस्तर र मापदण्ड तयार एवम् अद्यावधिक गर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग समन्वय गरी मौरी, रेशम र च्याउसँग सम्बन्धित उत्पादन सामग्रीको उपलब्धता र आपूर्तिको सुनिश्चितताको लागि स्रोत केन्द्रहरूको पहिचान तथा राष्ट्रिय बासलात तयार गर्ने,
- स्रोत केन्द्रहरूको अनुगमन मूल्याङ्कनको आधारमा व्यवसाय दर्ता र खारेजीको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने,

- मौरी प्रवर्द्धन नीति, २०७३ मा व्यवस्था भएका विषयवस्तुको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने
- ऐन नियमहरूको निर्माण गरी पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन पहल गर्ने।

१.६.३ मातहतका कार्यालयहरू

१. मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी

मौरीपालन व्यवसाय नेपालको पुर्ख्यौली पेशा हुनु, प्राकृतिक चरनको उपलब्धता, उपयुक्त हावापानी आदि कारणले मौरीपालन व्यवसायको प्रचुर सम्भावना देखिएको सन्दर्भमा यही व्यवसायमार्फत गरिब जनताको जीवनस्तर उकास्नमा मद्दत पुगोस् भन्ने हेतुले मौरीपालन व्यवसायको विकास र विस्तारको जिम्मेवारी दिई तत्कालीन कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, कृषि विभाग अन्तर्गत मौरीपालन विकास शाखाको स्थापना भएको थियो। यस कार्यालयको स्थापना २०३७/३८ सालमा "विशेष मौरीपालन कार्यक्रम" भनि एउटा सानो एकाईको रूपमा रेशम खेती विकास शाखासँगै खोपासीमा भएको थियो। यसपछि तत्कालीन राजा विरेन्द्रबाट निर्देशन भए बमोजिम मौरीपालन कार्यक्रमलाई कृषि विभाग अन्तर्गत केन्द्रीयस्तरको कार्यालयको रूपमा "मौरीपालन केन्द्र" को नामबाट आ.व. २०४२/४३ मा गोदावरीमा स्थापना गरिएको हो। यस क्रममा कार्यालयको काम, प्रकृति र उद्देश्यलाई दृष्टिगत गरी आ.व. २०४९/५० मा "मौरीपालन केन्द्र" को नाम परिवर्तन गरी "मौरी विकास कार्यक्रम" राखियो। पुनः आ.व. २०५२/५३ मा यस कार्यालयलाई व्यावसायिक कीट विकास निर्देशनालयको मातहतको शाखाको रूपमा कायम गरी "मौरी विकास शाखा" भनेर नामाकरण गरियो। तत्कालीन कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, कृषि विभागको स्वीकृत संरचना (आ.व. २०६१/६२) अनुसार उक्त शाखाको परिमार्जित नाम "मौरीपालन विकास शाखा" रहेको थियो।

वि.सं. २०७२ को नेपालको संविधान बमोजिम राज्यको पुर्नसंरचना पश्चात् मिति २०७४।०४।०१ देखि उक्त शाखा मौरी विकास केन्द्रको रूपमा नामाकरण भएको छ। ललितपुर जिल्लाको गोदावरी न.पा. वडा नं. २ को गोदावरीमा अवस्थित यो कार्यालय राष्ट्रिय वनस्पति उद्यानसँगै जोडिएको छ। जिल्ला सदरमुकामबाट ११.२ किलोमिटर दक्षिणपूर्वमा अवस्थित यो कार्यालय र समुन्द्र सतहदेखि १५३० मीटर (५१०० फिट) को उचाइमा रहेको छ।

कार्य विवरण

- मौरीको प्रजाति संरक्षण, सम्बर्द्धन एवम् वंश सुधारको लागि सरकारी, गैह सरकारी एवम् निजी सरोकारवाला सङ्घ सस्थाहरूसँग समन्वय गर्ने,
- मौरीपालन विकास र विस्तारको लागि राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमा व्यावसायिक कीट विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- मौरी स्रोत केन्द्रको स्तरोन्नतिका लागि तालिम, प्रविधि विस्तार, प्राविधिक सेवा टेवा तथा अनुगमन निरीक्षण लगायत आवश्यक गतिविधि सञ्चालन गर्ने,
- नवीनतम प्रविधिको उपयोग गरी मौरीपालन विकास र विस्तारको लागि उत्पादक कृषक एवम् उद्यमीलाई तालिम प्रदान गर्ने,
- मौरी सम्बन्धी विषयमा विशेषज्ञ तथा प्रशिक्षण सेवा प्रदान गर्ने,

- मौरीपालन विकास र विस्तारका सम्बन्धमा कृषि अनुसन्धान केन्द्र, कृषि ज्ञान केन्द्र तथा स्थानीय तहसँग समन्वय एवम् क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- मौरी सम्बन्धी समस्या समाधानका लागि कार्यमुखी (Action research) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- मौरीपालनसँग सम्बन्धित उन्नत प्रविधिको प्रदर्शन सञ्चालन, प्रविधि विकास तथा विस्तार गर्ने,
- स्थानीय प्रजातिका मौरी संरक्षण, चरन संरक्षण, भौगोलिक चरन पात्रो तयारी, पात्रो अद्यावधिक र समृद्ध बनाउदै जैविक विविधता संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउने,
- आम जनसमुदाय बीच मह सेवन र परागसेचन बारे जनचेतनामूलक गतिविधि परिचालन गर्ने,
- मौरी चरन क्षेत्रको पहिचान, सर्भे, संरक्षण र विस्तार गरी वातावरण संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने,
- गुणस्तरीय मह बजारीकरणमा नेपाली महको प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक गतिविधि सञ्चालन गर्ने,
- प्रभावकारी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनका लागि मौरीपालन क्षेत्र (मौरी स्रोत केन्द्र, मौरीगोला, कृषक व्यवसायी, मह उत्पादन र खपत) को डाटाबेस तयार तथा अद्यावधिक गर्ने,
- मौरीमा आधारित एपि टुरिजम विकास र विस्तारमा सहजीकरण गर्ने।

२. रेशम विकास केन्द्र, खोपासी, काभ्रे

सन् १९७१ मा १० वर्षे कृषि आयोजना लागू भएको समयमा व्यावसायिक महत्वका कीराहरूको विकास गर्ने उद्देश्यले सन् १९७५/७६ मा खोपासीमा व्यावसायिक कीट विज्ञान आयोजनाको नामले मौरी सहित रेशम खेती केन्द्रको स्थापना भयो। वि.सं. २०४२ सालमा स्वर्गीय राजा विरेन्द्रबाट मध्येमाञ्चल क्षेत्रीय विकास भ्रमणको क्रममा खोपासी केन्द्रको निरीक्षणपछि मौरीपालनलाई खोपासीबाट ललितपुरको गोदावरीमा सारियो र २०४३ सालदेखि खोपासीले रेशम खेती कार्यक्रम मात्र सम्हाल्दै आएको छ। आ.व. २०५२/५३ देखि कृषि विभागको साङ्गठनिक ढाँचामा भएको परिवर्तन पश्चात् यसको नाम रेशम खेती विकास शाखा खोपासी कायम भई कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको थियो।

कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, कृषि विभागको स्वीकृत संरचना अनुसार २०७४।०४।०१ देखि रेशम खेती विकास शाखा सङ्घीय संरचना बमोजिम पुनः संरचना भए अनुसार परिमार्जित गरी रेशम विकास केन्द्र कायम भएको छ। यो कार्यालय काठमाडौँदेखि ३५ कि.मि. पूर्व काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लास्थित पनौती न.पा. वडा नं. १० खोपासीमा रहेको छ।

कार्य विवरण

- विभिन्न रेशम कीरा प्रजातीहरूको मातृस्रोतको संरक्षण सम्बर्द्धन एवम् विकास गर्ने,
- सिफारिस रेशम कीराको जातको अण्डा उत्पादन गरी विभिन्न सरकारी फार्म केन्द्र, कृषक समूह तथा सहकारीहरूलाई आपूर्ति व्यवस्था मिलाउने,
- रेशम कीरापालन विकास र विस्तारको लागि राष्ट्रिय व्यावसायिक नीति तथा योजना तर्जुमामा व्यावसायिक कीट विकास केन्द्रलाई पृष्ठपोषण गर्ने,

- नवीनतम प्रविधिको उपयोग गरी रेशम कीरापालन, विकास र विस्तारको लागि उत्पादक कृषक एवम् उद्यमीलाई तालिम प्रदान गर्ने,
- रेशम सम्बन्ध विषयमा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्ने,
- रेशम कीरापालन प्रविधिको विकास र विस्तारका सम्बन्धमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा ज्ञान केन्द्रसँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- फार्मको उत्पादकत्व एवम् आमदानी वृद्धि गर्न जमिन तथा अन्य पूर्वाधार र सुविधाको उपयोग गर्ने,
- सम्बन्धित विषयको समस्या समाधानका लागि स-साना कार्यमुखी (Action oriented) अध्ययन परीक्षण सञ्चालन गर्ने,
- रेशम प्रशोधन गरी धागो, कपडा तथा रेशमजन्य उद्योग प्रवर्द्धन निजी क्षेत्रको क्षमता विकास गर्ने,
- रेशम कीरापालनसँग सम्बन्धित उन्नत प्रविधिको प्रदर्शन सञ्चालन गर्ने,
- रेशम कीरापालन, विकास र विस्तारका लागि राष्ट्रिय स्रोतकेन्द्रको रूपमा कार्य गर्ने,
- रेशम सम्बन्धी विभिन्न नवीनतम प्रविधिहरूको Package of practice तयार गरी ICTमार्फत प्रचार प्रसार तथा वितरण गर्ने,
- किम्बु तथा रेशमको स्रोत केन्द्र पहिचान, तथ्याङ्क सङ्कलन र अध्यावधिक कार्यमा सहजीकरण गर्ने,
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा रही रेशम सम्बन्धी काममा संलग्न प्राविधिक जनशक्ति विकास गर्ने,
- किम्बु तथा रेशम कीराका जातहरूको बिरुवा तथा अण्डाका माग तथा आँपूति सम्बन्धित वार्षिक वासलत तथा माग आँपूतिको प्रक्षेपण गर्ने,
- रेशम कीरापालनमा संलग्न व्यवसायी समूह तथा सहकारीहरूलाई लक्षित गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहजीकरण गर्ने।

१.६.३ व्यावसायिक कीट विकास केन्द्रको सङ्गठन संरचना

१.७ केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला (माटो, बीउ, बाली संरक्षण), हरिहरभवन, ललितपुर

१.७.१ दृष्टिकोण

अन्तर्राष्ट्रियस्तरको मान्यता प्राप्त प्रयोगशाला सेवाबाट कृषि उत्पादनका सामग्री (माटो, मल, बीउ, विषादी ईत्यादि) को गुणस्तर सुनिश्चित गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिबाट कृषिको व्यावसायीकरण, विविधीकरण र आयात प्रतिस्थापन गर्दै खाद्य सुरक्षामा टेवा पुऱ्याउने।

१.७.२ लक्ष्य

- राष्ट्रियस्तरमा सरकारी, निजी एवम् गैरसरकारी संस्थाबाट सञ्चालित प्रयोगशालाहरूको मापदण्ड तथा स्तर निर्धारण गर्ने,
- समकक्षिकरण, प्रमाणीकरण तथा मान्यता प्रदायक निकायको रूपमा कार्य गर्ने,
- सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित प्रयोगशालाहरूको अनुगमन तथा नियमन गर्ने।

१.७.३ उद्देश्य

- कृषि क्षेत्रको प्रयोगशाला सम्बन्धी नीति निर्माणमा सहयोग, नीति कार्यान्वयन, अनुगमन, नियमन एवम् प्राविधिक सेवा प्रदान गर्ने,
- गुणस्तरिय प्रयोगशाला (अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता प्राप्त) को निर्माण एवम् Reference Lab को रूपमा सञ्चालन गर्ने,
- खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा प्रयोगशालाको तर्फबाट टेवा पुऱ्याउने।

१.७.४ रणनीति

- नीति निर्माण एवम् कार्यान्वयनमा बहुसरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय,
- राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको आधारमा अनुगमन एवम् नियमन,
- अन्तर्राष्ट्रिय एवम् देशका अन्य प्रयोगशालासँग समन्वय गरी प्रयोगशाला सेवा सञ्चालन,
- खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका बहुसरोकारवालासँग कार्यगत समन्वय।

१.७.५ कार्य विवरण

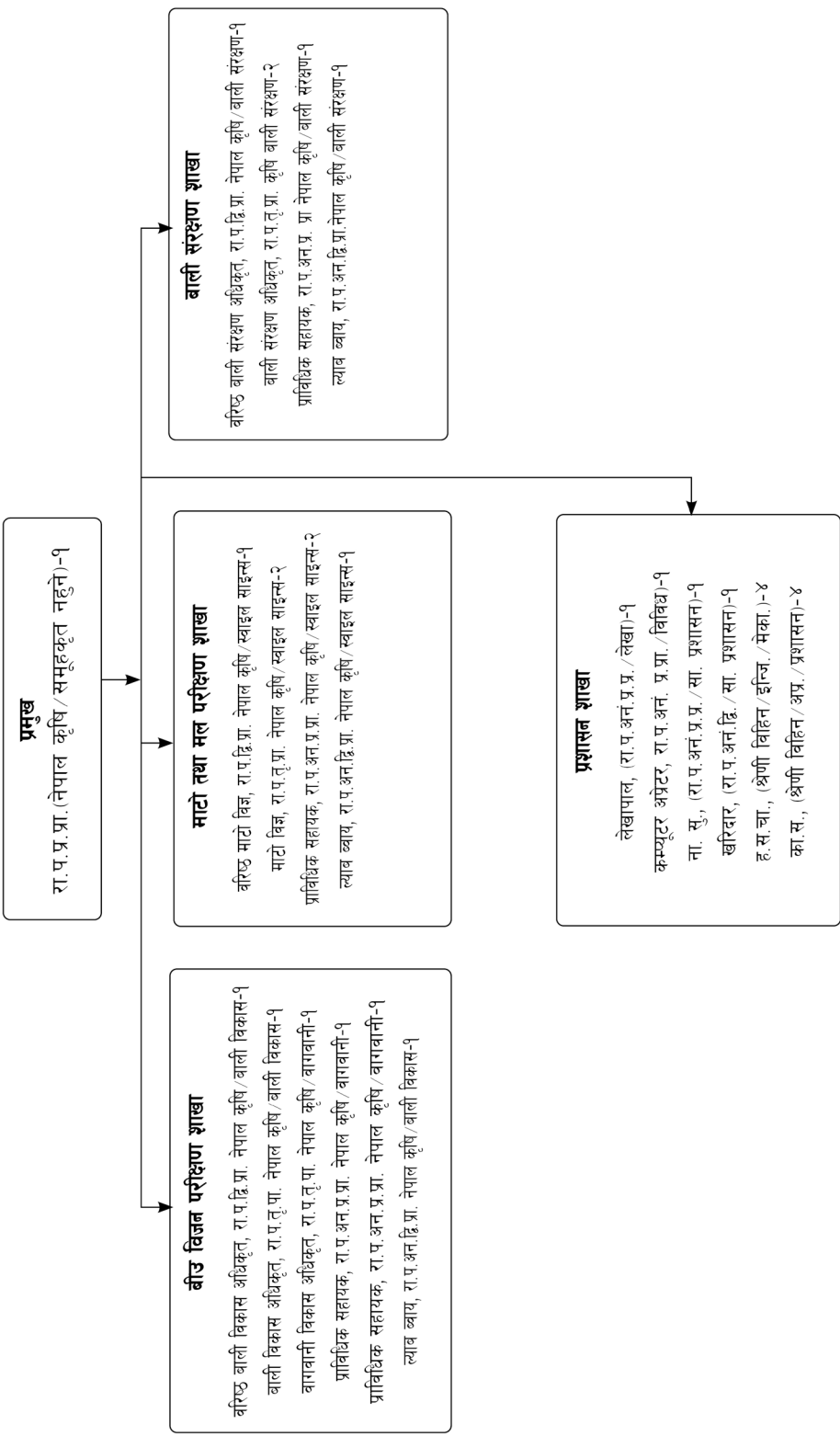
- राष्ट्रियस्तरमा प्रयोगशाला स्थापना एवम् सञ्चालनको मापदण्ड निर्धारण,
- निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित प्रयोगशालाहरूको स्तर निर्धारण,
- समकक्षिकरण, प्रमाणीकरण तथा मान्यता प्रदायक निकायको रूपमा कार्य गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय प्रत्यायन सम्बन्धी कार्यहरू,
- प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण तथा सर्टिफिकेसन सम्बन्धी कार्यहरू,
- सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित प्रयोगशालाहरूको अनुगमन तथा नियमन।

१.७.६ मातहतका विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई

- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, कालिमाटी, काठमाडौं ।
- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, विर्तामोड, झापा ।
- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, नवलपुर, सर्लाही ।
- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, पोखरा, कास्की ।
- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, नेपालगञ्ज, बाँके ।
- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, अत्तरिया, कैलाली ।
- विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण एकाई, बुटवल, रूपन्देही ।

१.७.७ केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला (माटो, बीउ, बाली संरक्षण) को सङ्गठन संरचना

१.८ कृषि विभाग मातहतका आयोजनाहरूको संक्षिप्त परिचय

१.८.१ समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना

एशियाली विकास बैङ्कको ऋण सहयोगमा पूर्वाञ्चल र मध्येमाञ्चल क्षेत्रका जिल्लाहरूमा अवस्थित कृषक व्यवस्थित सिँचाइ प्रणालीहरूको निर्माण, मर्मत सुधार र जल उपभोक्ता समितिको क्षमता अभिवृद्धि तथा सिञ्चित कृषि क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउन वि.सं. २०६४ आषाढदेखि ६ वर्षको लागि वि.सं. २०६९ सालसम्म समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP) सञ्चालनमा आई सम्पन्न भएकी थियो। त्यसैको निरन्तरता स्वरूप केही आयोजनाको ढाँचामा केही परिवर्तन गरी आ.व. २०७१/७२ देखि आ.व. २०७८/७९ सम्म दोस्रो चरणमा समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना (अतिरिक्त सहयोग (CMIASP-AF) सञ्चालित रह्यो।

यो आयोजना नयाँ कुलो नहर निर्माणभन्दा पनि कृषकहरूले आफ्नै प्रयासबाट वर्षैदेखि सञ्चालन गर्दै आएका समुदाय व्यवस्थित सिँचाइ प्रणाली (FMIS) हरूको मर्मत, सुधार र केही थप क्षेत्र विस्तारमा केन्द्रित छ। यस आयोजनाले जिल्लामा विद्यमान क्षतिग्रस्त समुदाय व्यवस्थित सिँचाइ प्रणालीहरूको छनौट गरी तिनको मर्मत र पुनः निर्माण गरी सिँचाइ सुविधा सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य लिएको छ।

समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना (अतिरिक्त सहयोग (Community Managed Irrigated Agriculture Sector Project (Additional Financing) अन्तर्गत कृषितर्फ कृषि विकास कार्यक्रम सिँचाइको समुचित प्रयोग गर्दै बाली उत्पादन बढाउने पृष्ठभूमिमा रहेर कम्पोनेन्ट "सी" मा समावेश भएको कार्यक्रम हो। यही कार्यक्रममार्फत नै हाम्रो उद्देश्य प्राप्त गर्नुपर्ने हुँदा यस कार्यक्रमको महत्त्व आफै स्पष्ट हुन्छ। सिँचाइ सुविधा पुगेको ठाउँमा कृषि प्रसार सेवा टेवा कार्यक्रम सञ्चालन गरी कृषि उत्पादनमा वृद्धि ल्याउनुका साथै कृषकको जीवनस्तर सुधार गर्नु नै आयोजनाको प्रमुख लक्ष्य रहेको छ। सिँचाइ प्रणाली मर्मत सम्भारको कार्य यस आयोजनाको सिँचाइ कम्पोनेन्टमार्फत (सिँचाइ विभाग) बाट हुन्छ भने कृषि विकास कार्यक्रम कृषि कम्पोनेन्ट (कृषि विभाग, आयोजना कार्यान्वयन एकाई) बाट कार्यान्वयन हुने व्यवस्था रहेको थियो। आयोजनाको अवधिमा १५० वटा सिँचाइ प्रणालीको निर्माण तथा मर्मत सम्भार गर्ने लक्ष्य रहेको थियो।

यस आयोजना मातहतका कार्यालय तथा कार्यक्षेत्र

१. कोशी प्रदेशका सबै जिल्लाहरूका स्थानीय तह।
२. मधेश प्रदेशका सबै जिल्लाहरूका स्थानीय तह।
३. बागमती प्रदेशका सबै जिल्लाहरूका स्थानीय तह।
४. गण्डकी प्रदेशका ५ जिल्लाहरू (कास्की, स्याङ्जा, पर्वत, तनहुँ र लमजुङ) का स्थानीय तह।
५. कर्णाली प्रदेशको रुकुम जिल्लाको स्थानीय तह।

१.८.२ रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना, कृषि कम्पोनेन्ट

रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ प्रणाली कृषकबाट निर्माण गरी व्यवस्थापन समेत गरिएको सबैभन्दा ठूलो सिँचाइ प्रणाली हो। यस प्रणालीको पानीको स्रोत कर्णाली नदी रहेको छ। कृषक निर्मित यस प्रणालीले करिब १४३०० हे. जमिनमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउँदै आएको देखिन्छ। यस रानी जमरा कुलरिया

सिँचाइ प्रणाली अन्तर्गत ३ वटा सिँचाइ कुलाहरू रानी जमरा र कुलरिया कुलो समावेश गरी नामाकरण भएको छ। यस प्रणालीको दक्षिण भागमा सिँचाइ गर्न रानी कुलो, मध्ये भागमा जमरा कुलो र उत्तरी भागमा सिँचाइ गर्न कुलरिया कुलो व्यवस्था भएको देखिन्छ। यी कुलाहरूको व्यवस्थापन गर्न आ-आफ्नो प्रणालीको जल उपभोक्ता संस्था (कूलो संस्था) रहेको र तिनै प्रणालीको संयुक्त व्यवस्थापन तथा समन्वयको लागि "रानी, जमरा कुलरिया जल उपभोक्ता संस्था" रहेको छ। प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा रानी जमरा तथा कुलरिया सिँचाइ कुलाहरूको हालको सिञ्चित क्षेत्र क्रमशः ४,२२८ हे., ४,१३३ हे. र २,६०३ हे. गरी कूल १०,९६४ हे. रहेको देखिएको छ। यो आयोजना सबै सिँचाइ प्रणालीबाट आयोजनाका कार्यक्षेत्रभित्र सिँचाइ सुविधा विस्तार गर्ने उद्देश्यले विश्व बैङ्कको सहयोगमा सञ्चालित आयोजना हो। यस आयोजनाको प्रभाव क्षेत्रमा आधुनिक तरिकाबाट कृषि व्यवसाय सञ्चालनको लागि आयोजनाबाट कम्पोनेन्ट २ मा कृषि उत्पादन सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यस व्यवस्था अनुसार कृषि उत्पादन सहयोग कार्यक्रम सञ्चालनको लागि रानी, जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना, कृषि कार्यक्रम कार्यान्वयन एकाई, टिकापुरको रहेको छ। यो आयोजनाको निर्माण पश्चात् आफ्नो कार्य क्षेत्रको १४,३०० हे. क्षेत्रफलमा सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउने छ। यो आयोजनाले २५,००० घरपरिवार र १,६०,००० जनसङ्ख्यालाई प्रत्यक्ष रूपमा सेवा पुऱ्याउने छ। यो आयोजनाको चारवटा आयामहरू छन्।

१.८.२.१ आयोजनाका सम्भागहरू

- सम्भाग-१ : सिँचाइ पूर्वाधारहरूको आधुनिकीकरण
- सम्भाग-२ (क) : जल उपभोक्ता समितिको सुदृढीकरण
- सम्भाग-२ (ख) : कृषि उत्पादन सहयोग
- सम्भाग-३ : आयोजना व्यवस्थापन

१.८.२.२ आयोजनाको कूल लागत र स्रोतको विवरण (मिलियन अमेरिकी डलरमा)

आयाम अनुसार आयोजनाको लागत	नेपाल सरकार	दातृ निकाय विश्व बैङ्क (आइ. डि.ई.) आन्तरिक/बाह्य	लाभग्राहीको लगानी	कूल लागत
आयाम १: सिँचाइ पूर्वाधारहरूको आधुनिकीकरण	०.८	५१.३	०.९	५२.९
आयाम २: कृषि उत्पादन सहयोग र जल उपभोक्ता समितिको सुदृढीकरण	०.०	११.३	२.१	१३.४ (मध्ये ACIU को १०.९१ मिलियन अमेरिकी डलर)
आयाम ३: आयोजना व्यवस्थापन	२.१	३.४	०	५.५
कूल लागत	२.९	६६.०	३.०	७१.९

१.८.३. पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना

नेपाल सरकार, एशियाली विकास बैंक तथा विश्व कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमको लगानीमा नेपालका पहाडी क्षेत्रमा १० प्रजातिका फलफूल बालीको विकास तथा विस्तार गर्न नेपाल सरकारले पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना सञ्चालन गर्न लागेको छ। आयोजना लगानी ९३.४ मिलियन अमेरिकी डलर रहेको छ भने दातृ निकाय तथा नेपाल सरकारको देहायअनुसारको सहलगानीमा यो योजना

सञ्चालन हुने क्रममा रहेको छ। नेपालका मध्येपहाडी क्षेत्रमा फलफूल बालीको बगैँचा विस्तार गरी फलफूल तथा काष्ठ फलको उत्पादन वृद्धि गर्दै मूल्य शृङ्खला प्रवर्द्धनमार्फत ग्रामिण रोजगारी सृजना गर्दै कृषकहरूको आयस्तर वृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकार, यसियाली विकास बैंकको सहलियतपूर्ण ऋण तथा अनुदान सहयोग, विश्व कृषि तथा खाद्य कार्यक्रमको अनुदान सहयोग र नेपाल सरकारको सहलगानीमा आ.व. २०७९। ८० देखि २०८६।८७ सम्म सञ्चालन हुने गरी पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना (Nuts and Fruits in Hilly Areas Project -NAFHA) लागु भएको छ। यस आयोजनाले निम्नानुसारका तिन वटा प्रतिफल प्राप्त गर्ने लक्ष राखी कार्यक्रमहरूको योजना बनाएको छ:

- बागवानी क्षेत्र व्यवस्थापन तथा नर्सरी क्षमताका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि
- आयोजना संलग्न हुने कृषकहरूको फलफूल तथा काष्ठफल बालीको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि
- पहाडी क्षेत्रका बागवानीजन्य उत्पादनहरूको मूल्य अभिवृद्धि

आयोजना कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू

- केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन एकाई (Central Project Management Unit)
- आयोजना कार्यान्वयन एकाई (Project Implementation Unit)

तालिका: कृषि विभाग मातहतका आयोजनाहरूको विवरण

आयोजनाहरू	सञ्चालित जिल्ला	सञ्चालन अवधि/ विकास साझेदार	मुख्य उद्देश्य
समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना	कोशी, मधेश, बागमती प्रदेशका जिल्लाहरू, गण्डकी प्रदेशका ४ जिल्ला (लमजुङ, तनहुँ, स्याङ्जा र पर्वत) र कर्णाली प्रदेशको रुकुम गरी जम्मा ३९ जिल्ला	१ जुलाई २०१४ देखि ३१ जुलाई २०२१ एशियाली विकास बैंक र ओपेक फण्ड OFID	सिँचाइ कुलो पुनः निर्माण तथा मर्मत सुधार सिँचाइ व्यवस्थापन उन्नत कृषि प्रविधिमार्फत कृषिको उत्पादन तथा उत्पादकत्व, बाली सघनता तथा बीउ प्रतिस्थापन दरमा वृद्धिका साथै कृषकको जीविकोपार्जनमा सुधार गर्ने ।
रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना	कैलाली	जुलाई १८, २०१८ देखि डिसेम्बर ३१, २०२३ विश्व बैंक	आयोजनाको कृषि उत्पादन सहयोग आयाम अन्तर्गत कृषि वस्तुहरूको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने उच्च मूल्य कृषि वस्तुहरूको प्रशोधन तथा बजारीकरणमा सहयोग पुऱ्याउने, जल उपभोक्ता समूह तथा सहकारी संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, उच्च मूल्यका कृषि वस्तु उत्पादन, प्रशोधन तथा बजारीकरणमा बढी भन्दा बढी महिलाहरूको सहभागिता वृद्धि गरी उनीहरूको समाजिकस्तरमा वृद्धि ल्याउने ।
पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	कोशी प्रदेशका ७ जिल्लाका २२ स्थानीय तह, बागमती प्रदेशका ३ जिल्ला ८ स्थानीय तह, गण्डकी प्रदेशका १० जिल्लाका ३४ स्थानीय तह, कर्णाली प्रदेशका ९ जिल्लाका २० स्थानीय तह तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशका ५ जिल्ला का १६ स्थानीय तह	आ.व. २०७९। ८० देखि २०८६।८७, नेपाल सरकार, एशियाली विकास बैंक तथा विश्व कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम	आयोजना लागु भएका पाँच वटा प्रदेशहरूस्थित १०० स्थानीय तहहरूमा करिब ४०,००० घरधुरीको कृषिमा आधारित आम्दानी वृद्धि गर्ने लक्ष्य रहेको छ।

खण्ड-२

२. आ.व. २०७९/८० को वार्षिक प्रगति स्थिति

२.१ पृष्ठभूमि

देशका ६०.४ प्रतिशत जनता कृषिमा संलग्न रहेको र कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान करिब २४.९९ (कृषि डायरी, २०७७/७८) प्रतिशत रहेकोले ग्रामीण जनताको आय तथा रोजगारीको प्रमुख स्रोतको रूपमा कृषि रहेको छ। कूल कृषि ग्राहस्थ उत्पादनमा साना किसानहरूको हिस्सा बढी छ। कृषि क्षेत्रले गरिबी न्यूनीकरण, ग्रामीण रोजगारी, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, व्यापार सन्तुलन एवम् देशको समग्र आर्थिक विकासमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ। समावेशी आर्थिक वृद्धिको मेरुदण्डको रूपमा रहेको यस क्षेत्रले रोजगारी र महिला सहभागिताका साथै दीगो पर्यावरणीय विकासमा समेत टेवा पुऱ्याउने भएको कारण उच्च प्राथमिकता पाउँदै आएको छ।

संविधान प्रदत्त खाद्य सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गर्दै कृषि क्षेत्रको समग्र विकासको मार्गदर्शकका रूपमा रहेको कृषि विकास रणनीतिले परिकल्पना गरे अनुसार कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि, कृषि क्षेत्रको विविधीकरण, व्यावसायीकरण र कृषिजन्य वस्तुको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरिनु अपरिहार्य छ। श्रमशक्तिको बढ्दो पलायनबाट सिर्जित कृषि मजदुरको अभाव र आँपूँर्तिका समस्यासमेत मध्येनजर गर्दै उत्पादनमा आत्मनिर्भरता र बढ्दो व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्न आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछि परेका वर्गलाई समेत प्राथमिकता दिई सरकारी, सहकारी र निजी साझेदारीको अवधारणा अङ्गिकार गर्दै मुलुकको भौगोलिक परिवेश, तुलनात्मक लाभ र बाली विशेष अनुसारको विशेष कृषि उत्पादन क्षेत्रमार्फत कृषि उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरण गरिनु पर्छ। कृषिमा व्यावसायीकरण, यान्त्रीकरण र औद्योगीकरणमार्फत कृषि पेशालाई सम्मानजनक बनाई आय तथा रोजगारी सिर्जना, गरिबी न्यूनीकरण, सुधारात्मक व्यापार सन्तुलन, दीगो र सन्तुलित विकास, खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न जरुरी छ।

बढ्दो जनसङ्ख्याको खाद्य तथा अन्य आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न कृषि उत्पादन एवम् उत्पादकत्व बढाउन, व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरूको विकास गरी जीविकोपार्जनमुखीबाट क्रमिक रूपमा व्यावसायीकरणतर्फ रूपान्तरण हुँदै गएको कृषि क्षेत्रलाई क्षेत्रीय एवम् विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धी बनाउनु मुलुकको तत्कालीन आवश्यकता बन्न गएको छ। नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेअनुसार खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको मौलिक हकको सुनिश्चितताको लागि खाद्य र पोषण सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभुता सहितको दिगो, प्रतिस्पर्धी एवम् समृद्ध कृषि अर्थतन्त्र गराउने सोचका साथ प्रतिस्पर्धी, जलवायु अनुकूल, आत्मनिर्भर एवम् निर्यातमुखी उद्योगको रूपमा कृषि क्षेत्रलाई रूपान्तरण गर्दै समावेशी र दीगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने लक्ष्य लिई पन्ध्रौँ योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७-२०८०/८१) लाई निम्न उद्देश्यका साथ अगाडि बढाइएको छ :-

- क) कृषि क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्वको वृद्धि गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने,
- ख) कृषिमा आधारित उद्योगको विकास गरी रोजगारी र आम्दानी वृद्धि गर्ने,
- ग) व्यावसायीकरण तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकास गरी कृषि क्षेत्रको व्यापार सन्तुलन गर्ने।

आ.व. २०७९/८० चालु पन्द्रौं योजनाको चौथो वर्ष भएको र योजनाको दीर्घकालीन लक्ष्य र गन्तव्य हासिल गर्न उक्त आर्थिक वर्षमा कृषि विभाग अन्तर्गत २ अर्ब ६७ करोड ६६ लाखको कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा भएको थियो। विनियोजित बजेट मध्ये चालुतर्फ ७६.२२ प्रतिशत र पूँजीगततर्फ ५७.२ प्रतिशत खर्च भएको थियो। नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको रातो किताब अनुसार कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयको बजेट विनियोजन तल तालिकामा उल्लेख भए बमोजिम रहेको थियो।

वार्षिक बजेट विनियोजन

विवरण	विनियोजित बजेट (रु.)		आ.व. २०७८/७९ को तुलनामा घटी/बढी (प्रतिशत)
	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	
राष्ट्रिय कूल बजेट	रु. १६ खर्ब ४७ अर्ब ५७ करोड ६७ लाख	रु. १७ खर्ब ९३ अर्ब ८३ करोड ७३ लाख	८.८६
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	रु. ३७ अर्ब ७६ करोड ६० लाख (राष्ट्रिय बजेटको २.२९%)	रु. ५४ अर्ब ९९ करोड ८७ लाख (राष्ट्रिय बजेटको ३.०६%)	४५.६३
कृषि विभाग कूल जम्मा	२ अर्ब ६९ करोड ९७ लाख २९ हजार (मन्त्रालयको कूल बजेटको ६.९९ प्रतिशत)	२ अर्ब ६७ करोड ६६ लाख ६० हजार (मन्त्रालयको कूल बजेटको ४.८५ प्रतिशत)	९.९२
पूँजीगत खर्च	रु. ३३ करोड ५२ लाख ७५ हजार	रु. ३९ करोड ५३ लाख २० हजार	१७.९३
चालु खर्च	रु. १ अर्ब ७९ करोड ५९ लाख ९९ हजार	रु. १ अर्ब ५९ करोड ३३ लाख ०७ हजार	-१९.६९

२.२ कृषि विभागको वार्षिक कार्यक्रम र प्रगति स्थिति आ.व. २०७९/८०

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य		वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
अ) पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू										
११.३.७.९६७	प्रिन्टर खरिद (३ in १ and duplex print function)	३११२२	सङ्ख्या	३	१.२०	३	०.०३	१००.००	१.१८	९९.००
११.३.२२.३८८	ल्यापटप खरीद	३११२२	सङ्ख्या	३	३.०	३	०.०८	१००.००	२.९४	९८.००
११.३.२२.६९८	विभागमा सेनिटरी प्याड vending Machine जडान	३११२२	वटा	१	०.६०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
११.३.२२.७०१	Desktop कम्प्युटर सेट खरिद	३११२२	सङ्ख्या	३	२.४०	३	०.०६	१००.००	२.३७	९८.७५
११.६.१३.७०२	कार्यालयको लागि फर्निचर फिक्चर्स	३११२३	पटक	१	१०.००	१	०.०९	१००.००	४.८८	४८.८०
११.४.१६.३६	खानेपानी व्यवस्थापन सुधार	३११५६	पटक	१	५.००	०	०.००	०.००	०.००	०.००
६	कृषि इन्जिनियरिङ तथा पोष्ट हाँभेष्ट कार्यक्रम									
११.३.२२.७०२	AC खरिद तथा जडान	३११२२	सङ्ख्या	२	१.८०	२	०.०२	१००.००	१.८०	९९.८९
११.४.२२.७२९	कृषि विभाग परिसर सुधार निर्माण(क्रिसान प्रतिमा निर्माण, सिमेन्ट ब्लक राख्ने र फुलवारी बगैँचा सुधार समेत)	३११५९	पटक	१	४०.००	१	०.३६	०.००	०.००	०.००
क) पूँजीगत खर्च कार्यक्रमको जम्मा:										
				१५	६४.००	१३	०.२८	४७.९६	१३.१७	२०.५८
आ) चालु खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू										
१.१.१.३	रा.प. प्रथम	२११११	जना	०	३९.३३	०	०.००	१००.००	३८.९४	९९.९२
१.१.१.४	रा.प. द्वितीय	२११११	जना	०	८९.३१	०	०.८०	१००.००	५९.९१	६७.०८
१.१.१.५	रा.प. तृतीय	२११११	जना	०	१५३.३४	०	१.३८	१००.००	१२९.५०	८४.४५
१.१.१.६	रा.प.अनं. प्रथम	२११११	जना	०	५१.४२	०	०.५०	१००.००	५१.३८	९९.९२
१.१.१.७	रा.प.अनं.द्वितीय	२११११	जना	०	१०.२०	०	०.०९	१००.००	९.८८	९६.८४
१.१.१.२५	ह.स.चा. पाँचौँ स्तर	२११११	जना	०	१६.४६	०	०.१५	१००.००	१६.३९	९९.५८
१.१.१.३०	का. स. पाँचौँ स्तर	२११११	जना	०	१७.९४	०	०.१६	१००.००	१७.८७	९९.६३
१.३.१.१	निजामती कर्मचारीहरूको पोशाक खर्च	२११२१	जना	६१	६.००	४६	०.०५	१००.००	४.४०	७३.३३

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति				वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत		
१.२.२.१	स्थायी कर्मचारीको महंगी भत्ता	२११३२	जना	६१	०.१३	१५	४६	०.१३	१००.००	१०.७०	७१.३०		
१.६.२.१	योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण उपदान कोष	२१२१२	जना	१	०.०१	१	१	०.०१	१००.००	१.००	९९.७४		
२.५.२.५.३१	सिंचित क्षेत्र/River Basin Area मा बृहत्तर कृषि, पशुपन्छी तथा मत्स्य उत्पादन कार्यक्रम सम्भाव्यता अध्ययन	२२४११	पटक	१	०.४०	४५	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.५.८०४	कृषि बीमा अनुदान प्राप्त कृषकहरूको विवरण सङ्कलन प्रकाशन तथा वितरण	२२५२२	पटक	१	०.०३	३	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.१५.२०२०	सिंचित क्षेत्र/River Basin Area मा बृहत्तर कृषि, पशुपन्छी तथा मत्स्य उत्पादन कार्यक्रम सञ्चालनको कार्ययोजना (अध्ययन प्रतिवेदनको आधारमा)	२२५२२	पटक	१	०.०४	५	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.८.१.४९०	बालीनाली स्थिति अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन	२२६११	पटक	४	०.०३	३	४	०.०३	१००.००	२.६४	८७.८५		
२.८.२.१३	सरुवा भएर जाँदा तथा आउँदाको भ्रमण खर्च	२२६१२	सङ्ख्या	८	०.००	४.०८	८	०.००	१००.००	०.३१	७.५५		
२.८.२.१५५	कार्यक्रम कार्यान्वयन आन्तरिक भ्रमण खर्च	२२६१२	पटक	३२	०.०४	४.९२	३२	०.०४	१००.००	३.८५	७८.३२		
२.६.६.९९३	नेपाल कृषि महासङ्घको सहकार्यमा कृषि विकासमा संलग्न संस्थाहरूको स्वर्ण जयन्ती मनाउने	२६४१३	पटक	१	०.०५	६	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
७.२.५.६	कृषि सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई स्नातक र स्नातकोत्तर अध्ययन कार्यक्रम	२७२११	सङ्ख्या	१	०.५४	६०	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
१	प्रशासन तथा लेखा व्यवस्थापन कार्यक्रम				०			०.००					
१.२.४.३६६	लिलाम समितिको बैठक	२११३४	पटक	४	०.०२	२	४	०.०२	१००.००	०.९३	४६.५०		
१.२.८.१	प्रसूती स्याहार भत्ता	२११३९	जना	८	०.००	०.४०	४	०.००	१००.००	०.२०	५०.००		

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
१.२.१०.१५	दशैं तिहार पालो पहरा भत्ता	२१२१३९	पटक	७	०.०१	०.६०	१	०.०१	१००.००	०.०४	६.६७
१.६.४.१	कर्मचारीको योगदानमा आधारित बीमा कोष खर्च	२१२१३३	जना	६१	०.०३	३	४६	०.०३	१००.००	२.१४	७१.४७
२.१.१.१४	खानेपानी महसुल भुक्तानि	२२११११	पटक	१२	०.०३	२.८८	०	०.००	०.	०.००	०.००
२.१.२.१	विद्युत महशुल	२२११११	पटक	१	०.०३	३.२४	१	०.०३	१००.००	३.००	९२.५९
२.१.३.१	जारको पिउने पानी	२२११११	जार	३	०.०२	१.८०	३	०.०२	१००.००	०.५९	३३.०४
२.१.३.२	ट्याङ्करको पानी	२२११११	सङ्ख्या	३	०.०१	१.०८	३	०.०१	१००.००	०.३३	३०.०९
२.१.६.१	टेलिफोन महसुल	२२११२	महिना	१	०.०४	४.८०	१	०.०४	१००.००	०.१३	२.६०
२.१.७.४५	इमेल/इन्टरनेट वेबसाइट Update तथा Zoom Id को महशुल	२२११२	पटक	१	०.०४	४.२०	१	०.०४	१००.००	३.८१	९१.८२
२.१.८.१४	महानिर्देशक र उप-महानिर्देशक सुविधाको सञ्चार खर्च	२२११२	जना	५	०.	०.३०	५	०.००	१००.००	०.०८	२६.३२
२.१.८.१५	सूचना अधिकारीको सञ्चार खर्च	२२११२	जना	१	०.	०.२७	१	०.००	१००.००	०.०३	११.११
२.१.९.१	हुलाक/कुरियर खर्च	२२११२	पटक	६	०.०१	१.२३	६	०.०१	१००.००	०.४०	३२.५७
२.२.२.२	पेट्रोल- दुई पाइप्रे	२२२१२	लीटर	५१८४	०.१	८.०४	५१८४	०.१०	१००.००	८.०४	१००.००
२.२.२.४	मोबिल	२२२१२	लीटर	२१६	०.०१	१.३६	२१६	०.०१	१००.००	१.३५	९८.९१
२.२.२.५	अनुगमनमा प्रयोगहुने गाडीको इन्धन	२२२१२	लीटर	७३०८	०.१	१०.६२	७३०८	०.१०	१००.००	१०.६०	९९.८५
२.२.२.३६	चार पाइप्रे स्वारी साधनको लागि डिजल	२२२१२	लीटर	५०४०	०.०७	७.५६	५०४०	०.०७	१००.००	७.५६	९९.९९
२.२.२.८८	चार पाइप्रे गाडिका लागि मोबिल, ब्रेक आईल	२२२१२	लीटर	६०	०.	०.४२	६०	०.००	१००.००	०.४२	१००.००
२.३.१.२	हलुका स्वारी साधन मर्मत खर्च	२२२१३	बटा	१०	०.१७	१८.७६	१०	०.१७	१००.००	१५.१५	८०.७८
२.३.१.३	दुई पाइप्रे स्वारी साधन मर्मत खर्च	२२२१३	बटा	५४	०.०३	३.२४	५४	०.०३	१००.००	२.२४	६९.२४

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
२.९.२.१	गाडी विमा	२२२१४	पटक/ सङ्ख्या	१४	०.०१	१.५९	१४	०.०१	१००.००	१.४२	८९.५३
२.९.२.२	मोटरसाइकल विमा	२२२१४	पटक/ सङ्ख्या	८३	०.०२	२.४१	८३	०.०२	१००.००	१.५८	६५.४५
२.९.४.१	बाईक नवीकरण	२२२१४	बटा	८३	०.०८	८.६०	८३	०.०८	१००.००	६.३२	७३.३०
२.९.४.२	चारपोंगे गाडी नविकरण	२२२१४	बटा	१४	०.०८	९.००	१४	०.०८	१००.००	२.००	२२.३५
२.३.२.१	कम्प्यूटर/व्यापटप मर्मत खर्च	२२२२१	बटा	२०	०.०२	२.४०	२०	०.०२	१००.००	१.३४	५५.८६
२.३.२.६७	सोलार पावर ब्याकअप मर्मत तथा सम्भार	२२२२१	पटक	१	०.०१	१.००	१	०.०१	१००.००	०.२१	२१.१९
२.३.२.७४	फोटोकपी मेशीन मर्मत	२२२२१	सङ्ख्या	६	०.०२	१.८०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.३.२.११४	AC तथा विद्युतीय उपकरण मर्मत सम्भार	२२२२१	पटक	१	०.०२	१.८०	१	०.०२	१००.००	०.५५	३०.५७
२.३.८.३	टेलिफोन व्यवस्थापन तथा NETWORK-ING सुचारु गर्ने	२२२३१	पटक	४	०.०१	१.६०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.३.८.२७	विद्युत् संरचनाको मर्मत सम्भार खर्च	२२२३१	पटक	४	०.०२	१.८०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.३.११.१३	खानेपानी संरचनाको मर्मत सुधार	२२२३१	पटक	४	०.०२	१.८०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.३.१३.२३	शौचालय संरचनाको मर्मत सुधार	२२२३१	पटक	४	०.०२	१.८०	४	०.०२	१००.००	०.०३	१.६७
२.३.१४.१४	अन्य सम्पति सञ्चालन तथा सम्भार (कुर्शि, टेबल, दरान आदी)	२२२९१	पटक	१००	०.०२	२.००	१००	०.०२	१००.००	०.६८	३३.९१
२.४.१.३५	स्टेशनरी (कार्यालय मसलन्द सामान खर्च)	२२३११	पटक	१	०.१०	११.००	१	०.१०	१००.००	९.७०	८८.१४
२.२.३.२	ग्याँस	२२३१४	सङ्ख्या	३६	०.०१	१.००	३६	०.०१	१००.००	०.३६	३६.००
२.४.१.२.४९	कार्यालयको लेटर प्याड, टिप्पणी आवेश, फाइल छपाई	२२३१५	पटक	४	०.०२	२.१६	४	०.०२	१००.००	१.८९	८७.५०

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति				वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत		
२.४.१.३.६	कार्यालयको लागि पत्रपत्रीका तथा पुस्तक खरिद	२२३१५	पटक	८०	०.०२	१.८०	८०	०.०२	१००.००	१.५७	८७.२७		
२.४.१.४.३	सूचना प्रकाशन खर्च	२२३१५	पटक	२	०.०२	२.०४	२	०.०२	१००.००	१.५९	७७.८८		
२.४.२.४.९२	बेरजू सम्परीक्षण तथा फर्ब्रोट कार्य गर्न व्यक्ति करार	२२४११	सङ्ख्या	१	०.०४	४.६०	१	०.०४	१००.००	४.६१	९९.८९		
२.४.२.४.९३	कम्प्युटर प्राविधिक व्यक्ति करार	२२४११	जना	२	०.०७	८.२३	२	०.०७	१००.००	५.३४	६४.९२		
२.४.३.४.८६	मेशिनरी उपकरण मर्मत सम्भारको लागि annual maintenance contract	२२४११	पटक	१	०.०३	३.१०	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.४.७.३	कार्यालय सहयोगी सेवा करारमा लिने	२२४१३	सङ्ख्या	३	०.१०	७.८०	३	०.१०	१००.००	६.७०	८५.८८		
२.४.७.१५	सवारी चालक करारमा लिने	२२४१३	सङ्ख्या	३	०.०९	१०.११	३	०.०९	१००.००	९.९४	९८.३२		
२.४.७.३.१९	सेवा करार सवारी चालकका लागि चाडपर्व खर्च	२२४१३	जना	३	०.०१	०.८३	३	०.०१	१००.००	०.५५	६६.५३		
२.४.७.३.२०	सेवा करार कार्यालय सहयोगीका लागि चाडपर्व खर्च	२२४१३	जना	३	०.०१	०.६६	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.४.७.३.२१	सवारी चालक र कार्यालय सहयोगीको पोशाक भत्ता खर्च	२२४१३	जना	६	०.०१	०.६	६	०.०१	१००.००	०.५०	८३.३३		
२.४.१०.११०	कृषि विभागको सेकुर्टी सेवा करार	२२४१९	जना	३	०.०८	९.००	३	०.०८	१००.००	६.७८	७५.३३		
२.४.१०.११२	कृषि विभाग फूल बगैँचा स्यहार गर्न सेवा करार	२२४१९	जना	१	०.०२	२.७०	१	०.०२	१००.००	१.७२	६४.८४		
२.४.१०.११३	कृषि विभागको शौचालय तथा आन्तरिक सरसफाइको लागि सेवा करार	२२४१९	जना	१	०.०२	२.७०	१	०.०२	१००.००	१.७२	६४.८४		

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
२.५.१०.११५	विभाग परिसर सरसफाइको लागि सेवा करार	२२५१९	जना	१	०.०१	१.४०	१	०.०१	१००.००	१.१८	८४.१५
२.६.५.३२०	तनाव विसर्जन/जीवन शैली व्यवस्थापन तालीम (कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धि)	२२५१२	पटक	१	०.०३	३.००	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.६.६.७५७	केरजु तथा सुशासन गोष्ठि	२२५१२	पटक	१	०.०३	३.६०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.८.१.५९४	केरजु फर्याँट सम्बन्धी अनुगमन	२२६११	पटक	४	०.०२	१.७०	४	०.०२	१००.००	१.१७	६९.०३
२.८.१.५९५	सुशासन तथा जिन्स निरिक्षण	२२६११	पटक	४	०.०३	३.००	४	०.०३	१००.००	१.९१	६३.७७
२.९.६.४	कार्यालयमा दैनिक चियापान खर्च तथा अन्य भैपारि आउने विविध खर्च	२२७११	महिना	१२	०.०८	९.४०	१२	०.०८	१००.००	९.३९	९९.९१
२	योजना, तर्जुमा तथा अनुगमन कार्यक्रम				०.००			०.००			
१.२.४.४०८	समन्वय तथा व्यवस्थापन समिति	२११३४	पटक	२५	०.००	०.००	०	०.००			
२.६.६.६४९	त्रैमासिक तथा वार्षिक प्रगति समीक्षा गोष्ठी	२२५१२	पटक	४	०.०२	१.९२	४	०.०२	१००.००	०.६८	३५.६१
२.६.६.९६१	योजना तर्जुमा पूर्व तयारी गोष्ठी	२२५१२	पटक	१	०.०१	०.७५	१	०.०१	१००.००	०.७२	९५.७३
२.७.५.७३८	कृषि विभाग वार्षिक प्रगति पुस्तिका तयारी तथा प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०१	१.०५	१	०.०१	१००.००	१.४६	९७.१८
२.७.१.५.१३६३	कृषि कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका/कार्यविधि/मापदण्ड तयार गर्ने	२२५२२	पटक	१	०.०६	६.१५	१	०.०६	१००.००	०.४३	६.९९
२.७.१.५.१६६०	कृषि कार्यक्रम कार्यविधि/निर्देशिका/मापदण्ड प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०१	१.५०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.७.१.५.१९७०	कृषि विभागको ब्रोसर प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०१	१.५०	१	०.०१	१००.००	१.४५	९६.४३

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
२.८.१.८०६	वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्यांकन	२२६११	पटक	४	०.०३	३.००	४	०.०३	१००.००	१.८०	५९.९७
३	बजार विकास, आर्थिक विश्लेषण तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम										
१.२.४.१७१	कृषि बजार व्यवस्थापन तथा नियमन समितिको बैठक सञ्चालन	२११३४	पटक	४	०.०१	१.२०	४	०.०१	१००.००	०.७१	५९.२५
१.२.४.१७३	न्यूनतम समर्थन मूल्य (MSP) को प्राविधिक समितिको बैठक सञ्चालन	२११३४	पटक	४	०.०१	१.२०	४	०.०१	१००.००	०.६५	५३.७५
१.२.४.१७४	राष्ट्रिय प्रांगारिक कृषि सम्बन्धन प्रदायक निकायको बैठक सञ्चालन	२११३४	पटक	४	०.०२	१.७०	४	०.०२	१००.००	०.३०	१७.६५
१.२.४.३३६	कृषि तथ्यांक व्यवस्थापन प्राविधिक समिति बैठक	२११३४	पटक	५	०.०१	१.५०	५	०.०१	१००.००	०.८५	५६.३३
२.५.२.४४०	संघ अन्तरगतका ११ वटा कृषि उपज थोक बजारहरूमा कृषि उपजको दैनिक मूल्य सूची व्यवस्थापन गर्ने AMPIS सफ्टवेयर Update, Maintenance र सञ्चालन तालिम सेवा करार	२२४११	पटक	१	०.००	४.००	१	०.००	१००.००	२.८९	७२.१८
२.५.२.४९५	IT Technician व्यक्ति करार	२२४११	जना	१	०.०४	४.८०	१	०.०४	१००.००	२.४६	५१.२१
२.५.२.४९६	प्रमुख बालीहरू (धान, गहुँ, मकै, उखु, आलु, काउली, बन्दा, गोलभेंडा, मुसुरो, अलैंची र अदुआ) मा उत्पादन लागत सर्भे र अन्तिम प्रतिवेदन तयारी सेवा करार	२२४११	पटक	१	०.३९	४३.००	१	०.३९	१००.००	१.७४	४.०२
२.६.६.८८८	कृषि बजार व्यवस्थापन समितिहरूको अर्ध वार्षिक समिक्षा गोपटी सञ्चालन	२२५१२	पटक	२	०.०२	२.६०	२	०.०२	१००.००	२.३५	९०.२७

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति				वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	भार	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत	
२.७.१५.१६२६	११ वटा मुख्य बालीहरू(धान, गहुँ, मकै, उखु, आलु, काउती, बन्दा, गोलभेडा, मुसुरो, अलैंची र अदुआ)को उत्पादन लागत सम्बन्धी पुस्तिका प्रकाशन	२२५२२	सङ्ख्या	५००	०.०४	५.००	०	०.००	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.७.१५.१६२७	४२ औं विश्व खाद्य दिवस मनाउने	२२५२२	पटक	१	०.१८	२०.००	१	०.१८	१	१००.००	१५.४०	९१.९८	
२.८.१.५९३	सङ्घ अन्तर्गतका कृषि उपज बजारहरूको अनुगमन	२२६११	पटक	११	०.००	३.८५	११	०.००	११	१००.००	३.३७	८७.५९	
२.८.१.८०७	विभिन्न बालीहरूको उत्पादन लागत सर्वेक्षण र ऋण कटिङ्ग कार्यको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण	२२६११	पटक	४	०.०१	१.५०	०	०.००	०	०.००	०.००	०.००	
४.१.१.१६	प्रांणिक उपज निर्यात सहयोग कार्यक्रम	२६४१३	पटक	१	०.४५	५०.००	०	०.४५	०	१००.००	०.३८	०.७५	
२.६.६.९.२८	नेपाल कृषि अर्थशास्त्र समाजसँगको सहकार्यमा कृषि व्यापार नीति सम्बन्धी राष्ट्रिय गोष्ठी	२६४१३	पटक	१	०.०९	१०.००	१	०.०९	१	१००.००	०.००	०.००	
४	कृषि उत्पादन सामग्री व्यवस्थापन कार्यक्रम												
२.६.१.४१८	प्रदेश मातहतमा कार्यरत कृषि तथा पशुसेवाका प्राविधिक अधिकृतहरूलाई कृषि तथा पशुपन्छी बीमा प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम	२२५११	सङ्ख्या	१	०.०५	५.१०	१	०.०५	१	१००.००	४.६९	९१.९०	
२.६.४.९.००	प्रदेशस्तरीय बाली बीमा पहुँच नपुगेका पालिकाहरूलाई "कृषि तथा पशुपन्छी बीमा अभिकर्ताको आधारभूत तालिम"	२२५१२	पटक	०	०.००	०.३३	०	०.००	०	१००.००	०.००	०.००	

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
२.६.६.९५९	बीमा कम्पनीहरूको अर्थ वार्षिक समीक्षा गोष्ठी	२२५१२	पटक	२	०.०२	२.६०	२	०.०२	१००.००	१.०१	३८.८७
२.७.१५.१६२४	कृषि बीमा सम्बन्धी प्रचार प्रसार पुस्तिका उत्पादन तथा प्रकाशन र वितरण-	२२५२२	पटक	१	०.०४	५	१	०.०४	१००.००	३.३९	६७.८
२.७.१५.१९५५	कृषिमा हाल प्रयोग भइरहेका उच्च प्रविधिहरूको (High technology) अध्ययन, सूची तयारी तथा प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०४	५	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.७.१५.१९६९	कृषि बीमा अभिकर्ताको र क्षति मूल्याङ्कनकर्ता सूचीकरण तथा प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०१	१	१	०.०१	१००.००	०.९८	९८.०८
२.८.१.३७४	बाली बीमा अनुगमन तथा पृष्ठपोषण (अनुगमन मूल्याङ्कन तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन भ्रमण खर्च)	२२६११	पटक	४	०.०१	१.५०	४	०.०१	१००.००	१.२३	८१.७७
२.८.१.८११	भन्सार छुट प्राप्त गर्ने कृषि फार्म/संस्थाहरूको अनुगमन तथा पृष्ठपोषण	२२६११	पटक	३	०.०१	१.५०	३	०.०१	१००.००	०.६७	४४.४४
२.७.१५.१७१२	गत आ.व. तथा चालु आ.व. को बाली बीमा प्रिमियममा अनुदान उपलब्ध गराउने)	२६४१३	पटक	४	१४.३९	१६००	४	१४.३९	१००.००	१५९९.०३	९९.९४
५	प्रविधि विस्तार कार्यक्रम				०.००			०.००			
१.२.४.३४४	कृषि अनुसन्धान, प्रसार तथा शिक्षा समन्वय (REE) समिति बैठक	२११३४	सङ्ख्या	२	०.०१	१.२०	२	०.०१	१००.००	१.०८	८९.५८
२.६.६.९६८	नार्कको Gene bank सँग सहकार्यमा Ex-situ Conservation सम्बन्धी कार्यशाला	२२५१२	पटक	१	०.०४	४.२०	१	०.०४	१००.००	३.११	७४.०८

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति				वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत		
२.६.६.९.८८३	अन्तराष्ट्रिय गौर सरकारी संस्थाहरूबाट सञ्चालित कृषि प्रविधि विकास एवम् विस्तार सम्बन्धी समिक्षा गोष्ठी	२२५१२	पटक	१	०.०३	३	१	०.०३	१००.००	१.९४	६४.५७		
२.७.७.२.८२२	सहूलियत कृषि कर्जा लगानी सम्बन्धी समिक्षा गोष्ठी	२२५२२	पटक	१	०.०२	२	१	०.०२	१००.००	०.५१	२५.४४		
२.७.१५.१९.३७	बैदिक कृषि उत्पादन प्रविधि सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यशला	२२५२२	पटक	१	०.०२	२	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.१५.१९.६२	राष्ट्रिय कृषि महोत्सव/कृषि मेला प्रदर्शनका लागि अनुदान सहयोग	२२५२२	बटा	७	०.०६	७	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.१५.१९.६७	कृषि प्रसार प्राविधिक Norms पुस्तिका तयारी तथा प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०३	३	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.१५.१९.६४	असल कृषि अभ्यास प्रमाणीकरण सहयोग कार्यक्रम	२६४१३	पटक	४	०.०९	१०	०	०.००	०.००	०.००	०.००		
६	कृषि इन्जिनियरिङ तथा पोष्ट हार्भेष्ट कार्यक्रम												
२.६.१.४.१९	कोल्ड स्टोरेजको डिजाइन तथा प्रविधि सम्बन्धी तालिम	२२५११	पटक	१	०.०५	६	१	०.०५	१००.००	४.२३	७०.५१		
२.६.१.८.१५	विज्ञको सहयोगमा समस्यामा आधारित कोल्ड स्टोरेजको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुष्टपोषण	२२६११	पटक	४	०.०१	१.५	४	०.०१	१००.००	१.००	६६.५४		
७	बाली संरक्षण कार्यक्रम												
२.६.१.४.२७	IPM सहजकर्ता पुर्नताजगी तालीम	२२५११	पटक	१	०.०५	५.४	१	०.०५	१००.००	५.००	९२.५३		

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	सर्व शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत	
२.६.६.९.७२	सञ्चालन भण्डा कृषक पाठशालाहरूको प्रभावकारीता तथा आगामि मोडालिटी सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको गोष्ठी	२२५१२	पटक	१	०.०६	७.००	१	०.०६	१००.००	२.५१	३५.८३	
२.६.६.९.७३	बाली संरक्षणका क्रियाकलापहरूको प्रभावकारी बृद्धि गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू बीचको सहकार्यमा राष्ट्रियस्तरको गोष्ठी	२२५१२	पटक	१	०.०४	५.००	०	०.००	०.००	०.००	०.००	
२.६.९.५.८२	बाली संरक्षण कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	२२६११	पटक	४	०.०१	१.५०	४	०.०१	१००.००	१.२६	८४.०७	
८	बाली विकास कार्यक्रम				०.००			०.००				
२.६.६.९.७१	बीउ विजन उत्पादन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७८ अन्तर्गत प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सञ्चालित बीउ अनुदानमा सङ्घीय सशर्त कार्यक्रम सम्बन्धी अन्तरक्रिया	२२५१२	पटक	१	०.०४	५.००	१	०.०४	१००.००	३.४०	६७.९६	
२.६.६.९.८१	मकैबालीको बीउ तथा उत्पादन सम्बन्धी सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया	२२५१२	पटक	१	०.०३	३.००	०	०.००	०.००	०.००	०.००	
२.७.७.२.८५	उखु उत्पादन तथा क्रसिड तथ्याङ्क अध्यावधिक तथा प्रक्षेपण प्रतिवेदन प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०२	२.००	०	०.००	०.००	०.००	०.००	
२.६.९.७.७६	नार्कस्थित बालीका उन्मोचन तथा दर्ता प्रक्रियामा रहेका जातहरूको परीक्षणको स्थलगत अनुगमन तथा मूल्यांकन	२२६११	सङ्ख्या	४	०.०१	१.५०	४	०.०१	१००.	०.५९	३९.१९	
९	बागवानी विकास कार्यक्रम				०.००		०	०				

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियावस्ताप	स्वर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			बार्षिक प्रगति			वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	स्वर्च	प्रतिशत
२.७.१५.१३२९	विज्ञाहरूको सहभागितामा सङ्घ तथा प्रदेशस्तरीका फार्म केन्द्रहरूको अनुगमन गरी समस्या समाधानका लागि प्राविधिक पृष्ठपोषण कार्यक्रम	२२५२२	पटक	२	०.००	४	२	०.००	१००.००	३.५५	८८.७६
२.७.१५.१६२९	उच्च घनत्वमा भैँइरहेको स्याउ खेतीको अनुगमन गरी विद्यमान समस्याहरू निराकरणको लागि प्राविधिक पृष्ठपोषण गर्ने।	२२५२२	पटक	२	०.००	४	२	०.००	१००.००	३.६१	९०.२७
२.७.१५.१७१६	विदेशबाट आयात गरी लगाईएका ओखरका बौँचाहरूको अवस्थाबारे विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने	२२५२२	पटक	१	०.०४	५	०	०.००	०.००	०.००	०.००
१०	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम				०.००			०.००			
२.६.६.९८४	मौरी प्रवर्द्धन नीति २०७३ सम्बन्धी समिक्षा गोष्ठी	२२५१२	पटक	१	०.०२	२	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.८.१.६८८	सरकारी तथा नीजी रेशम फार्म, मौरी स्रोत केन्द्र र च्याउ उत्पादन कार्यको अनुगमन	२२६११	पटक	४	०.०१	१.५	४	०.०१	१००.००	१.००	६६.७८
११	माटो व्यवस्थापन कार्यक्रम				०.००			०.००			
१.२.४.४१०	प्राङ्गारिक तथा जिवाणु मल निर्देशक समिति बैठक भन्ना	२११३४	पटक	१५	०.०४	४.२	१५	०.०४	१००.००	०.४४	१०.३८
२.५.२.५०१	प्राङ्गारिक तथा जिवाणु मल अनलाईन आवेदन तथा व्यवस्थापन सप्टवेयर निर्माण	२२४११	पटक	१	०.०४	५	१	०.०४	१००.००	४.९३	९८.५४
२.६.१.४३५	मल निरीक्षक तालिम	२२५११	पटक	१	०.०७	७.५०	०	०.००	०.००	०.००	०.००
२.७.१५.१३४०	प्राङ्गारिक खेतीको परिमार्जित मापदण्ड प्रकाशन	२२५२२	सङ्ख्या	१०००	०.०१	१.६६	१०००	०.००	०.००	०.००	०.००
२.७.१५.१९२२	माटो व्यवस्थापनका समस्या तथा समाधान सम्बन्धी राष्ट्रिय गोष्ठी	२२५२२	पटक	१	०.०३	३.५०	१	०.०३	१००.००	१.९६	५६.१२

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति				वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत		
२.७.१५.४८७	विद्युत माटो दिवस मनाउने	२२५२२	पटक	१	०.००	४.००	१	०.००	१००.००	२.९२	७३.०८		
२.७.२५.१४०५	माल निरीक्षक सूचीकरण तथा प्रकाशन	२२५२२	पटक	१	०.०१	०.८३	१	०.०१	१००.००	०.८२	९८.७०		
२.८.१.८०४	DSM अध्ययनकार्यमा संलग्न प्रयोगशालाहरूले जारी गर्ने SHC अनुगमन	२२६११	पटक	४	०.०३	३.००	४	०.०३	१००.००	१.३३	४४.४७		
१२	केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन कार्यक्रम					०.००		०.००					
२.६.४.६५६	JICA सँगको प्रतिवद्धता अनुरूप CAP Approach सम्बन्धी ५ दिने TOT सञ्चालन	२२५१२	पटक	१	०.०४	५.००	१	०.०४	१००.००	४.०२	८०.४०		
२.८.१.६०७	सम्पन्न भइसकेका कृषि विकास सम्बन्धी आयोजनाहरूको संयुक्त अनुगमन	२२६११	पटक	२	०.०२	१.९५	२	०.०२	१००.००	१.७१	८७.७४		
२.८.१.७९३	कृषि परियोजना पहिचान तथा सञ्चालित आयोजनाहरूको अनुगमन	२२६११	पटक	१२	०.०३	३.००	१२	०.०३	१००.००	२.६५	८८.४१		
१३	उखु कृषकहरूलाई अनुदान दिने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (संशोधन सहित) बमोजिम उखु कृषकहरूलाई अनुदान कार्यक्रम					०.००		०.००					
१.२.४.४१२	उखु कृषकहरूलाई अनुदान रकम भुक्तानी समितिको बैठक सञ्चालन (जिल्ला स्तर)	२११३४	सङ्ख्या	८	०.०७	८.००	८	०.०७	१००.००	४.०६	५०.७५		
२.४.१.१११	उखु कृषकलाई अनुदान दिने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि स्टेशरी खर्च/कार्यालय मसलन्द सामान खर्च	२२३११	पटक	१	०.०४	४.००	१	०.०४	१००.००	३.६१	९०.२५		
२.७.२५.१५३४	उखु कृषकहरूलाई अनुदान दिने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (संशोधन सहित) बमोजिम उखु उत्पादन प्रोत्साहन अनुदान प्राप्त गर्ने कृषकहरूको विवरण छुपाई तथा वितरण	२२५२२	पटक	१	०.०४	५.००	१	०.०४	१००.००	४.८५	९६.९५		
२.८.१.३५४	उखु कृषकलाई अनुदान दिने सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनका लागि अनुगमन मूल्यांकन खर्च	२२६११	पटक	१	०.०४	४.००	१	०.०४	१००.००	२.६२	६५.५०		
२.९.१.६६	उखु कृषकलाई अनुदान दिने सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनका लागि विविध खर्च	२२७११	पटक	१	०.०३	४.००	१	०.०३	१००.००	३.२३	८१.७२		

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य				वार्षिक प्रगति				वित्तीय प्रगति	
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत		
२.७.१५.१९.१७	उखु कृषकहरूलाई अनुदान उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (संशोधन सहित) बमोजिम उखु उत्पादक कृषकलाई प्रोत्साहन अनुदान वितरण गर्ने	२६४१३	मे .टन	१	७२.८७	८१००.००	१	६९.०५	९४.७६	७३६०.९२	९०.८८		
२०	वित्तीय हस्तान्तरण सहजीकरण कार्यक्रम				०.००			०.००					
२.५.२.५०३	कृषि स्नातक प्राविधिक सेवा करार निरन्तरता	२२४११	जना	६५	०.७०	७८.००	६५	०.१०	१४.२५	७५.६२	९६.९५		
२.५.२.५०६	चालु शैक्षिक सत्रमा फ्रेस कृषि स्नातक उत्तीर्ण भएका प्राविधिक परिचालनका लागि विश्वविद्यालयसँग MOU तथा सेवा करारमा परिचालन गर्ने	२२४११	जना	८५	१.१३	१२५.४५	१	०.५०	४४.३	०.३१	०.२५		
२.७.७.२८१	प्रदेश तथा स्थानीय तहमार्फत सर्शत सञ्चालित कृषि विकास कार्यक्रम (आ.व. २०७५/७६-आ.व.२०७८/७९) को प्रतिफल सर्वेक्षण, विशेषण तथा प्रकाशन	२२५२२	प्रदेश/ जिल्ला	७	०.१६	१७.५०	१	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.२५.१५३६	कृषि विभाग र मातहतका केन्द्रहरूबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा सर्शत कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी अभिमुखीकरण गोष्ठी	२२५२२	जिल्ला	७७	०.४७	५२.३६	१	०.००	०.००	०.००	०.००		
२.७.२५.१५३५	कृषि विभाग र मातहतका केन्द्रबाट सर्शत कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी संरोकारवाल निकायसँग समन्वय बैठक गर्ने	२२५२२	केन्द्र/प्रदेश	७	०.०३	३.५०	१	०.००	०.००	०.००	०.००		
ख) चालु खर्च कार्यक्रमको जम्मा:				२०६०३.००	९९.५२	११०५१.६४	११७८४.००	९१.८२	९२.३५	९६४४.९६	८७.२७		
कुल जम्मा खर्च				२०६१८.००	१००.००	११११५.६४	११७९७.००	९२.१०	९२.१०	९६५८.१३	८६.६९		

२.३ वार्षिक बजेट विनियोजन र खर्च स्थिति

पन्ध्रौँ योजनाको क्षेत्रगत उद्देश्य र नीतिहरूको कार्यान्वयनमा योगदान पुऱ्याउन आ.व. २०७९/८० मा कृषि विभाग अन्तर्गत १० वटा प्राथमिकता प्राप्त आयोजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा आएका थिए, जसमध्ये ८ वटा पहिलो प्राथमिकता प्राप्त (P1) र २ वटा दोस्रो प्राथमिकता प्राप्त (P2) आयोजना/कार्यक्रम रहेका थिए। पहिलो र दोस्रो प्राथमिकता प्राप्त (P2) आयोजना/कार्यक्रममा वार्षिक बजेट विनियोजन र खर्च तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

२.३.१ पहिलो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (P1) आयोजना/कार्यक्रम

क) कृषि विभाग (ब.उ.शी.नं. ३१२०१०११)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	कृषि विभाग, हरिहरभवन, ललितपुर	६४.००	३६६४.२०	३७२८.२०	१३.२०	२२७०.५०	२२८३.७०	६१.३०
२	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, कञ्चनपुर	०.००	२६१३.६०	२६१३.६०	०.००	२६०९.९०	२६०९.९०	९९.९०
३	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, सुनसरी	०.००	२.३०	२.३०	०.००	०.८०	०.८०	३६.४०
४	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, सिराहा	०.००	२.४०	२.४०	०.००	१.३०	१.३०	५४.२०
५	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, महोत्तरी	०.००	१४३२.१०	१४३२.१०	०.००	१४३२.००	१४३२.००	१००.००
६	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, रौतहट	०.००	३८२.३०	३८२.३०	०.००	३८१.७०	३८१.७०	९९.८०
७	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, सर्लाही	०.००	२३०१.१०	२३०१.१०	०.००	२२९९.५०	२२९९.५०	९९.९०
८	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय,	०.००	६५१.३०	६५१.३०	०.००	६४७.७०	६४७.७०	९९.४०
९	नवलपरासी ब.सु.प.	०.००	२.४०	२.४०	०.००	१.५०	१.५०	६५.१०
	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, बारा	६४.	११०५१.७०	११११५.७०	१३.२०	९६४५.००	९६५८.१०	८६.९०

ख) कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०६)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर	८४२.००	३६६.७०	१२०८.७०	३०१.४०	२५०.६०	५५२.००	४५.७०
२	कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टाझीज, धनुषा	१५८२.००	२७९.८०	१८६१.८०	१२६५.४०	२००.८०	१४६६.२०	७८.८०
	जम्मा	२४२४.००	६४६.५०	३०७०.५०	१५६६.८०	४५१.४०	२०१८.२०	६५.७०

ग) राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०१)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	१६.००	३०८.९०	३२४.९०	१५.९०	२३८.२०	२५४.२०	७८.२०
२	तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार, ललितपुर	९६.७०	२७३.३०	३७०.००	९२.३०	२१४.३०	३०६.६०	८२.८०
३	तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम पश्चिम	४०.७०	१६१.८०	२०२.५०	३७.२०	११७.९०	१५५.१०	७६.६०
४	अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम	१४२.६०	२४३.७०	३८६.३०	९७.००	१७६.४०	२७३.४०	७०.८०
५		४०.००	२१२.६०	२५२.६०	२१.२०	१७१.८०	१९३.१०	७६.४०
	जम्मा	३३६.००	१२००.३०	१५३६.३०	२६३.७०	९१८.६०	११८२.३०	७७.००

घ) बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०४)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, श्रीमहल, ललितपुर	२३.५०	५२२.५०	५४६.००	२२.९०	२३४.४०	२५७.३०	४७.१०
२	कृषि विकास फार्म, चन्द्राङ्गी, झापा	१३३.८०	१९२.१०	३२५.९०	९०.९०	१२४.२०	२१५.१०	६६.००
३	कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	७५.८०	२९३.४०	३६९.२०	१९.००	१९८.८०	२१७.८०	५९.००
	जम्मा	२३३.१०	१००८.००	१२४१.१०	१३२.८०	५५७.४०	६९०.२०	५५.६०

ड) राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०२)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	३७.००	३६३.५०	४००.५०	३६.००	२२४.००	२६०.००	६४.९०
२	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	१७५.१०	४६०.२०	६३५.३०	१६९.१०	४०८.४०	५७७.५०	९०.९०
३	समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	२२५.३०	३६५.००	५९०.३०	१५९.१०	३३४.५०	४९३.६०	८३.६०
४	शीतोष्ण बागवानी केन्द्र, मार्फा, मुस्ताङ	४३६.९०	२८५.८०	७२२.६०	३४८.४०	२०९.५०	५५७.९०	७७.२०
५	सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन, पाल्पा	२४४.३०	२०१.७०	४४६.००	१२६.७०	१५५.६०	२८२.३०	६३.३०
६	कफी विकास केन्द्र, गुल्मी	४४०.५०	१५२.००	५९२.४०	३१०.४०	११४.३०	४२४.८०	७१.७०
	जम्मा	१५५९.००	१८२८.००	३३८७.००	११४९.७०	१४४६.४०	२५९६.००	७६.६०

च) रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०७)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम कार्यान्वयन एकाई, कैलाली	६९.००	१९७६.००	२०४५.००	३०.८०	९२६.५०	९५७.३०	४६.८०

छ) समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र कार्यक्रम (ब.उ.शी.नं. ३१२०११११)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र कार्यक्रम, आयोजना संयोजकको कार्यालय, हरिहरभवन, ललितपुर	०.००	१०२.०	१०२.०	०.००	६२.७०	६२.७०	६१.५०

ज) पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना (ब.उ.शी.नं. ३१२०११३)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन एकाई, कीर्तिपुर, काठमाडौं (३१२०११३)	७८६.९०	५१६.७०	१३०३.५०	३५४.५०	१२७.१०	४८१.६०	३६.९०

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
२.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना आयोजना कार्यान्वयन एकाई, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (३१२०१११३)	१७५.००	२०.७०	१९५.७०	१३.००	४.७०	१७.७०	९.१०
३.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना आयोजना कार्यान्वयन एकाई, कोशी प्रदेश मोरङ (३१२९११२७)	१६५.००	३५.००	२००.००	७५.७०	२५.८०	१०१.४०	५०.७०
४.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना आयोजना कार्यान्वयन एकाई, बागमती प्रदेश मकवानपुर (३१२९११२४)	३३३.००	३०.६०	३६३.६०	८३.१०	४.४०	८७.५०	२४.१०
५.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना आयोजना कार्यान्वयन एकाई, गण्डकी प्रदेश कास्की (३१२९११३७)	२७५.००	४२.१०	३१७.१०	६३.१०	१९.००	८२.१०	२५.९०
६.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना आयोजना कार्यान्वयन एकाई, कर्णाली प्रदेश सुर्खेत (३१२९११२४)	५४.००	३६.५०	९०.५०	५३.७०	१७.७०	७१.४०	७८.९०
७.	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना आयोजना कार्यान्वयन एकाई, सुदूरपश्चिम प्रदेश, डोटी (३१२९११२६)	२२५.८०	४२.१०	२६७.९०	०.००	१६.६०	१६.६०	६.२०
	जम्मा	२०१४.७०	७२३.७०	२७३८.४०	६४३.२०	२१५.२०	८५८.४०	३१.३०

२.३.२ दोश्रो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (P2) कार्यक्रम

क) व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०३)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१.	व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर	१९.७	३१२.४	३३२.१	९.६	१७५.५	१८५.१	५५.७
२.	रेशम विकास केन्द्र, खोपासी, काभ्रे	१९.८	२४२.७	२६२.५	१९.३	१५५.४	१७४.७	६६.६
३.	मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	१०९.६	२४६.३	३५५.९	८४.७	१९२.६	२७७.३	७७.९
	जम्मा	१४९.	८०१.५	९५०.५	११३.७	५२३.५	६३७.१	६७.

ख) केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम (ब.उ.शी.नं. ३१२०११०५)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
१	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला, हरिहरभवन, ललितपुर	६३.	५१७.४	५८०.४	३९.४	३८६.५	४२५.९	७३.४

२.४ समष्टिगत वित्तीय प्रगति स्थिति

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	वार्षिक बजेट (रु. लाखमा)			वार्षिक खर्च (रु. लाखमा)			खर्च प्रतिशत
		पूँजीगत	चालु	जम्मा	पूँजीगत	चालु	जम्मा	
P1	७	६६९९.७०	१८५३६.१०	२५२३५.८०	३८००.१०	१४२२३.२०	१८०२३.३०	७१.४०
P2	२	२१२.००	१३१८.८०	१५३०.८०	१५३.१०	९०९.९०	१०६३.००	६९.४०
	जम्मा (९)	६९११.७०	१९८५४.९०	२६७६६.६०	३९५३.२०	१५१३३.१०	१९०८६.३०	७१.३०

२.५ वर्गीकृत वार्षिक प्रगति स्थिति जम्मा

भारित तथा वित्तीय	वार्षिक प्रगति			
	प्राथमिकता P1		प्राथमिकता P2	
	वित्तीय	भारित	वित्तीय	भारित
८० प्रतिशत भन्दा बढी	०	४	०	२
५०-८० प्रतिशत सम्म	७	३	२	०
५० प्रतिशत भन्दा कम	१	१	०	०
आयोजना/कार्यक्रम सङ्ख्या	८	८	२	२

२.६ भारत तथा वित्तीय प्रगति स्थिति

क्र. सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	वार्षिक		वार्षिक प्रगति प्रतिशत	
			बजेट रु. लाखमा	खर्च रु. लाखमा	वित्तीय	भारित
पहिलो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (P1) आयोजना/कार्यक्रम						
१	३१२०१०११	कृषि विभाग	११११५.७	९६५८.१	८६.९	९२.१
२	३१२०११०६	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र	३०७०.५	२०१८.२	६५.७	७३.१
३	३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र	१५३६.३	११८२.३	७७.	८८.३
४	३१२०११०४	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र	१२४१.	६९०.२	५५.६	७८.३
५	३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	३३८७.	२५९६.	७६.६	८९.५

क्र. सं.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	वार्षिक		वार्षिक प्रगति प्रतिशत	
			बजेट रु. लाखमा	खर्च रु. लाखमा	वित्तीय	भारित
६	३१२०११०७	रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम	१०२.	६२.७	६१.५	१००.
७	३१२०११११	समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र कार्यक्रम	२०४५.	९५७.३	४६.८	५२.१
८		पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलपलूल विकास आयोजना	२७३८.४	८५८.४	३१.३	३६.३
(P1) कार्यक्रमको जम्मा			२४४९५.२८	१९३५०.२७	२५२३५.८	१८०२३.३
दोश्रो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (P2) कार्यक्रम						
१	३१२०११०३	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	९५०.५	६३७.२	७९.६	९२.७
२	३१२०११०५	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम	५८०.४	४२५.९	६०.२	८६.३
(P2) कार्यक्रमको जम्मा			१६२२	११६७.४१	१५३०.८	१०६३.
कूल जम्मा			२६११७.२८	२०५१७.६८	२६७६६.६	१९०८६.३

२.७ बजेट वक्तव्यमा उल्लिखित बुँदाहरू अन्तर्गतका क्रियाकलाप र प्रगति विवरण (आ.व. २०७९/८०)

क्र.सं.	नीति बुँदा नं.	नीति तथा कार्यक्रमको ब्यहोरा	क्रियाकलाप	प्रगति
१	२९	प्राविधिक ज्ञान उपलब्ध गराउन प्रत्येक स्थानीय तहमा कृषि तथा पशु विज्ञानमा स्नातक गरेका एक एक जना जनशक्ति तथा सबै वडा/गाउँ प्रविधिक उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाएको छु। कृषि उत्पादन देखि बजारीकरणसम्मका प्रक्रियाहरूमा उत्प्रेरक, परिचालक र श्रम सहयोगीको रूपमा सहभागी हुने गरी प्रत्येक स्थानीय तहमा रोजगार सेवा केन्द्रमा सूचीकृत बेरोजगार युवाहरू मध्येबाट प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रममार्फत श्रम सहकारीमा आवद्ध गरी कम्तीमा ३ सय कृषि स्वयंसेवक तयार पारिनेछ।	कृषि स्नातक प्राविधिक सेवा करार निरन्तरता चालु शैक्षिक सत्रमा फ्रेस कृषि स्नातक उर्तीण भएका प्राविधिक परिचालनका लागि विश्वविद्यालयसँग MOU तथा सेवा करारमा परिचालन गर्ने	स्थानीय तहमा कृषि स्नातक प्राविधिक परिचालन कार्यविधि, २०७९ स्वीकृत भई कृषि स्नातक प्राविधिक छनौट गर्ने कार्य सम्पन्न गरी स्थानीय तहहरूमा परिचालन भएका।
२	३७	धान, गहुँ, मकै र दूध लगायतका कृषि उत्पादनको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोकिएको छ। उक्त मूल्यमा तोकिएका खाद्यान्न बाली खाद्य व्यवस्था तथा व्यापार कम्पनी लिमिटेड लगायतका संस्थाहरूले खरिद गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। समर्थन मूल्य र खरिद मूल्यबीच अन्तर हुन गएमा सोधभर्ना उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाएको छु। धान लगायतका खाद्यान्न भण्डारणका लागि मुलुकभर १०० सामुदायिक खाद्य गोदाम घर निर्माण गर्न रु. ४५ करोड विनियोजन गरेको छु।	न्यूनतम समर्थन मूल्य निर्धारणका लागि मुख्य बाली वक्तु (धान, मकै र गहुँ) को लाभ लागत अध्ययन विश्लेषण	उखु, मोटा धान, मसिनो धान र गहुँको क्रमशः रु. ६१०, रु. २९,६७, रु. ३१२८, र रु. ३३५१ प्रति किन्टल न्यूनतम समर्थन मूल्य तोकिएको।
३	४१	कृषि, खाद्य प्रविधि तथा पशुपन्छी रोग अन्वेषण प्रयोगशालाहरूलाई क्रमशः अन्तर्राष्ट्रिय प्रत्याभनयुक्त प्रयोगशालामा स्तरोन्नति गर्न न्यूनतम पूर्वाधार विकास र क्षमता अभिवृद्धिको लागि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। खाद्य पदार्थमा हुनसक्ने थप दुई वर्गका विषादीहरूको अवशेष परीक्षण शुरु गरिनेछ। प्राञ्जरीक कृषि उत्पादनलाई प्रोत्साहन, प्रमाणीकरण र ब्राण्ड प्रवर्द्धन गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा बजारीकरण गरिनेछ।	Synthetic Pyrethroids र Dithiocarbamates समूहका विषादी परीक्षणको आवश्यक Reagent kits खरिद	थप दुई समूहका विषादी परीक्षणको लागि प्राविधिक क्षमता अभिवृद्धि (तालिम), प्राविधिको परीक्षण, स्तरोन्नति र आवश्यक पूर्वाधारको तयारी थप बजेट माग गरिएकोमा अर्थ मन्त्रालयबाट प्राप्त हुन नसकेको। प्राञ्जरीक कृषि उत्पादन नियतको लागि प्रमाणीकरणमा अनुदानको लागि मिति २०७९/०६/०९ गते सूचना प्रकाशन गरिएको। २ वटा रीतपूर्वक आएका कम्पनीहरूलाई प्रमाणीकरण निकायहरू कृषि विभागमा सूचीकृत नभएका/सम्बन्धन नलिएका कारण दिन नसकिएको।

क्र.सं.	नीति बुँदा नं.	नीति तथा कार्यक्रमको व्याहारा	क्रियाकलाप	प्रगति
४	४२	जलवायु परिवर्तन, रोग/किराको प्रकोप एवम् प्राकृतिक विपद्हरूबाट कृषि, पशुपन्छीपालन तथा मत्स्य क्षेत्रमा रहेको जोखिम न्यूनीकरणका लागि पशुपन्छी बीमा लगायतका अनुकूलन व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। विक्रम सम्वत् २०७९ लाई कृषि जैविक विविधता वर्षको रूपमा मनाइनेछ। कृषि बाली तथा पशु बीमाको प्रिमियममा ८० प्रतिशत अनुदान प्रदान गर्न रु.७६ करोड विनियोजन गरेको छ।	कृषि जैविक विविधता संरक्षण/पर्यवरणिय कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय सम्मेलन आयोजना राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्ष मनाउने गत आ.व. तथा बाली बीमाको प्रिमियम शुल्कमा बीमा समितिलाई प्रिमियम वापतको ८० प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराउने	राष्ट्रिय सम्मेलनको लागि विनियोजित २० लाख बजेट मध्ये अर्थ मन्त्रालयले १८.९२ लाख रोक्या गरेको। सूचना प्रकाशन, जर्नलका लागि रचनाहरू सङ्कलन लगायतका काम अघि बढेका थिए। २०७९ पौष १७ गते अन्तर्राष्ट्रिय कोदोजन्य बाली वर्षको शुभारम्भ भएको तथा विभिन्न आमसञ्चारका माध्यमहरूबाट कोदोजन्य बाली वर्षको बारेमा प्रचारप्रसार गरिएको। २०७९ माघ १ गते राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता दिवसको अवसरमा माघ १ देखि ७ गतेसम्म विविध कार्यक्रमहरू गरी मनाइएको। केरा, उखु, सुन्तलाजात फलफूल, तरकारीमा मुख्यगरी गोलभेंडाका ६२३६ कृषकहरूलाई बाली विमाको प्रिमियम वापत रु. १६ करोड विनियोजित भएमध्ये तृतीय त्रैमासिक अवधिमा रु. १५ करोड ९९ लाख ३ हजार रूपैयाँ भुक्तानी भएको। (९९.९४%)
५	४३	नगदे बाली खेती गर्न किसानहरूलाई उत्प्रेरित गरिनेछ। नेपाल सरकारले उखु किसानलाई उपलब्ध गराउने अनुदान रकम उखु ऋसिड भएकै वर्ष उपलब्ध गराइनेछ। उखुको जातीय विकास गर्न उखु अनुसन्धान कार्यक्रम प्रारम्भिकताका साथ सञ्चालन गरिनेछ। चिनी उत्पादनमा मुलुकलाई आत्मनिर्भर बनाउन उखु बालीका अतिरिक्त सुगर बिट्स समेतको उत्पादन गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। उखु किसानलाई अनुदान उपलब्ध गराउन रु. ८१ करोड विनियोजन गरेको छ।	उखु कृषकहरूलाई अनुदान दिने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (संशोधन सहित) बमोजिम उखु कृषकहरूलाई अनुदान वितरण	८ वटा जिल्लाका भुक्तानी समितिबाट प्राप्त विवरण अनुसार आ. व २०७८/७९ मा कुल १,४२,१६,२०३.६६ क्वीन्टल उखु सम्बन्धित जिल्लाहरूका उखु उत्पादक कृषकहरूले नेपालमा सञ्चालित उखु उद्योगहरूलाई विक्री गरिरहेका छन्।
६	४४	प्रत्येक प्रदेशमा ठूला र मध्यम आकारका मोडिफाइड एटमोस्फेयर कोल्ड स्टोर खोल्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। चोभारस्थित फलफूल तथा पुष्प बजार सञ्चालनमा ल्याइनेछ। रूपन्देहीको कसौघाटमा आधुनिक कृषि उपज निर्यात बजार निर्माण कार्य शुरू गरिनेछ।	रूपन्देहीको कसौघाटमा आधुनिक कृषि उपज निर्यात बजार निर्माण कार्य शुरू गर्ने	D2B परियोजना अन्तर्गत बुटवल उपमहानगरपालिकाको सेमलारमा बुटवल उपमहानगरपालिकाको वडा नं. १५ छानौट गरी Phase २ अन्तर्गत Detail Feasibility Study तथा EIA प्रतिवेदन प्राप्त भई स्वीकृतिको चरणमा रहेको। प्रस्तावित निर्माण स्थलको नापी नक्सा तयारीको काम सम्पन्न भएको।

२.८ प्रगति नपुगका क्रियाकलापहरू र कारणहरू

क्र.सं.	आयोजना/ कार्यक्रमको नाम	वार्षिक प्रगति स्थिति (%)		प्रगति कम हुनाका कारणहरू
		भारित	वित्तीय	
अ.	पहिलो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (P1) आयोजना/कार्यक्रम			
१	कृषि पूर्वाधार विकास तथा	७३.१०	६५.७०	इजरायली प्रविधियुक्त Center of Excellence program का लागि सिफारिसमा परेका ६ वटा सङ्घीय कृषि फर्म तथा केन्द्रहरूको लागि DPR तयारी कार्यको निरन्तरता र बीकी भुक्तानी बजेट रोक्का भएको कारणले लक्ष्य अनुसारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न नसकिएको। सङ्घीय कृषि थोक बजार वितामोडमा डि पी आर अनुसार पूर्वाधार निर्माण
२	रष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसलाबाली विकास कार्यक्रम	८८.३०	७७.००	दरबन्दी अनुसारको पदपूर्ति नहुनु ।
३	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	७८.३०	५५.७०	स्रोत बीउमा अनुदान बाहेक सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू माघ १७ को अर्थ मन्त्रालयको परिपत्र अनुसार रोक्का भएकाले लक्षित क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुन नसकेको। स्रोत बीउमा अनुदान धान बीउ उत्पादन कार्यक्रम- १ हेक्टर ब्रिडर सिड उत्पादन हुन नसकेको हेक्टरमा नभएको ३ -मकै बीउ उत्पादन कार्यक्रम
४	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	८९.५०	७६.७०	रोक्का बाहेकका सबै क्रियाकलापहरू सम्पन्न भएतापनि Overbudgeting हुँदा वित्तीय प्रगति अपेक्षित हुन नसकेको । बजेट अभ्यर्पण तथा प्रयोगशाला सञ्चालन गर्ने जनशक्ति । जग्गाको सिमितता तथा जनशक्तिको कमी । ड्रिप तथा मिष्ट सहितको रिस्कन हाउस संरचना निर्माणको लागि (गत अ.व.मा निर्माण भएको अधुरो/अपुरो संरचना) विभिन्न ठाउँमा सम्पर्क गर्दा पनि उपयुक्त औपतिकर्ता/निर्माणकर्ता नेभेटिएको हुँदा सम्पन्न हुन नसकेको पूँजिगत कार्यक्रमको बजेट भार बढि भएको र ठेकेदारले सबै कार्य समयमै सम्पन्न गर्न नसकेको साथै तेस्रो त्रैमासिकमा बजेट रोक्का भई चौथोमा खुलेकोले समयमै काम गर्न नसकिएको र चौथो त्रैमासिकमा कामको चाप बढेको ।

क्र.सं.	आयोजना/ कार्यक्रमको नाम	वार्षिक प्रगति स्थिति (%)		प्रगति कम हुनाका कारणहरू
		भासित	बित्तीय	
५	रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम	५२.१	४६.८	दरबन्दी अनुसार कर्मचारी नभएको। (बाली वि. अधिकृत, बागवानी वि. अधिकृत, पशु विकास अधिकृत, लेखा अधिकृत, ना.सु., रिक्त रहेको) लेखा अधिकृत नहुँदा माघ देखि फाल्गुनसम्म भुक्तानी अवरुद्ध भएको। विश्व बैङ्कबाट पुँजित कार्यक्रम तर्फको लागि सहमति माग गरिएकोमा प्राप्त नभएको।
६	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३६.३	३१.४	वार्षिक कार्यक्रम स्वीकृतिमा ढिलाइ हुँदा अधिकांश पुँजित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न नसकिएको। आयोजना कार्यान्वयन इकाईको जिम्मेवारी ढिलो गरी प्राप्त हुँदा समय अभाव भएको। सवारी साधन खरिद कार्यका लागि अर्थ मन्त्रालयबाट ढीला गरी सहमति प्राप्त हुँदा टेण्डर प्रक्रियामा जान पर्योस समय नपुगेको।
आ.	दोस्रो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम (P1) आयोजना/कार्यक्रम			
१	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	९२.७	६७	मिति २०७९/१०/१७ गते अर्थ मन्त्रालयबाट प्रेषित खर्च कटौती तथा बजेट रोक्का सम्बन्धमा विषयको पत्र अनुसार विनियोजित बजेट रोक्का रहेको। दरबन्दी बमोजिम प्राविधिक कर्मचारीहरू पदस्थापन नभएको।
२	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम	८६.३	७३.४	१. प्राविधिक कर्मचारी जनशक्तिको अभाव २. बजेट रोक्का एवम् खर्च कटौती ३. थप समूहका विषादी अवशेष परीक्षण सम्बन्धी तालिमको अभाव

खण्ड-३

३. कार्यक्रम/आयोजनाका प्रमुख क्रियाकलाप र उपलब्धिहरू

३.१ कृषि विभाग

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू

- उखु उत्पादन प्रोत्साहन अनुदान वितरण गर्ने।
- बाली बीमा प्रिमियम अनुदान, नीतिगत पृष्णपोषण तथा बाली बीमा अभिकर्ता तालिम सञ्चालन गर्ने।
- प्रमुख बालीहरूको उत्पादन लागत अध्ययन तथा न्यूनतम समर्थन मूल्य सिफारिस गर्ने।
- बजार मूल्य सङ्कलन तथा प्रकाशन गर्ने।
- कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसारबीच समन्वय गर्ने।
- प्रमुख बाली उत्पादन मापदण्ड तयारी गर्ने।
- कार्यक्रम सञ्चालनमा सहजीकरण तथा अनुगमन गर्ने।

ख) प्रतिफल/उपलब्धिहरू

१) उखुको न्यूनतम खरिद मूल्य निर्धारण/उखु उत्पादन प्रोत्साहन अनुदान

उखु बालीको लागि आ.व. २०७९/८० मा चिनी मिलहरूले कृषकहरूलाई प्रति क्विण्टल रू. ५६५ न्यूनतम खरिद मूल्य दिने र त्यसमा नेपाल सरकारले रू. ७० प्रति क्विण्टल थप प्रोत्साहन अनुदान दिने गरी जम्मा रू. ६३५ प्रति क्विण्टल न्यूनतम मूल्य निर्धारण भएको थियो।

उखु कृषकलाई अनुदान दिने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (संशोधन २०७६) बमोजिम आ.व. २०७८/७९ मा उखु उत्पादक किसानलाई क्रसिड गरेको आ.व. र परिमाणको आधारमा प्रोत्साहन अनुदान वितरण गर्न तल तालिकामा उल्लिखित जिल्लाका कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूमार्फत वितरण गर्ने गरी रू. २५ करोड ८० लाख ९७ हजार ३ वटा जिल्लामा सोही आ.व. मा र बाँकी ७३ करोड ६७ लाख ८७ हजार आ.व. २०७९/८० मा बाँकी ५ वटा जिल्लामा वितरण गरी कूल रू. ९९ करोड ४८ लाख ८४ हजार अनुदान वितरण गरिएको थियो।

तालिका : उखु उत्पादक किसानलाई प्रोत्साहन अनुदान वितरण तुलनात्मक अवस्था

को.ले.नि.का.	क्रसिड गरेको आ.व. र भुक्तानी भएको प्रोत्साहन अनुदान रकम (रू. हजारमा)				
	२०७८/७९	२०७९/८०	जम्मा	अनुदान वृद्धिदर	उखु उत्पादन मे.टन/हेक्टर
सुनसरी	८९९६८	९०४८३९	९८६७९९	२८	९९७
सिराहा	८९८७२	८४८५८	९६६७३०	४	९९७
महोत्तरी	९४२९६४	९८४८००	३२७७६३	२९	२०४
रौतहट	३८००४	४७२६९	८५२७३	२४	३२८
सर्लाही	२२९८२९	२९२५५३	५२२३८२	२७	५४

को.ले.नि.का.	क्रसिड गरेको आ.व. र भुक्तानी भएको प्रोत्साहन अनुदान रकम (रु. हजारमा)				
	२०७८/७९	२०७९/८०	जम्मा	अनुदान वृद्धिदर	उखु उत्पादन मे.टन/हेक्टर
नवलपरासी	६४८९३	१५१२१६	२१६१०८	१३३	१३५
कञ्चनपुर	२६१०९७	३२६६२३	५८७७२१	२५	९३
बारा	९४५०८	१३५५६०	२३००६८	४३	३७३
जम्मा	९९५१३४	१३२७७०९	२३२२८४४	३३	१४२१

२) कृषि बीमा

प्राकृतिक तथा अन्य प्रकोपहरूबाट हुन सक्ने कृषि तथा पशुपन्छीको क्षतिबाट कृषि क्षेत्रको लगानीलाई सुरक्षा प्रदान गरी कृषि पेशा प्रतिको आकर्षण बढाउन २०६९ सालदेखि कृषि बीमा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ। आ.व. २०७१/७२ देखि कृषि बीमा अन्तर्गत पशुपन्छी बीमालाई पनि समावेश गरिएको छ। आ.व. २०७१/७२ देखि बीमा शुल्क रकममा ७५ प्रतिशत अनुदान दिने व्यवस्था गरिएकोमा हाल ८० प्रतिशत कायम गरिएको छ ।।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को आषाढ मसान्तसम्म कृषि बीमा अन्तर्गत कूल रु. २ अर्ब ३९ करोड ५९ लाख कृषि क्षेत्रमा भएको लगानी र प्रतिफललाई सुरक्षण भएको थियो। सुरक्षण बीमाङ्क वापतको प्रिमियम शुल्क रु. १२ करोड ८० लाख मध्ये प्रिमियम शुल्कको ७५ र ८० प्रतिशत अनुदान अनुसार रु. ९ करोड ६० लाख भुक्तानी गरिएको थियो।

तालिका : कृषि बीमाको तुलनात्मक अवस्था

क्र.सं.	बीमा विवरण	आर्थिक वर्ष				
		२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	वृद्धि दर
१.	बीमा लेखा जारी सङ्ख्या	३८१८	५२०६	७२५४.००	८१७८.००	११.३०
२.	बीमाङ्क रकम (रु. लाखमा)	२६३८०	२९११८	३५७०२.००	४८४६०.१०	२६.३३
३.	बीमा प्रिमियम शुल्क (रु. लाखमा)	११८१	१५३८	२०४२.००	२८७२.९३	२८.९२
क)	अनुदान प्रिमियम (रु. लाखमा)	८८६	११५३	१०४५.००	२२८९.९२	५४.३७
ख)	कृषकले तिरेको प्रिमियम (रु. लाखमा)	२९५	३८५	३४९.००	५८३.०२	४०.१४
४.	दावी भुक्तानी (रु. लाखमा)	४५९	१०४०	७२०३.००	३९७.४०	-१७१२.५५
५.	दावी भुक्तानी बीमा लेख सङ्ख्या		१९२३	५९८०.००	४२८.००	-१२९७.२०

३) न्यूनतम समर्थन मूल्य

कृषकले उत्पादन लागतको आधारमा कृषि उपजको उचित मूल्य प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाई कृषि व्यवसाय प्रति आम नागरिकको आकर्षण बढाउने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि प्रमुख खाद्यान्न बाली मध्ये धान, गहुँ र उखुको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोकिएको थियो।

तालिका : न्यूनतम समर्थन मूल्य तोकिएका वस्तुहरू

बाली	न्यूनतम समर्थन मूल्य (रु./क्वीण्टल)		
	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१
उखु	५९०	६१०	
मोटा धान	२७३५	२९६७	
मध्येम धान	२८८५	३१२८	
गहुँ	३१११	३३५१	

ग) लक्ष्य न तोकिएका सम्पन्न अन्य क्रियाकलापहरू (नीतिगत पृष्ठपोषण, समन्वयका क्रियाकलाप आदि)

- आ.व. २०७९/८० मा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालनको सहजीकरणका लागि देहाय बमोजिमका ६ वटा कार्यविधिहरू तयार तथा स्वीकृत गरी लागु गरिएको थियो ।

क्र सं	कार्यविधि/निर्देशिका/मापदण्डहरू	स्वीकृत गर्ने निकाय र स्तर	स्वीकृत मिति
१	प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सशर्त वित्तीय हस्तान्तरित कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७९	विभागीय मन्त्रीस्तर	२०७९/१०/०५
२	स्थानीय तहमा कृषि स्नातक प्राविधिक परिचालन कार्यविधि, २०७९	विभागीय मन्त्रीस्तर	२०७९/४/२३
३	निर्यातका लागि प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको प्रमाणीकरण शुल्कमा अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था सम्बन्धी कार्यविधि, २०७९	विभागीय मन्त्रीस्तर	२०७९/५/०७
४	डिजिटल स्वायल म्याप व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७९	विभागीय मन्त्रीस्तर	२०७९/५/०७
५	कृषि स्नातक परिचालन कार्यविधि, २०७९	विभागीय मन्त्रीस्तर	२०७९/५/२२
६	आत्मनिर्भरका लागि कृषि उत्पादन कार्यक्रम कार्यान्वयन एकीकृत कार्यविधि, २०७९	माननीय मन्त्रीस्तर	२०७९/६/२५

- वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन आ.व. २०७८/७९, कृषि विभागको संक्षिप्त चिनारी, बीमा अभिकर्ता र क्षति मूल्याङ्कनकर्ताको विवरण २०८०, कृषि पशुपन्छी तथा जडिबुटी बीमा गर्ने कृषकहरूको विवरण, मल निरीक्षक सूचीकरण पुस्तिका २०८०, नवौँ विश्व माटो दिवसको प्रतिवेदन (आ.व. २०७८/७९) र उखु बालीमा प्रोत्साहन अनुदान प्राप्त गर्ने कृषकहरूको विवरण प्रकाशन गरिएको,
- "उत्पादन, पोषण र वातावरणमा सुधार: सुखी जीवनको आधार" भन्ने नाराका साथ २०७९/०६/२८ गतेका दिन ४२औँ विश्व खाद्य दिवसको मूल समारोह भव्यताको साथ सम्पन्न गरियो। उक्त कार्यक्रममा विभिन्न ३१ वटा विधाहरूमा सफल कृषक/उद्यमीलाई पुरस्कृत गरिएको थियो भने विभिन्न नारासहित हरिहरभवनदेखि जावालाखेल हुँदै हरिहरभवनसम्मको न्याली आयोजना गरिएको,

- प्रदेश मातहतमा कार्यरत कृषि तथा पशुसेवाका प्राविधिक अधिकृतहरूलाई कृषि तथा पशुपन्छी बीमा प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम, कोल्ड स्टोरेजको डिजाइन तथा प्रविधि सम्बन्धी तालिम, IPM सहजकर्ता पुर्नताजगी तालीम सञ्चालन गरिएको,
- "स्वस्थ माटोको साथ, खाद्य उत्पादनको सुरुवात" भन्ने नारालाई आत्मसाथ गर्दै नवौँ विश्व माटो दिवस ५ डिसेम्बर २०२२ (मङ्सिर-१९, २०७९) उत्साहकासाथ मनाइएको,
- नार्कको Gene bank सँग सहकार्यमा Ex-situ Conservation सम्बन्धी कार्यशाला, सहूलियत कृषि कर्जा लगानी सम्बन्धी समीक्षा गोष्ठी, अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूबाट सञ्चालित कृषि प्रविधि विकास एवम् विस्तार सम्बन्धी समीक्षा गोष्ठी, सञ्चालन भएका कृषक पाठशालाहरूको प्रभावकारीता तथा आगामी मोडालिटी सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको गोष्ठी, बीउ विजन उत्पादन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७८ अन्तरगत प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सञ्चालित बीउ अनुदानमा सङ्घीय सशर्त कार्यक्रम सम्बन्धी अन्तरक्रिया सञ्चालन गरिएको,
- विज्ञको सहयोगमा समस्यामा आधारित कोल्ड स्टोरको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण, विज्ञहरूको सहभागितामा सङ्घ तथा प्रदेशस्तरका फार्म केन्द्रहरूको अनुगमन गरी समस्या सामाधानका लागि प्राविधिक पृष्ठपोषण कार्यक्रम, उच्च घनत्वमा भैँइरहेको स्याउ खेतीको अनुगमन गरी विद्यमान समस्याहरू निराकरणको लागि प्राविधिक पृष्ठपोषण गर्ने, सम्पन्न आयोजनाहरूको अनुगमन लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको,
- विभाग अन्तर्गतका फार्मकेन्द्रहरू निगाले, इलाम, सर्लाही, पाल्पा, मुस्ताङ, र गुल्मी तथा विभिन्न सङ्घीय बजारहरू, साथै लमजुङ, मकवानपुर, बारा लगायतका जिल्लाहरूका विभिन्न स्थानीय तहहरूको अनुगमन गरी पृष्ठपोषण दिइएको।
- कृषि स्नातकमार्फत स्थानीय तहसँग समन्वय गरिएको। स्थानीय तहको कार्यक्रम तर्जुमाको दौरान आवश्यक सहयोग गरिएको,
- कृषि विभाग र मातहतका केन्द्र र आयोजनाहरूको योजना निर्माण, बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा,
- प्रदेश मन्त्रालयसँग समन्वय,
- विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय एवम् राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग समन्वय।

३.२ कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर

क) प्रमुख क्रियाकलाप तथा उपलब्धि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू/कार्यक्रम	उपलब्धिहरू
१	सङ्घीय कृषि फर्म केन्द्रहरू (पाल्पा, निगाले र सुन्दरपुर) को गुरुयोजना तथा विस्तृत प्रतिवेदन तयार गर्ने	सङ्घीय कृषि फर्म केन्द्रहरू (पाल्पा, निगाले र सुन्दरपुर) डि.पि. आरको अन्तिम प्रतिवेदन प्राप्त भएको।
२	कृषि उपज बजार व्यवस्थापन तथा सञ्चालन निर्देशिका २०७३ ससोधनका लागि validation workshop	कृषि उपज बजार विकास तथा व्यवस्थापन निर्देशिका २०७३ ससोधनका लागि validation workshop सम्पन्न भैँ स्वीकृतिका लागि कृषि विभाग हुँदै मन्त्रालयमा पेश भएको।

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू/कार्यक्रम	उपलब्धिहरू
३	उपभोग्य खाद्य वस्तुहरूको आवश्यकता तथा आपूर्ति विप्लेषण Food balance sheet तयारी स्थलगत छलफल तथा प्रतिवेदन प्रकाशन	आ.व. २०७५/७६ देखी रोकिएको उपभोग्य खाद्य वस्तुहरूको आवश्यकता तथा आपूर्ति विप्लेषण Cereal Balance Sheet विभिन्न वर्षहरूको विप्लेषण सहित तयार गरी प्रकाशन गरिएको ।
४	मुख्य ५ वटा तरकारी बालीहरूको व्यावसायिक योजना तयारी तथा प्रतिवेदन प्रकाशन	आलु, काउली, गोलभेडा, कन्ने च्याउ, अदुवा, अकवरे र खुर्सानी बालीहरूको व्यावसायिक योजना तयार गरी प्रतिवेदन प्रकाशन गरिएको ।
५	कृषकको माग अनुसार ५ वटा फलफूल बालीहरूको लाभ लागत सहित व्यावसायिक योजना तयारी र स्थलगत अध्ययन र प्रतिवेदन प्रकाशन ।	किवी, सिउँडी (Dragon Fruit), जुनार, मेवा, खरबुजा र एभोकाडोको लाभ लागत सहित व्यावसायिक योजना तयार गरी प्रतिवेदन प्रकाशन गरिएको ।

१) कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टाझिजतर्फ

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू कार्यक्रम	उपलब्धिहरू
१	माग र सम्भाव्यताको आधारमा कृषकहरूबाट जनसहभागितामा डिप टयुववेल जडान कार्य (सिँचाइ नीति अनुसार)	१२ वटा डिप टयुववेलको जडान कार्य सम्पन्न गरिएको जसबाट ४८० हेक्टर जमिनमा Irrigation facility उपलब्ध हुने
२	कृषकहरूबाट जनसहभागितामा नयाँ, अधुरा तथा विगतको डिप टयुववेलमा पम्प हाउस निर्माण कार्य (सिँचाइ नीति अनुसार) (बोरिड) (सिँचाइ प्रणालीको निर्माण)	१६ वटा नयाँ पम्प हाउसको निर्माण कार्य सम्पन्न तथा ११ वटा अधुरो पम्प हाउसहरूको निर्माण सम्पन्न
३	कृषकहरूबाट जनसहभागितामा नयाँ, अधुरा तथा विगतको डिप टयुववेलमा भूमिगत नाला निर्माण कार्य (सिँचाइ नीति अनुसार) (बोरिड) (सिँचाइ प्रणालीको निर्माण)	६ वटा प्रणालिमा नयाँ नाला विस्तारको कार्य गरिएको तथा २२ वटामा अधुरा अपुरा तथा विगतको डिप टयुववेलमा नाला विस्तार कार्य सम्पन्न गरी सिँचित क्षेत्र विस्तार गरिएको
४	कृषक जनसहभागितामा पुरानो-विग्रिएको बोरिड तथा सिँचाइ प्रणाली मर्मत, पम्प मर्मत, नयाँ पम्प जडान तथा नाला मर्मत गरी सञ्चालनमा ल्याउने (सिँचाइ नीति अनुसार)	३ वटा प्रणालीको मर्मत गरिएको तथा १ वटा पुरानो बोरिड कम्प्रेसर लगाएर सफा गरिएको ।

ख) विस्तृत प्रतिफल/उपलब्धिहरू

१) सङ्घ अन्तर्गत रहेका कृषि उपज थोक बजार स्थलहरूको पूर्वाधार विस्तार

सङ्घ अन्तर्गत ११ वटा कृषि उपज थोक बजारहरू रहेका छन्। ती कृषि उपज थोक बजार स्थलहरू पूर्वाधार विकास तथा स्तरोन्नतिको कार्यक्रमहरू विगतका वर्षहरूदेखि नै सञ्चालन हुँदै आइरहेका छन्। त्यसै अनुरूप आ.व. २०७९/८० मा ५ वटा बजारहरूमा पूर्वाधार विकास तथा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य रहेको थियो जुन यसप्रकार छः

- विर्तामोड बजारमा डि.पि.आर.तयार भएको,
- सङ्घीय कृषि थोक बजार स्थलहरू (अत्तरिया, ढल्केवर, सिन्धुली र लालबन्दी) मा पूर्वाधार विस्तारका कामहरू समपन्न भएको ।
- सङ्घीय कृषि थोक बजार कोहलपुरमा गुरुयोजना अनुसार खुद्रा सेड निर्माण कार्य सम्पन्न भएको ।
- कृषि उपज थोक बजार सुर्खेतमा अक्सन केन्द्र निर्माण भएको ।

कृषि बजारको स्तरोन्नतिको कार्य, सिन्धुली बजार

कृषि बजारको स्तरोन्नतिको कार्य, लालवन्दी बजार

कृषि बजारको स्तरोन्नतिको कार्य, ढल्केवर बजार

कृषि बजारको स्तरोन्नतिको कार्य, अत्तरिया बजार

गुरुयोजना अनुसार कृषि थोक बजार निर्माण कार्य, कोहलपुर बजार

अक्सन बजारको लागि आवश्यक संरचना निर्माण कार्य, सुर्खेत बजार

३.३ राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर

तरकारी खेतीमा आधुनिक प्रविधि (Hydroponics)

१) तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू

- तरकारी बालीका बेर्ना उत्पादन तथा बिक्री,
- सृजना जातको गोलभेंडाको वर्णशङ्कर बीउ उत्पादन,
- तरकारी बालीहरूको मूल तथा उन्नत बीउ उत्पादन तथा बिक्री,
- केन्द्रको क्षेत्रफल विस्तार,
- गोलभेंडाको २ वटा नयाँ वर्णशङ्कर जातका बीउ उत्पादन तथा अध्ययन परीक्षण।

ख) प्रतिफल/उपलब्धिहरू

- तरकारी बालीको ३९ लाख बिरुवा उत्पादन गरी ३८.२१ लाख बेर्ना बिक्री गरिएको,
- सृजना जातको गोलभेंडाको १०.५० के.जी. बीउ उत्पादन गरी ९.३० के.जी. बिक्री,

- तरकारी बालीहरूको ३८८.५ के.जी. मूल तथा उन्नत बीउ उत्पादन गरी ४२६.८ के.जी. बीउ बिक्री गरिएको (अघिल्लो आ.व. को समेत गरी),
- केन्द्रमा नर्सरी स्थापना गरिने क्षेत्रफल विस्तार गर्न औपचारिक तथा अनौपचारिक पहलमार्फत हाल प्रयोगमा नरहेको नार्क मातहतको करिब ५ रोपनी जमिनमा तरकारी बालीहरूको बीउ तथा बेर्ना उत्पादन कार्य सञ्चालन,
- गोलभेडाको वर्णशङ्कर जातमध्ये ०.१६ के.जी. खुमल हाईब्रिड २ र ०.१८ के.जी. खुमल हाईब्रिड ३ जातका वर्णशङ्कर बीउ उत्पादन गरी बिक्रीवितरण गरिएको,
- गुण तथा क्षमता सम्बन्धमा अध्ययन परीक्षण हुँदै (नतिजा आउन बाँकी)।

तन्तु प्रजनन प्रयोगशालामा उत्पादित अलैचीको विरुवा

२. आलु बाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू

- पि.वि.एस. आलु उत्पादनका लागि १ वटा स्क्रिन हाउस नयाँ निर्माण तथा ४ वटा स्क्रिनहाउस मर्मत
- टि.पि.एस बियाँ उत्पादन
- बेसिक बीउ आलु उत्पादन
- पिबिएस बीउ आलु उत्पादन
- इनभिट्रो प्लान्ट उत्पादन
- Farm outreach activities

ख) प्रतिफल/उपलब्धिहरू

- कृषकका माग अनुसारका गुणस्तरयुक्त आलुका जातहरूको पि.बि.एस. बीउ आलु उत्पादन र वितरणमा सहयोग पुगेको साथै केन्द्रको राजस्वमा वृद्धि भएको।
- टि.पि.एस १०.१२० के.जी. उत्पादन र बिक्री
- बेसिक बीउ आलु १३.२ मे.टन उत्पादन र बिक्री
- पिबिएस ३९५०० उत्पादन तथा बिक्री
- टिस्यु कल्चर प्रयोगशालामा तयार भएका ४२२० हजार (प्रतिजार १० आलुबालीको इनभिट्रो बिरुवा) विभिन्न जातका Invitro बिक्री
- केन्द्रको आसपासका कृषकहरूलाई २००० दाना पि.बि.एस. तथा २० जनालाई १००० के.जी. उन्नत बीउ नतिजा प्रदर्शन तथा ६ वटा स्थालगत तालिम उपलब्ध गराई बीउ आलु उत्पादन कार्यमा सहभागी गराएको।

३. तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम पश्चिम

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू

- तरकारी उन्नत बीउ उत्पादन तथा बिक्री लक्ष्य ३७०.५ के.जी.,
- तरकारीको वेर्ना उत्पादन तथा बिक्री,
- Farm outreach activities (अगुवा किसान तालिम, बाली उपचार शिविर, कम्पोष्ट मल बनाउने तालिम, आदि)
- गानो प्याज उत्पादन १.५ मे.टन लक्ष्य,

ख) प्रतिफल/उपलब्धिहरू

- उन्नत बीउ उत्पादन ५१९.०४ के.जी. (बोडी मालेपाटन १, -८३ के.जी., भिण्डी पार्वती - ५० के.जी. , धनिया स्थानीय - ५३ के.जी., चम्सुर स्थानीय-१९० के.जी, सिमी कन्टेण्डर -५४ के.जी, स्वीसचार्ड फोर्ड हुक जायन्ट - ८८ के.जी., गोलभेडा मनप्रेकश - १.०४के.जी.),
- तरकारी वेर्ना उत्पादन तथा वितरण - २११.८६२ हजार (काउली/ब्रोकाउली/बन्दा १८.३३७, रायो ३, प्याज १८६.०७२, टमाटर ४.३२८, काक्रो /फर्सी/ लौका/ घिरौंला ०.१२५)
- कम्पोष्ट मल बनाउने तालिम १ पटक (सहभागी सङ्ख्या ५३ जना), बाली उपचार शिविर १ पटक (कृषक सहभागी ४८ जना, नमूना सङ्ख्या- ६४ वटा)
- गानो प्याज १.६ मे.टन उत्पादन भएको।

४. अलैंची विकास केन्द्र, इलाम

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू

- मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी वेर्ना उत्पादन तथा बिक्री,
- बीउ आलु उत्पादन,

ख) प्रतिफल/उपलब्धिहरू

- तरकारी बेर्ना (काउली र ब्रोकाउली)-५९५०, कुरिलोको बिरुवा-१७५ , प्याजको बेर्ना १००००, घिउ सिमिको मूल बीउ-२६ के.जी.,
- ६ मे. टन गुणस्तरीय बीउआलु उत्पादन।

स्रोत केन्द्रहरूबाट उत्पादित स्रोत बीउ/बेर्नाहरूको एकमुष्ट विवरण

क्र.सं.	क्रियाकलाप	एकाई	उत्पादन
१	तरकारी मूल बीउ उत्पादन/ उन्नत बीउ उत्पादन	के.जी.	२६९७.५४
२	तरकारी वर्णशङ्कर बीउ उत्पादन	ग्राम	१३.५२
३	पूर्व मूल बीउ आलु उत्पादन	दाना सङ्ख्या	४१०००
४	बेसिक बीउ आलु उत्पादन	मे. टन	१३.२
५	टी.पी.एस. बियाँ उत्पादन	के.जी.	१०.१२
६	इन भीट्रो बेर्ना उत्पादन (आलु)	जार	४२२०
७	अलैची बेर्ना उत्पादन	सङ्ख्या (हजारमा)	१.०४४
८	तरकारी बेर्ना उत्पादन	सङ्ख्या (लाखमा)	४१.१२
९	प्याज बीउ उत्पादनका लागि गानो उत्पादन	मे. टन	१.६
१०	एभोकाडो बेर्ना उत्पादन	सङ्ख्या	५५०६
११	खायन आलु	के.जी.	३३८७
१२	प्याजको बेर्ना	सङ्ख्या	१००००
१३	प्राविधिक सेवा प्रदान	सङ्ख्या	१३३५६

राजश्व प्राप्तिको तुलनात्मक विवरण (आ.व. २०७८/७९ र २०७९/८० को तुलनात्मक विवरण)

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	२०७८/७९	२०७९/८०	वार्षिक वृद्धिदर
१	तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार	३५७९	३९०७	९
२	तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, पश्चिम रुकुम	१०५०	१४९४	४२
३	अलैची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम	१०३०	२५८१	४१
४	आलु बाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	१९३१	८८९	१४
	जम्मा	७४९०	८८७०	१८

स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण भएका कार्यक्रमहरूको प्रमुख प्रतिफल र उपलब्धि

कार्यक्रम/आयोजना	विनियोजन बजेट रु हजारमा	खर्च रु. हजारमा	विनियोजित बजेटको तुलनामा खर्चको प्रतिशत	कार्यक्रम सञ्चालनबाट भएको उपलब्धि
खायन आलु उत्पादन कार्यक्रम	१४७७२०	१०६३५९	७२	आलुबालीको क्षेत्र विस्तार
बीउ आलु उत्पादन कार्यक्रम	३३४२०	२२३९२	६७	गुणस्तरीय बीउआलु को उपलब्धतामा वृद्धि भएको
प्याज उत्पादन कार्यक्रम	१५०९०	८६०१	५७	प्याज खेतीको क्षेत्र विस्तार
तरकारी बीउ उत्पादन कार्यक्रम	७५७०	५५२६	७३	गुणस्तरीय तरकारी बीउ को उपलब्धतामा वृद्धि भएको
अदुवा खेती प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३०५०	२४४७	८०	अदुवाखेतीको क्षेत्र विस्तार
चिस्यान कक्ष सहितको तरकारी सङ्कलन केन्द्र निर्माण	३०२०	२९८९	९९	तरकारी सङ्कलन गरी बजार पठाउन सहज भएको
जम्मा	२०९८७०	१४८३१४	७१	

कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू

कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य मुख्य समस्याहरू	समाधानका प्रयासहरू
नीतिगत	
<ul style="list-style-type: none"> बीउ तथा बेर्नाको मूल्य समयानुकूल समायोजन नभएको नार्क, सङ्घीय तथा प्रादेशिक फार्म केन्द्रले सहकार्यमा बीजवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसकेको In-Vitro विरुवा उत्पादनको लागि आवश्यक Mother culture माग अनुसार उपलब्ध नहुने 	<ul style="list-style-type: none"> मूल्य समायोजनका लागि पत्राचार भई कार्य अगाडी बढीरहेको। नार्क, सङ्घीय तथा प्रादेशिक फार्म केन्द्रको प्राविधिक सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न पहल भैरहेको समयमै माग पठाई उपलब्ध Mother culture अनुसार Invitro विरुवा उत्पादन गर्ने गरेको केन्द्रलाई पनि अनुसन्धानको समन्वयमा Mother culture उत्पादन गर्ने Mandate दिनु पर्ने।
प्राविधिक	
<ul style="list-style-type: none"> प्याजमा Purple blotch तथा Stemphylium leaf Blight रोगको समस्या टिपिएस का Parent line पुरानो भै उत्पादकत्व घट्दै गएको भाईरस टेस्टको व्यवस्था 	<ul style="list-style-type: none"> AFU सँगको सहकार्यमा स्नातकोत्तर विद्यार्थीबाट अनुसन्धान सुरु गरिएको CIP सँग समन्वय गरेर थप काम गर्नुपर्ने।
व्यवस्थापकीय	
<ul style="list-style-type: none"> प्रविधि प्रमाणीकरण अध्ययन र माग अनुसार बीउ तथा बेर्नाहरूको उत्पादनको लागि आवश्यक जमिनको अभाव। बीउ आलु उत्पादन गर्ने जग्गा कमी भएकोले माग बमोजिम उपलब्ध गराउन नसक्नु। अनुगमनको लागि सवारी साधन जीर्ण 	<ul style="list-style-type: none"> त.बी.के., खुमलटारमा जग्गा भाडामा लिई बीउ उत्पादन कार्य सुरु गरिएको। क्षेत्रफल विस्तारको लागि नार्क अन्तरगत रहेको तर प्रयोगमा नरहेको जमिनमा बीउ तथा बेर्ना उत्पादन कार्य सुरु गरिएको। आ.बा.बि.के., निगाले ले १२ रोपनी क्षेत्रफल जग्गा भाडामा लिई बीउ उत्पादन कार्य गरेको। विभिन्न स्थानमा satellite फार्म स्थापना गरी बीउ आलु उत्पादन गर्नु पर्ने। सार्वजनिक साधनको प्रयोग तथा मर्मतको प्रयास

३.४ बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, श्रीमहल

३.४.१ प्रमुख क्रियाकलाप तथा उपलब्धि

क) २० औं धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव

- "जलवायु अनुकूलित कृषकमैत्री प्रविधि, धान उत्पादनमा वृद्धि" भन्ने नाराका साथ २०औं राष्ट्रिय धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव २०८० सञ्चालन गरिएको।
- २०८०/०३/११ परिसंवाद सञ्चालन गरिएको।
- २०८०/०३/१५ गते जलवायु अनुकूलित प्रविधिहरूको प्रदर्शन सहित धान माननीय कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्री ज्यू प्रमुख आतिथ्यतामा रोपाई महोत्सव सञ्चालन गरिएको।
- साथै उक्त अवसरमा चामल सम्बन्धी विविध परिकारहरू प्रदर्शन गरिएको

३.४ बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, श्रीमहल

३.४.१ प्रमुख क्रियाकलाप तथा उपलब्धि

क) २० औं धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव

- जलवायु अनुकूलित कृषकमैत्री प्रविधि, धान उत्पादनमा वृद्धि" भन्ने " नाराका साथ २०औं राष्ट्रिय धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव २०८० सञ्चालन गरिएको।
- २०८०/०३/११ परिसंवाद सञ्चालन गरिएको।
- २०८०/०३/१५ गते जलवायु अनुकूलित प्रविधिहरूको प्रदर्शन सहित धान माननीय कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्री ज्यू प्रमुख आतिथ्यतामा रोपाई महोत्सव सञ्चालन गरिएको।
- साथै उक्त अवसरमा चामल सम्बन्धी विविध परिकारहरू प्रदर्शन गरिएको

"जलवायु अनुकूलित कृषकमैत्री प्रविधि, धान उत्पादनमा वृद्धि"
२०औं राष्ट्रिय धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव, २०८०

प्रधानमन्त्री प्रधानमन्त्रीका कार्यालय, काठमाडौं

सर्वप्रथम जलवायु अनुकूलित कृषकमैत्री प्रविधि, धान उत्पादनमा वृद्धि" भन्ने नाराका साथ २०औं राष्ट्रिय धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव २०८० सञ्चालन गरिएको।

२०८०/०३/११ परिसंवाद सञ्चालन गरिएको।

२०८०/०३/१५ गते जलवायु अनुकूलित प्रविधिहरूको प्रदर्शन सहित धान माननीय कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्री ज्यू प्रमुख आतिथ्यतामा रोपाई महोत्सव सञ्चालन गरिएको।

साथै उक्त अवसरमा चामल सम्बन्धी विविध परिकारहरू प्रदर्शन गरिएको।

सहायक कृषि उप-पटवर्गी विचार सजीवको दुबकाका बडोडा

जलवायु अनुकूलित कृषकमैत्री प्रविधि, धान उत्पादनमा वृद्धि" भन्ने नाराका साथ २०औं राष्ट्रिय धान दिवस तथा रोपाई महोत्सव २०८० सञ्चालन गरिएको।

२०८०/०३/११ परिसंवाद सञ्चालन गरिएको।

२०८०/०३/१५ गते जलवायु अनुकूलित प्रविधिहरूको प्रदर्शन सहित धान माननीय कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्री ज्यू प्रमुख आतिथ्यतामा रोपाई महोत्सव सञ्चालन गरिएको।

साथै उक्त अवसरमा चामल सम्बन्धी विविध परिकारहरू प्रदर्शन गरिएको।

ख) अन्तर्राष्ट्रिय कोदोजन्य बाली वर्ष २०२३

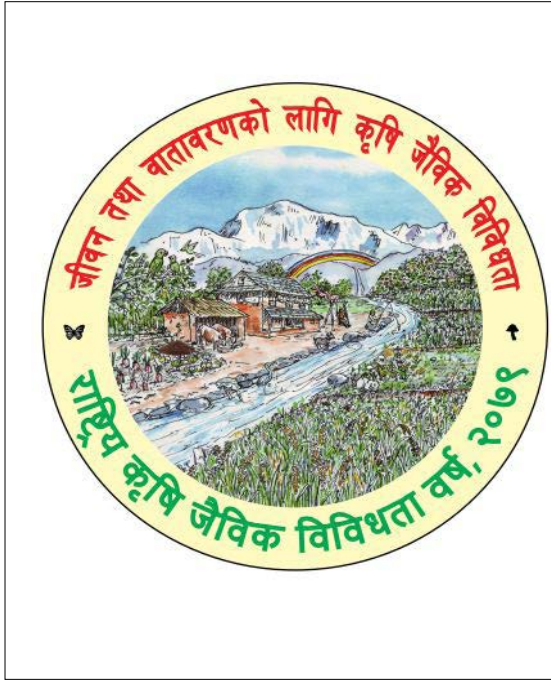
मिति २०७९/०९/१७ (सन् २०२३ जनवरी १) मा कृषि विभागको सभाहलमा अन्तर्राष्ट्रिय कोदोजन्य बाली वर्ष २०२३ को शुभारम्भ कार्यक्रम आयोजना गरिएको। अन्तर्राष्ट्रिय कोदोजन्य बाली वर्ष २०२३ को सन्दर्भमा FAO सँगको सहकार्यमा भएका क्रियाकलापहरू यस प्रकार रहेका थिए:

- सातै प्रदेशको ८४ विद्यालयमा स्कुल कोदोजन्य बाली अभियान (school millet campaign) सञ्चालन गरिएको,
- कोदो बाली कृषक पाठशाला सञ्चालन,
- अनलाइन प्लेटफर्म र सार्वजनिक सञ्चार माध्यमबाट सन्देशमूलक जानकारी तथा पोष्टर प्रकाशन तथा प्रसारण,
- उज्यालो एफ एम रेडियोमार्फत कोदोजन्य बाली र अन्तर्राष्ट्रिय कोदोजन्य बाली वर्ष २०२३ मा आधारित रहेर सन्देश प्रसारण भएको,
- एफ एम रेडियो नेटवर्कहरूबाट कोदोजन्य बाली सम्बन्धित विभिन्न विषयमा जानकारीमूलक सन्देश प्रसारण,
- Millets Compendium प्रकाशनको लागि Abstract माग गर्ने तयारी गरिएको ।

ग) राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्ष २०७९

- कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयको प्रस्ताव अनुसार आ.व. २०७९/८० को बजेट बक्तव्यमार्फत वि.सं. २०७९ लाई राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्षको रूपमा मनाइने घोषणा,
- बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रबाट राष्ट्रिय जीन बैंकको सहयोगमा तयार पारिएको राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्ष कार्यान्वयन सम्बन्धि प्रस्ताव मन्त्रालयबाट स्वीकृत,
- वर्षको नारा-जीवन तथा वातावरणको लागि कृषि जैविक विविधता कायम,
- उक्त प्रस्तावको आधारमा मन्त्रालयबाट माघ १ लाई राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता दिवसको रूपमा मनाउन मन्त्रपरिषदमा प्रस्ताव पेश गरिएकोमा उक्त प्रस्ताव मिति २०७९/०५/२७ को मन्त्रपरिषद्बाट स्वीकृत,
- वर्षको नारा सान्दर्भिक लोगोको लागि आव्हान गरिएकोमा प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा वर्षको लोगो छनौट
- कृषि जैविक विविधताको महत्त्व र यसको संरक्षणको आवश्यकता बारे एफ एम रेडियोबाट दैनिक सन्देशमूलक सामग्री प्रसारण गरिएको,
- लोगो, स्टिकर, पोष्टर र ब्रोसर लगायतका सामग्री प्रकाशन गरी सबै प्रदेश मन्त्रालय र अन्तरगतका निकायहरू, सबै स्थानीय तहहरू, अन्य कृषि सम्बद्ध सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरू, निजी क्षेत्रका सङ्घ संस्थाहरू, अध्ययन संस्थानहरू, सिंहदरबार परिसरका सरकारी निकाय, प्रमुख विकास साझेदार निकायहरू लगायतमा प्रचार सामग्री टाँस्ने र हस्तान्तरण गर्ने कार्य गरिएको।

जीवन तथा वातावरणको लागि कृषि जैविक विविधता
(Agro-biodiversity for life and environment)

राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्ष, २०७२

राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता दिवस

माघ १ गते

भव्यतापूर्वक मनाऔं

नेपाल सरकार
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र
धौमहल, ललितपुर

जीवन तथा वातावरणको लागि कृषि जैविक विविधता
(Agro-biodiversity for life and environment)

राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्ष, २०७२

National Agro-biodiversity Year, 2022/23

कृषि जैविक विविधता हाम्रो खाद्य सुरक्षा, पोषण, जीविकोपार्जन र स्वच्छ वातावरणको आधार हो। यसको संरक्षणमा जुट्न हामी सबैको कर्तव्य हो।

कृषि जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो उपयोगमा स्थानीय समुदायको अह भूमिका एवं जिम्मेवारी रहेको हुन्छ।

नेपाल सरकार
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
कृषि विभाग
बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र
धौमहल, ललितपुर

१. पृष्ठभूमि

कृषि जैविक विविधता खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र गरिव तथा सिमान्तकृत समुदायको जीविकोपार्जनको प्रमुख आधार हो। नेपालको संविधानमा जैविक स्रोतहरूको संरक्षण र दिगो उपयोगलाई उच्च महत्त्व दिई राज्यको नीतिमा उल्लेख गरिएको छ भने जैविक विविधता संरक्षणमा तिने तहको सरकारको भूमिका रहने उल्लेख छ। यसैगरी नेपाल जैविक विविधता संरक्षण सम्न्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको पत्र राष्ट्र समेत रहेको छ।

नेपाल जैविक विविधतामा धनि भएतापनि वास्तविक विनास, आधुनिक खेती प्रणालीका कतिपय नकारात्मक अभ्यास र अन्य मानव सिर्जित कारणहरूले गर्दा कृषि जैविक विविधता लगायत समग्र जैविक विविधताको ह्रास हुँदै गइरहेको छ। पछिल्लो समय जलवायु परिवर्तनको कारणले कृषि जैविक विविधता ह्रास हुने क्रमलाई तिब्र बनाएको छ। नेपालमा रैथाने कृषि जैविक विविधता (बाली, घाँसे बाली, पशुपन्छी, जलीय, किरा र सूक्ष्म जीवाणुजन्य आनुवंशिक स्रोत) मध्ये करिब ४० प्रतिशत लोप भैसकेको हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ।

हालसम्म अबरुधामा रहेको रैथाने कृषि जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो उपयोगमा ध्यान पुर्‍याउन नसकेमा कृषि पर्यावरणीय प्रणालीमा नै नकारात्मक असर पर्न गई समग्र खाद्य एवं कृषि प्रणाली नै जोखिममा पर्न सक्ने देखिन्छ। यसर्थ कृषि जैविक विविधताको महत्त्व र यसको संरक्षणको आवश्यकताबारे प्रचार प्रसार गर्न र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई रैथाने कृषि जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो उपयोगमा सक्रिय रूपमा लाग्न उन्मुख गरीने हुनुले आ.व. २०७९/८० को संघीय संसदमा प्रस्तुत नेपाल सरकारको बजेट बक्तव्य मार्फत वि.सं. २०७९, साललाई राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्षको रूपमा मनाउने घोषणा गरिएको छ। साथै नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट मिति २०७९/१/२७ मा प्रत्येक वर्षको माघ १ गतेलाई राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता दिवसको रूपमा मनाउने निर्णय भएको छ।

२. राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता वर्ष २०७९ को नारा र उद्देश्य

जीवन तथा वातावरणको लागि कृषि जैविक विविधता

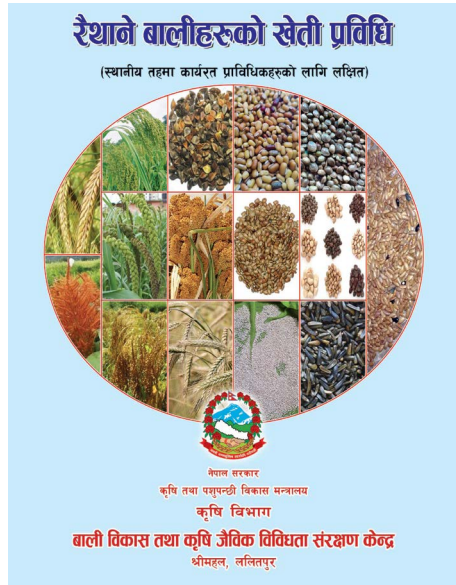
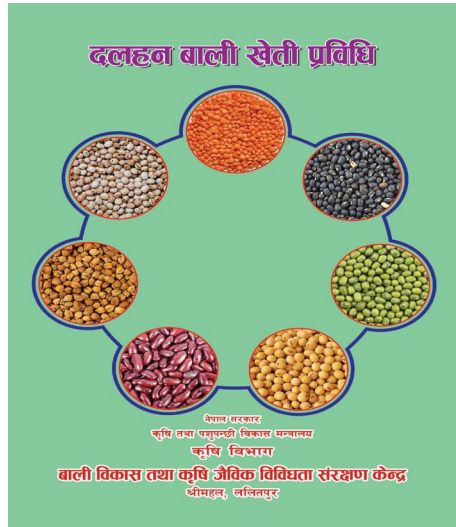
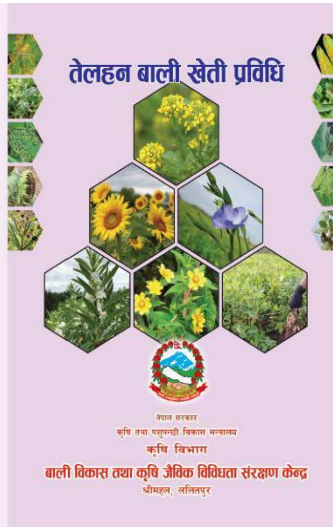
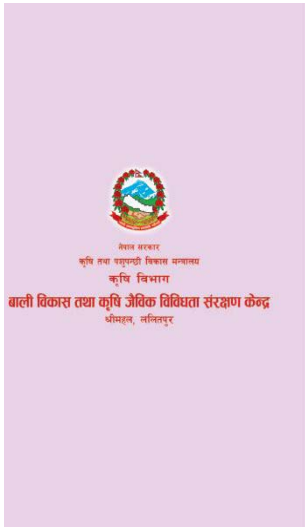
Agro-biodiversity for life and environment

उद्देश्यहरू

- कृषि जैविक विविधताको महत्त्वबारे आम जनमानसमा चेतना बढाई दिगो संरक्षण तथा उपयोगमा टेवा पुर्‍याउने।
- तिने तहका सरकारहरूको विकास नीति एवं कार्यक्रममा कृषि जैविक विविधतालाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने।
- दिगो रूपमा कृषि जैविक विविधता संरक्षण र उपयोगको लागि उपयुक्त विधि एवं पद्धतिहरूको विकास र अवलम्बन तथा मुख्य श्रृंखला विकास गर्ने।

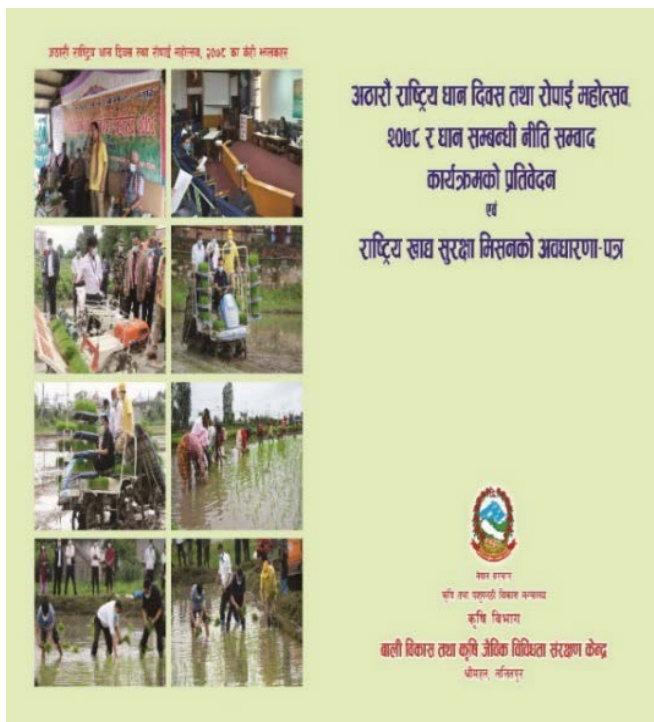
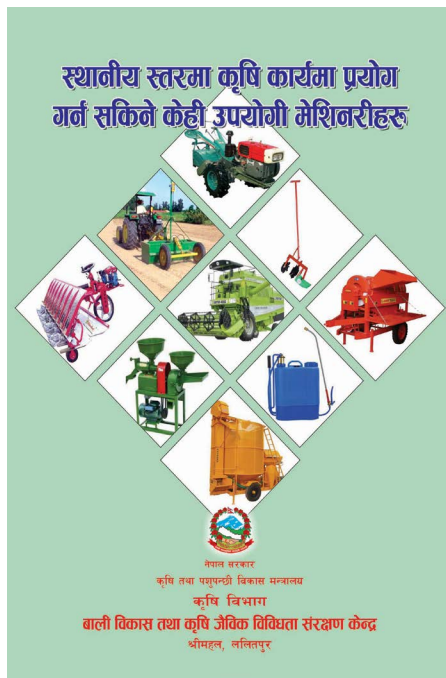
घ) Package of Practices प्रकाशन

तेलहन बाली, दलहन बाली, रैथाने बाली तथा कन्दमूलसँग सम्बन्धित प्राविधिक विषयवस्तुहरू समेटेर देहायका package of practices प्रकाशन गरिएको।

ड) केन्द्रको प्रकाशन

च) स्रोत बीउ उत्पादकहरूलाई बीउ बिक्रीको आधारमा अनुदान वितरण

गहुँ बालीको स्रोत बीउमा अनुदानका लागि DESES मा दर्ता भएका मूल बीउ उत्पादकहरू मध्ये ९ वटा बीउ उत्पादकहरूलाई २६.९०६ मे.टनका लागि जम्मा रू ६,७२,६५० अनुदान रकम भुक्तानी भएको भएको धानबाली जम्मा १० वटा संस्थाका लागि ७९.५१५ मे.टन बीउमा जम्मा १७,०३,५४५ अनुदान रकम भुक्तानी भएको छ । समग्रमा धान र गहुँको गरी १०६.४२१ मे.टन बीउमा रू २३७६१९५. अनुदान उपलब्ध भएको छ ।

छ) मध्येपहाडमा मकै बीउ स्रोत केन्द्र स्थापना तथा सुदृढीकरण सहयोग कार्यक्रम

७९ स्थानीय तहमा मकै प्रवर्धन कार्यक्रम सञ्चालनमा भएको । पालिकाहरू मकै बीउमा आत्मनिर्भर हुने अपेक्षा गरिएको ।

ज) मसिनो जातको धान प्रवर्द्धनको लागि Rice Mill Model कार्यान्वयनमा सहकार्य

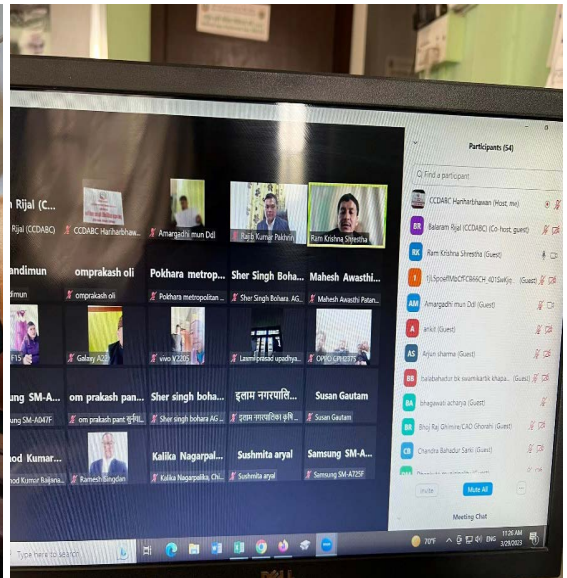
- KISAN II परियोजना, PMAMP र प्रदेश सरकारहरूसँग सहकार्य र समन्वय,
- Rice Mill Model कार्यान्वयनको लागि Operational Guidelines तयार गरी मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएको,
- PMAMP, CCDABC र KISAN II को उपस्थितिमा KISAN II द्वारा विगत २ वर्षदेखि सुदूरपश्चिम र लुम्बिनी प्रदेशमा सञ्चालित बजारमुखी धान उत्पादन कार्यक्रम (Rice Mill Model) मा हालसम्म सञ्चालित क्रियाकलापहरू तथा उपलब्धिहरूबारे समिक्षा गरिएको,
- मसिनो जातको धान उत्पादन र राइस मिल मोडलको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि कार्ययोजना तयार गरिएको,
- मोरङ्ग डाँगीहाटस्थित आरजु राइस मिलसँग मसिनो धान उत्पादन र राइस मिल मोडल कार्यान्वयनमा समन्वय र सहजीकरण गरिएको ।

तालिम कार्यक्रमका झलकहरू

३.४.२ अन्य गतिविधिहरू

काठमाडौँमा रैथाने खाद्य परिकार तयारी प्रदर्शनी तथा उपभोग एवम् कन्दमूल प्रदर्शनी र माघे सङ्क्रान्ति पर्व र कृषि जैविक विविधता विचको सम्बन्धबारे अन्तरक्रिया, पोखरा महानगरद्वारा महानगरस्तरिय कृषि जैविक विविधता प्रदर्शनी तथा अन्य कोदोजन्य जात तथा परिकार प्रदर्शनीको आयोजना, लुम्बिनी प्रदेशले रिढी धाममा कृषि जैविक विविधता प्रदर्शनी तथा पुरस्कार वितरण कार्यक्रम आयोजना गरिएको साथै कर्णाली प्रदेशले सप्ताहव्यापी कार्यक्रम आयोजना तथा अन्य विभिन्न प्रदेश र स्थानीय तहहरूले पनि विविध कार्यक्रम आयोजना गरी राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता सप्ताह मनाइएको ।

स्थानीय तहमा कार्यरत कृषि प्राविधिकहरूको लागि तेलहन र दलहन बाली खेती प्रविधि सम्बन्धी तालिम

बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रबाट विभिन्न मितिमा स्थानीय तहहरूसँग Zoom Meeting मार्फत कार्यक्रम अभिमुखीकरण तथा बाली विशेषको योजना तथा सञ्चालित गतिविधिबारे छलफल तथा समिक्षा एवम् अन्तर्क्रिया

क) रैथाने बाली एवम् प्रविधि संग्रहालय

- विभिन्न १५ बालीको ५७ जातहरूको संरक्षण
- कृषि वंशाणु आरक्षस्थल स्थापना
- राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता दिवस (माघ १) एवम् सप्ताह (माघ १-७) मनाइएको

- रैथाने बाली एवम् रैथाने बाली उपजमा आधारित खाद्य परिकारको खाद्य तथा पोषण महत्त्वबारे सचेतना कार्यक्रम
- मकै बालीमा Aflatoxin उपस्थिति र सम्भावित नकारात्मक असर बारे सचेतना
- रैथाने बालीमा तालिम प्राप्त प्रशिक्षकहरूको सिकाई आदान प्रदान तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम
- राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा मिशन एवम् २०२३ को अवधारणा पत्र तयारी
- राष्ट्रिय धान बाली अनुसन्धान कार्यक्रम, राष्ट्रिय गहुँबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, राष्ट्रिय आनुवांशिक स्रोत केन्द्र (जीन बैंक), राष्ट्रिय खाद्य अनुसन्धान केन्द्र, बाली विज्ञान अनुसन्धान केन्द्र आदि सँग सहकार्य गरिएको।
- धान मिनिकिट प्रदर्शनी तथा परीक्षण बीउ किट वितरण
- मसिनो जातको धान प्रवर्द्धनको लागि Rice Mill Model कार्यान्वयनमा सहकार्य

बाली विकास तथा कृ.जै.वि.सं.के. मा स्थापित रैथाने बाली र प्रविधि म्युजियम

३.४.३ अन्तर्गतका फार्महरूका प्रमुख गतिविधिहरू

१) कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
खायन माछा पालन	विगहेड, सिल्भर, रहु लगायतका खायन माछाका २०००० भुरा पालन भएको।
मुसुरो स्रोत बीउ उत्पादन	१ हेक्टरमा सिमल मुसुरो खेती गरिएको र करिब ६०० के.जी. अप्रशोधित उत्पादन भएको
कृषि प्राविधिक गोष्ठी	चैतेधान, दलहन तथा तेलहन बालीको बीउ उत्पादन सम्बन्धी २ दिने तालिममा १७ जना कृषि प्राविधिकहरू प्रदेश १ बाट सहभागी भएका भएका।
ढैचाको बीउ उत्पादन	२ हेक्टरमा गरिएको।
माटो सुधार कार्यक्रम	१२.८ टन कृषि चुन करिब १ हेक्टरमा प्रयोग भई माटो सुधार गरिएको।

चैतेधानको बीउ उत्पादन तयारी, चन्द्रडाँगी

२) कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
धान स्रोत बीउ उत्पादन	१३ हेक्टरमा धान स्रोत बीउ उत्पादन गरिएकोमा ४६१३० के जी बिक्री गरिएकोले ११५३ हेक्टरमा स्रोत बीउ उपलब्ध भएको
तोरी स्रोत बीउ उत्पादन	तोरी स्रोत बीउ उत्पादनतर्फ १.१ मे.टन कच्चा बीउ उत्पादन भएको जसले ११० हेक्टरमा स्रोत बीउ उपलब्ध हुने ।
मुसुरो स्रोत बीउ उत्पादन	मुसुरो स्रोत बीउ उत्पादनतर्फ १८७० के.जी. बीउ बिक्री गरिएको जसबाट ४७ हेक्टरमा स्रोत बीउ उपलब्ध भएको ।
मकै स्रोत बीउ उत्पादन	मकै स्रोत बीउ उत्पादनतर्फ १.० मे.ट. कच्चा बीउ उत्पादन भएको जसबाट ५० हेक्टरमा स्रोत बीउ उपलब्ध हुने
गहुँ स्रोत बीउ उत्पादन	११.० हेक्टरमा गहुँ स्रोत बीउ उत्पादन गरिएकोमा २८५२७ के.जी. बिक्री गरिएकोले २०३ हेक्टरमा स्रोत बीउ उपलब्ध भएको
बीउ उत्पादन सम्बन्धी घुम्ती तालीम	११३ जना बीउ उत्पादक कृषकहरूलाई बीउ उत्पादन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी जानकारी भएको
धान मकै गहुँको जातीय प्रदर्शन	फार्ममा गहुँ बालीको जातीय प्रदर्शन गरिएकोमा कृषकहरूलाई नयाँ जात बारे जानकारी भएको
माछा पोखरी व्यवस्थापन	१७६.४४ के.जी. ताजा माछा बिक्री वितरण गरिएको
रैथाने बालीका विभिन्न जातहरूको डाइभर्सिटी ब्लक निर्माण कार्यक्रम	रैथाने बाली सरक्षण तथा सम्बर्द्धन भएको
नयाँ जात वा उन्मोचन योग्य जातहरूको प्रचार प्रसारका लागि सिड किट वितरण	नयाँ जात कृषकहरू माझ प्रसार गर्न मद्दत पुग्ने
फार्म वरिपरिका कृषक समूह वा सहकारीमार्फत समुदायस्तरमा बीउ उत्पादन सहजीकरण कार्यक्रम	बीउ उत्पादक कृषक समूहहरूलाई १७० के.जी. भण्डारण क्षमता भएका १३६ वटा सिड विन वितरण गरिएकोले बीउ भण्डारण गर्न सहज हुने

केन्द्र अन्तर्गतका फार्महरूको जग्गा उपयोग स्थिति

जग्गा उपयोगको स्थिति	एकाई	चन्द्रडाँगी		सुन्दरपुर	
		क्षेत्रफल	प्रतिशत	क्षेत्रफल	प्रतिशत
कूल क्षेत्रफल	हेक्टर	५६	१००	१७.५	१००
क) खेती गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर	३०	५३.६	१४.५	८२.९
ख) सिजनल बालीले ढाकेको क्षेत्रफल	हेक्टर	६२	११०.७	१३	७४.३
ग) बहुवर्षीय बालीले ढाकेको क्षेत्रफल	हेक्टर	०	०	१.५	८.५७
घ) कार्यालय भवन, फार्म सिँचाई र सडक पूर्वाधारले ढाकेको क्षेत्रफल	हेक्टर	६	१०.७	३	१७.१
ङ) अन्य (अतिक्रमण, नदी खोला कटान, खोलाले छाडेको)	हेक्टर	१७	३०.४		
जम्मा	हेक्टर	५६	५३.५	१७.५	८२.९

फार्म केन्द्रमा उत्पादित स्रोत बीउ उत्पादन र बिक्री वितरण (आ.व. २०७९/८०)

स्रोत बीउ बेर्ना	चन्द्रडाँगी (मे.ट.)			सुन्दरपुर (मे.ट.)			जम्मा (मे.ट.)			उत्पादित बीउले ढाक्न सक्ने क्षेत्रफल (हे.)
	उत्पादन	बिक्री	मौज्जात	उत्पादन	बिक्री	मौज्जात	उत्पादन	बिक्री	मौज्जात	
धान	६२.९०	४८.६०	१४.३०	४६.१०	४६.१०	०.००	१०९.००	९४.७०	१४.३०	२६१७
मकै (अप्रशोधित)	१४.००	०.००	१४.००	१.००	०.००	१.००	१५.००	०.००	१५.००	४८०
गहुँ (अप्रशोधित)	१०.००	०.००	१०.००	२८.५०	२८.५०	०.००	३८.५०	२८.५०	१०.००	२३७
तोरी (अप्रशोधित)	०.६०	०.००	०.६०	१.१०	०.००	१.१०	१.७०	०.००	१.७०	
मुसुरो	०.६०	०.००	०.६०	१.१०	०.००	१.१०	१.७०	०.००	१.७०	
ढैचा	१.००	१.००	०.००		०.००	०.००	१.००	१.००	०.००	
कूल	८९.१	४९.६	३९.५०	७७.९०	७४.७०	३.२०	१६६.९०	१२४.२०	४२.७०	

राजश्व प्राप्तिको तुलनात्मक विवरण- आ.व. २०७६/७७ देखि २०७९/८० सम्म पछिल्लो ४ वर्षको

(रकम रू. हजारमा)

कार्यालय	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी	५०९३.७	५११६.७	३६५६.२	७२३१.२३
वृद्धिदर प्रतिशतमा	+४८	+०.४५	-२८.५	+९७.७८
कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर	५२४३.६	४५२५.८	५८३७.७	४६६७.२
वृद्धिदर प्रतिशतमा	११.९	-१३.७	२९.	-२०.१

३.५ राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर

क) प्रमुख क्रियाकलाप/उपलब्धिहरू

फार्म केन्द्रमा उत्पादित स्रोत बीउ बेर्नाको उत्पादन र बिक्री वितरण स्थिति (आ.व. २०७९/८०)

क्र.स.	फार्म केन्द्र	स्रोत समायी	बार्षिक उत्पादन	बार्षिक बिक्रिवितरण
१	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, सर्लाही	बर्षे फलफूल बिरुवा	१६७८४०	४८१६५
		आँपको रुटस्टक	२०००००	२०००००
		तरकारी बीउ (के.जी.)	७३४.९	४७७.५५
		तरकारी बेर्ना	४०००००	२५००७१
		बीयाँ आलु (के.जी)	३	०.१९
		आलाङ्कारिक बिरुवा	२००००	२००००
२	समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर	फलफूलका बिरुवा (सङ्ख्या) जम्मा	५१०००	३८१९४
		तीनपाते सुन्तलाको बीउ (के.जी)	५५७.७	५५७.७
		फलफूल (के.जी)	५९८८	५९८८
		तरकारी (के.जी)	८८५.५	८८५.५
		गड्यौला मल (के.जी)	२४९६	२४९६
		हिउँदे बिरुवा सङ्ख्या	२३५००	२०१५७
		बर्षे फलफूल बिरुवा सङ्ख्या	२७५००	१५९६७
३	शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मुस्ताङ	फलफूल बेर्ना सङ्ख्या	२१७२४	१३५३१
		तरकारी बेर्ना सङ्ख्या	२०८४२७	२०८४२७
		जाम (के.जी)	२४५.०५	२४५.०५
		ब्रान्डी, साइडर तथा वाइन (लिट्र)	४२९१.४९	४२९१.४९
		तरकारी बीउ (के.जी)	७७२.३२	७७२.३२
४	सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा	सुन्तला बिजु बिरुवा	३५०००	३०९७०
		कागती बिजु बिरुवा	१००००	३९१५
		रुटस्टक बिरुवा	२५०००	८००
		कागती कलमी बिरुवा	३६७६	२३५४
		सुन्तला कलमी	२३८७	३९९७
		जुनार बिरुवा सङ्ख्या	७९८	३२३
		प्युठाने रातो मुला बीउ (के.जी)	३६	३६
		सुन्तलाजात फलफूल बिरुवा जम्मा	५१८६१	४१५५९
		मुला बीउ	९०	९०
५	कफि विकास केन्द्र, गुल्मी	कफि बिरुवा सङ्ख्या	६००००	४३०००
		कफि बीउ (के.जी)	१५००	१३०

ख) प्रमुख गतिविधिहरूको प्रगति अवस्था

१) राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र

- चालु आ.व. मा सुन्तलाजात फलफूलको ८७५ वटा नमूना लिई PCR परीक्षण गर्दा १६६ मा Positive देखिएको।
- Clean Plant Centre को अवधारणा तयारीको लागि अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञ सम्मिलित गोष्ठी सम्पन्न भएको।
- वैदेशिक विज्ञमार्फत स्याउको उच्च धनत्व सम्बन्धी तालिम दामन, मकवानपुरमा सम्पन्न भएको।

२) उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही

- १६७८४० बर्षे फलफूल बिरुवा, २००००० आँपको रुटस्टक, ७३४.९ के.जी. तरकारी बीउ, ४००००० तरकारी बेर्ना र ३ के.जी. बीयाँ आलु उत्पादन भएको।
- ४८१६५ बर्षे फलफूल बिरुवा, २०००० आलुआकारिक बिरुवा, ४७७.५५ के.जी. तरकारी स्रोत/उन्नत बीउ, २५००७१ तरकारी बेर्ना र ०.१९ के.जी. बीयाँ आलु बिक्रीवितरण भएको।
- करिब ६०० मिटर सिँचाइ कुलो निर्माण भएको, कृषक स्तरमा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा कीराको समस्याहरू समाधानमा सहयोग गरिएको र फार्म भित्र तथा बाहिर आँपमा लाग्ने टेण्ट क्याटरपिलर तथा मधुवा कीरा व्यवस्थापन गरिएको।

३) समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर

- ३६१२४ वटा फलफूलका बिरुवा, ५५७.७ के.जी. तीनपाते सुन्तलाको बीउ, ५९८८ के.जी. फलफूल र ८८५.५ के.जी. तरकारी र २४९६ के.जी. गड्यौला मल उत्पादन गरी बिक्री वितरण गरिएको।
- २५ जना नर्सरीधनीहरूलाई फलफूल नर्सरीको र २३ जना स्थानीय तहमा कार्यरत कृषि प्राविधिकहरूलाई उन्नत फलफूल खेती सम्बन्धी एक हप्ते तालिम प्रदान।
- २ वटा प्लाष्टिक घर निर्माण सम्पन्न भएको जसबाट हाल खुला वातावरणमा माटोमा नै आलंकारिक बिरुवा, अनार र अंगुरको कटिडबाट बिरुवा उत्पादन भइराखेकोमा अब प्लाष्टिक घरमा कटिड बिरुवा हुर्काउँदा बिरुवा उत्पादन दर र गुणस्तर राम्रो हुने अपेक्षा गरिएको।
- तन्तु प्रजनन प्रयोगशालाबाट उत्पादित भाइरसमुक्त माउबोटहरू हुर्काउन स्क्रीन घर निर्माण गरिएको।

४) सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा

- सुन्तला बिजु बिरुवा ३५ हजार, कागती बिजु १० हजार, रुटस्टक बिरुवा २५ हजार, कागती कलमी ३६७६, सुन्तला कलमी २३८७, जुनार ७९८ र ३६ के.जी. प्युठाने रातो मुलाको बीउ उत्पादन भएको।
- २१ जना व्यावसायिक सुन्तलाजात खेती गर्ने अगुवा कृषकहरूलाई स्थलगत तालिम प्रदान गरिएको र यसबाट कृषकहरूको सैद्धान्तिक एवम् व्यवहारिक प्राविधिक ज्ञान सीप अभिवृद्धि भएको।

- १.५ रोपनी क्षेत्रफलमा गहा सुधार भएको, मूल गेटदेखि तल्लो गेट सम्म ७५ मि. compound wall निर्माण गर्नुका साथै टिस्युकल्चर प्रयोगशाला भवन वरिपरी र माउबोट बगैँचाको आन्तरिक बाटोमा रेटेनिड वाल निर्माण भएको।

५) शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मुस्ताङ

- सुन्तला बिजु बिरुवा ३५ हजार, कागती बिजु १० हजार, रुटस्टक बिरुवा २५ हजार, कागती कलमी ३६७६, सुन्तला कलमी २३८७, जुनार ७९८ र ३६ के.जी. प्युठाने रातो मुलाको बीउ उत्पादन भएको।
- २१ जना व्यावसायिक सुन्तलाजात खेती गर्ने अगुवा कृषकहरूलाई स्थलगत रूपमा नै सैद्धान्तिक एवम् व्यवहारिक प्राविधिक ज्ञान सीप हस्तान्तरण गरिएको।
- कालीगण्डकी नदि कटानलाई रोकथाम गर्न तटबन्ध निर्माण गरिएको र टिस्युकल्चर ल्याब सञ्चालन गरिएको।

६) कफी विकास केन्द्र, गुल्मी

- कफीको ६०००० बिरुवा उत्पादन गरिएको, १५०० के.जी. बीउ उत्पादन तथा बिक्री वितरण गरिएको।
- नयाँ जग्गामा रोपण गरिएका कफीको बेर्नाहरूलाई अस्थायी छहारी व्यवस्थापन गर्नुका साथै भविष्यमा कफीलाई छहारी हुने गरी १२ प्रजातिका फलफूलको ब्लक निर्माण, कफीको जातीय ब्लको स्थापना तथा व्यवस्थापन, कफी बिरुवाको पुनरोपण, बगानका लागि प्रयोग हुने किम्बुको नर्सरी निर्माण लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएको।

आ.व. २०७९/८० मा फलफूल बालीतर्फ प्रदेश कृषि मन्त्रालयमा वित्तीय हस्तान्तरण भएका कार्यक्रमहरूको प्रमुख प्रतिफल र उपलब्धि (रु. हजारमा)

कार्यक्रम/आयोजना	विनियोजित बजेट	खर्च	प्रमुख उपलब्धि
फलफूल बिरुवाको लागि सेड हाउस निर्माण (शीतोष्ण बागवानी नर्सरी केन्द्र, दामन)	१०००	९९४	केन्द्र परिसरभित्र १६ मिटर लम्बाइ र ५ मिटर चौडाइका ५ वटा नर्सरी सेड हाउस निर्माण कार्य सम्पन्न।
भुईँकटहरको बगैँचा विस्तार, जातीय संरक्षण तथा जातीय अध्ययन परीक्षण (कन्दमुल विकास केन्द्र, सिन्धुली)	१०००	७७७	भुईँकटहर बगैँचा विस्तार जातीय संरक्षण तथा जातीय अध्ययन परीक्षण पानी पोखरी निर्माण गर्नुका साथै पानी तान्ने मोटर र पोलिथिन पाइप खरिद गरिएको।
सुन्तलाजात फलफूल बिरुवा उत्पादन लागि जाली घर निर्माण (पु.वि.के., गोदावरी)	२५००	२५००	सुन्तलाजात फलफूल बिरुवा उत्पादनका लागि जालिघर निर्माण।
बागमती प्रदेश बाहेकका सहायक स्तर प्राविधिकहरूलाई पुष्प खेती प्रविधि सम्बन्धी तालिम (पु.वि.के., गोदावरी)	८००	७७६.२२	बागमती प्रदेश बाहेकका अन्य प्रदेशका २५ जना प्राविधिकहरूलाई पुष्प खेती सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको।

कार्यक्रम/आयोजना	विनियोजित बजेट	खर्च	प्रमुख उपलब्धि
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, खोटाङ	१०००	१०००	२ वटा हाइटेक टनेल निर्माण (माउ बोटका लागि १ र नर्सरीका लागि १)
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, ओखलढुङ्गा	१०००	८८५.०१	Gi Top Round Green house को निर्माण Rcc पोखरी निर्माण
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, रामेछाप	१०००	५५९.७०	स्क्रिन हाउस निर्माण
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, काभ्रे	१०००	९५१.९७	प्लाष्टिक टनेल निर्माण तथा पोली व्याग,रुटस्टक र सिँचाइ पाइप खरिद
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, गोरखा	१०००	६५२	सुन्तलाको कलमी बिरुवा तथा माउ बिरुवा उत्पादनको लागि ग्रिन हाउस निर्माण
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, पर्वत	१०००	५६१	जि आइ नट बोल्ट प्रविधियुक्त नर्सरी, नर्सरी पोखरी निर्माण तथा पुरानो नर्सरी सुदृढीकरण
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, गुल्मी	१०००	९७६	जाली घर निर्माण-१३ वटा, जाली घर भित्र Sprinkler irrigation system जडान ३ वटा, जाली घर भित्र Double door system निर्माण
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, सल्यान	१०००	६२३	नर्सरी ड्रम हावस-३ वटा, २ वटा फलामे टनेल जालीघर निर्माण, तिनपाते सुन्तला वीरुवा-८००० वटा, प्लाष्टिक ड्रम-४ वटा, सप्रेयर टंकी-१, आरि सिकेचर सेट-५
सुन्तलाजात फलफूल नर्सरी सुदृढीकरण कार्यक्रम, डडेल्धुरा	१०००	९७१	गुणस्तरीय वेर्ना उत्पादन गर्न थप ३ वटा संरक्षित फलामे घर निर्माण भएको कलमी गर्न आवश्यक सामग्री (१४ वटा सिकेचर, १४ वटा ग्रफिटिग नाईफ, ८ वटा auto-grafter) खरिद
जम्मा	१६३००	१२२२७ (७५%)	

सङ्घीय सशर्त अनुदानको प्रभावकारिता अध्ययनमा स्थानीय तह फलफूल दशक कार्यक्रम

स्याउका ८ वटा स्थानीय तह, ओखरका १४ वटा स्थानीय तह र कागतीका ३५ वटा स्थानीय तहमा व्यावसायिक फलफूल खेती कार्यक्रम पठाइएकोमा ४०% पालिकामा कार्यक्रम सञ्चालन भएको छैन।

विवरण	निजी जग्गामा		
	कुल	औषत/पालिका	कैफियत
क्षेत्रफल	४०४.५ हेक्टर	१५.५	
बिरुवा सङ्ख्या	१५२९००	५८८०	
खुद्रा वितरण (३० बोट भन्दा कम)	२९७४४	१६५२	
३० बोट भन्दा बढि वितरण भएको किसान सङ्ख्या (बगैँचा सङ्ख्या)	९५६	३७	
मोर्टालिटी % मा	-	-	५-२०%

विवरण	सार्वजनिक जग्गामा		
	कुल	औषत/पालिका	कैफियत
क्षेत्रफल	१९३.६ हेक्टर	६.४	
विरुवा सङ्ख्या	८४७३८	२८२४	
मोर्टालिटी % मा	-	-	५-३५ %

कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू

समस्याको किसिम	समस्याको विस्तृत विवरण	समस्या समाधानको लागि सुझाव
नीतिगत	नेपाल राजपत्रमा फलफूल विरुवाको गैरकर राजश्वका दरहरूमा Screenhouse भित्रको सुन्तलाजात फलफूल विरुवाको मूल्य समावेश नहुँदा विरुवा खरिद-विक्रीमा समस्या भएको	मिति २०८०/०३/२३ गते गैरकर राजश्वका दरहरू समायोजनका लागि कृषि विभागमाफत मन्त्रालयमा टिप्पणी पेश भएको।
प्राविधिक	कृषि प्राविधिकहरूमा विषय-विज्ञता हराउँदै गएको, किसानका समस्याहरूको चित्तबुझ्दो समाधान दिन नसकिएको।	प्राविधिकहरूको योजनाबद्ध क्षमता विकासको लागि पहल गर्नुपर्ने
व्यवस्थापकीय	शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मार्फामा २०७९/०६/१८ देखि २४ गतेसम्म परेको अविरल वर्षाका कारण भौतिक संरचना लगायत माउबोट, साना विरुवाहरू र नर्सरीहरूमा पुगेको क्षति न्यूनीकरण गर्न नसकिएको	फार्ममा पुगेको क्षति न्यूनीकरणका लागि आवश्यक बजेट लागत इस्टिमेट सहित माग गरिएको

३.६ व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, हरिहरभवन

क) प्रमुख क्रियाकलाप/उपलब्धिहरू

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान उपकरण सेट खरिद	मौरी वंश सुधारका लागि मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान गर्न आवश्यक पर्ने उपकरण सेट खरीद गरिएको र उक्त सेटलाई मौरीको वंश सुधार कार्यमा प्रयोग गरिएको
रेशम विकास केन्द्र खोपासीमा च्याउ बीउ स्रोत केन्द्र स्थापना तथा उपयुक्तता सम्बन्धी अध्ययन	आगामी दिनमा अध्ययन प्रतिवेदन अनुसार च्याउ स्रोतकेन्द्र स्थापना गरी नेपालमा च्याउको बीउ आपूर्ति, प्राविधिक सेवा, अनुसन्धान, प्रसार तथा नयाँ प्रविधिहरूको प्रदर्शन, मातृस्रोत संरक्षण र किसान तथा प्राविधिकको क्षमता वृद्धि र सीप विकास गर्ने अपेक्षा राखिएको
रेशम विकास कार्यक्रमको पुनर्संरचना सम्बन्धी अध्ययन	केही वर्षदेखि नेपालमा रेशम खेतीबाट किसान लगायत रेशमको मूल्य शृङ्खलामा आवद्ध सरोकारवालाहरूलाई अपेक्षित उपलब्धि नभएको अवस्थामा नेपालमा रेशम विकास कार्यक्रमको पुनर्संरचना गर्ने उपायहरू विकास भएको।
च्याउ उत्पादन तथा प्रशोधन तथा बजारिकरण सम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण १५ दिने तालिम (सहायक स्तर)	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादन, प्रशोधन तथा बजारीकरण सम्बन्धी विषयमा क्षमता विकास किसानहरूलाई च्याउ खेती सम्बन्धी तालिम तथा परामर्श दिन ३० जना स्रोतव्यक्ति तयार
नार्क तथा नाष्टको समन्वयमा च्याउ बीउ गुणस्तर परीक्षण (विभिन्न प्रयोगशाला तथा बजारबाट सङ्कलन गरिएको नमूनाको कसचेक परीक्षण)	<ul style="list-style-type: none"> देशभरका च्याउ बीउ प्रयोगशालाहरूबाट ४४ च्याउ बीउ नमूना सङ्कलन गरी NAST मा परीक्षण गरिएको उक्त परीक्षणबाट प्राप्त नतिजाको बारेमा बीउ उत्पादकहरूलाई सजग गराई आगामी दिनमा गुणस्तरीय च्याउ बीउ उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गरिएको

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान तालिम	NARC का वैज्ञानिक, AFU का सह-प्राध्यापक, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय मातहतका प्राविधिक अधिकृतहरू र मौरीपालक कृषकहरूलाई मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान तालिम प्रदान गरी वंश सुधार कार्यको लागि जनशक्ति विकास गरिएको।
असल मौरी पालन अभ्यास अभिमुखीकरण कार्यक्रम	दाङ र चितवन जिल्लामा गरी १०० जना मौरी कृषकहरू बीच असल मौरीपालन अभ्यासबारे अभिमुखीकरण कार्यक्रम गरी आगामी दिनमा गुणस्तरीय मह उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गरिएको
विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा मौरीको चरन व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्ने ढुवानी साधनको प्राविधिक मापदण्ड तयारी	<ul style="list-style-type: none"> अध्ययनमार्फत तयार गरी उक्त नमूनाको सरकारी फार्ममा परीक्षण गरी आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी कृषकस्तरमा विस्तार गरिने र मौरी ढुवानी सरल, वैज्ञानिक र न्यून लागतमा गर्न सकिने अपेक्षा गरिएको वैज्ञानिक ढुवानीमार्फत मौरीको ढुवानीको कारण हुने मौरी नोक्सान न्यूनीकरण गरिने
नार्क तथा नाष्टको समन्वयमा च्याउ बीउ गुणस्तर परीक्षण	<ul style="list-style-type: none"> च्याउ बीउको गुणस्तर नियमनका लागि सुरुवात गुणस्तरीय च्याउ बीउ उत्पादन गर्न च्याउ उत्पादक प्रयोगशालाहरूलाई प्रोत्साहन
मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान तालिम	<ul style="list-style-type: none"> अन्तराष्ट्रिय मौरी विज्ञानमार्फत नेपालमा मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान तालिम गर्नसक्ने RESEARCH/EXTENSION/EDUCATION सँग सम्बन्धित स्रोतव्यक्ति तयार मौरीको वंश सुधारका लागि आगामी दिनमा प्राविधिक सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको नेपालमा मौरीको वंश सुधार गरी मह तथा मौरीजन्य उत्पादनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न पाँच वर्षे योजना तयार गरी काम सुरुवात गरिएको
असल मौरी पालन अभ्यास अभिमुखीकरण कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> आगामी दिनमा कृषकहरूले असल मरिपालन अभ्यास लागु गरेर गुणस्तरीय मह उत्पादन गर्ने र नेपालमा महको गुणस्तरमा सुधार हुने अपेक्षा गरिएको कृषक स्तरमा असल मौरी पालन अभ्यासको PILOTING गर्ने आवश्यक तयारी गरिएको

१) मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
माइट व्यवस्थापन तथा इ एफ बि व्यवस्थापन अभियान	कृषकहरूले मौरी रोग तथा सुलसुले नियन्त्रण गर्न सैद्धान्तिक तथा व्यवहारीक ज्ञान प्राप्त गरी आगामी दिनमा रोग/सुलसुले पहिचान गरी त्यसको नियन्त्रण गर्ने विधि तथा त्यसबाट मौरीलाई जोगाउने तरिका बारे व्यवहारिक सीप सिक्ने समाधान गर्न सफल भएको
रोगको समस्या देखा परेको क्षेत्रमा २ दिने घुम्ती तालिम सञ्चालन	मौरीमा लाग्ने विभिन्न रोगको व्यवस्थापन गर्न कृषकहरू सक्षम भएको
मौरी पालन सम्बन्धी प्राविधिक तालिम ७ दिने (सहायकस्तर कर्मचारी)	मौरीपालनको क्षेत्रमा प्राविधिकहरूको क्षमता वृद्धि भएको
मौरीपालन सम्बन्धी ७ दिने तालिम (कृषक स्तर)	उक्त तालिमबाट मौरी पालनको मुख्य मुख्य व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान, सीप तथा क्षमता वृद्धि भएको
मौरी स्रोतकेन्द्र स्थापना/घार निर्माण तालिम १५ दिने	मौरी घर निर्माण स्रोत केन्द्र दर्ता, स्थापना र सञ्चालन गर्न सहज हुने र सहयोग पुगेको
७ वटै प्रदेशका मौरी स्रोतकेन्द्र सञ्चालकहरूलाई क्षमता वृद्धि तालिम (७ दिने)	मौरीपालक कृषकको क्षमता अभिवृद्धि भएको।

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
मौरी स्रोत केन्द्र स्थापना र सञ्चालन तालिम	कृषकहरूले स्थलगत रूपमा तालिम प्राप्त पश्चात ज्ञान तथा सीपमा अभिवृद्धि आएको
सिजनल मौरीचरन ब्लक स्थापना	मौरीलाई बर्षभरी आवश्यक रहने मौरी चरन व्यवस्थापन कार्य अन्तर्गत बसन्ते, बर्षे र हिउँदे ऋतुहरूको लागि चरन व्यवस्थापनको काम भएको।
मौरीपालन सम्बन्धी रंगिन पुस्तिका पत्रपत्रिका तयारी प्रकाशन तथा वितरण	मौरीजन्य उत्पादनहरू र तिनको प्रशोधन, भण्डारण तथा प्रयोग सम्बन्धी पुस्तिकाले मौरीपालक कृषक, मह प्रशोधक तथा मौरी जन्य उत्पादकहरूलाई मह, कुट, मैन, प्रोपोलिस, शाहीखुराक, मौरीविष, एपीलार्निल, विब्रेड, हनीड्यु महहरूको उत्पादन प्रशोधन तथा तिनको प्रयोग सम्बन्धी ज्ञान, सीप तथा क्षमता बृद्धि भई आय आर्जनमा थप टेवा पुगेको।

२) रेशम विकास केन्द्र, खोपासी

कार्यक्रम	प्रतिफल र उपलब्धि
रेशमको फुल उत्पादन वितरण	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादन: २६३६ बाकस * १२ ग्राम = ३२ के.जी. वितरण :नेपालका विभिन्न स्थान :१५३ बाकस (धादिङ (१० बाकास), भण्डारा (५ बाकास), ईटहरी (२४ बाकास), नवलपुर (२० बाकास), गोरखा (३ बाकास), चितापोल (४ बाकास), धनकुटा (२६ बाकास), दाङ (६० बाकास), पाल्पा (१ बाकास) जम्मा फुल वितरण भई कीरापालन कोकन उत्पादन हुन सहयोग पुगेको)
पकेटस्तर रेशम कीरापालन तालिम कार्यक्रम तथा औजार उपकरण वितरण	<ul style="list-style-type: none"> दाङ र नवलपुरका कृषकहरूलाई रेशम कीरापालनसँग सम्बन्धित अन्तरक्रिया रेशम कीरा पालनको प्राविधिक क्षमतावृद्धिको लागि पहल र प्रोत्साहन
रेशम कीराको मातृस्रोत संरक्षण	३२ जातको Bivoltine र १ जातको Multivoltine गरी ३३ जातका शुद्ध मातृस्रोत संरक्षण तथा वर्णशङ्कर फुल उत्पादनमा सहयोग पुगेको
क्रिम्बु बगैँचा व्यवस्थापन	क्रिम्बु बगैँचा गोडमेल, सिँचाइ कुलो मर्मत, मलखाद प्रयोग तथा ग्याप फिलिड
रेशम कीरापालन सम्बन्धित ३५ दिने कृषकस्तर तालिम सम्पन्न	कृषि ज्ञान केन्द्र, रेशम फर्म तथा स्थानीय तहको सिफारिसमा १७ जना कृषिकलाई रेशम कीरापालनसँग सम्बन्धित ज्ञान सीप क्षमता अभिवृद्धि गरिएको

प्रदेशमा वित्तीय हस्तान्तरण भएका कार्यक्रमहरू

कार्यक्रम	प्रदेश	सञ्चालन भएको जिल्ला	विनियोजित बजेट (रु. हजारमा)	खर्च (रु. हजारमा)	प्रतिफल/उपलब्धि
निजीस्तरमा च्याउ स्रोत केन्द्र स्थापना	कोशी प्रदेश	संखुवासभा	१५००	७८१.९५	कन्ये र सिताके च्याउ बीउ स्थानीयस्तरमा उत्पादन गर्न सक्ने पूर्वाधार तयार भएको
		उदयपुर	१५००	७१०.६०	
	मधेश प्रदेश	सिराहा	३०००	३०००	कन्ये र मिल्की च्याउको बीउ स्थानीयस्तरमा उत्पादन गर्न सक्ने पूर्वाधार तयार भएको
	बागमती प्रदेश	चितवन	३०००	२९८९	कन्ये र सिताके च्याउ बीउ स्थानीयस्तरमा उत्पादन गर्न सक्ने पूर्वाधार तयार भएको

कार्यक्रम	प्रदेश	सञ्चालन भएको जिल्ला	विनियोजित बजेट (रु. हजारमा)	खर्च (रु. हजारमा)	प्रतिफल/उपलब्धि
निजीस्तरमा च्याउ स्रोत केन्द्र स्थापना	सुदूरपश्चिम प्रदेश	कञ्चनपुर	४०००	३५४७.८२	च्याउ ल्याब सञ्चालनका लागि Horizontal Autoclave, BOD incubator, Laminar Flow, Dry Air Oven, Tray dryer, 1 ton Air condition (AC) लगायतका यन्त्र उपकरणहरू खरिद गरी च्याउ बीउ उत्पादन कार्यमा सुदृढीकरण भएको।
		कैलाली			च्याउ ल्याब निर्माण, अन्य उपकरणहरू Laminar Flow, n Air condition(AC), Fresh Air Hepafilter, Door Air curtain, Duct A C Electric A.C. Steplizer खरिद गरी च्याउ ल्याब स्थापना कार्यक्रम सञ्चालनको सुरुवात गरिएको।
निजीस्तरमा मौरी स्रोत केन्द्र स्थापना	कर्णाली	सुर्खेत	२५००	११५०.५०	मह प्रशोधन मेशिन तथा मौरी स्रोतकेन्द्रको लागि आवश्यक सामग्री महमदानी, कृत्रिम आहारा मेशिन, रानी मौरी बनाउने सेट र मौरी घर तथा अन्य औजार खरिद गरी करिब ५०० घरमार्फत २० मे टन मह उत्पादन भइरहेको।
	सुदूरपश्चिम प्रदेश	स्रोत केन्द्र स्थापना तर्फ	४०००	०	कार्यक्रम सञ्चालन नभएको।
		डडेल्धुरा	१०००	४९१.५५	डडेल्धुरा जिल्लामा स्रोत केन्द्र स्थापनाका लागि डि.पि. आर. तयारी सम्पन्न भएको।
निजीस्तरमा मौरी स्रोत केन्द्र स्थापना	कोशी प्रदेश	झापा	१५००	१४५५.३१	मौरी स्रोत केन्द्रबाट प्रदेश भरी मौरीजन्य सामग्री आपूर्ति र प्रविधि विस्तारमा सहज हुने।
		मोरङ	१५००	१४७७.५०	
	मधेश प्रदेश	धनुषा	३०००	०	कार्यक्रम सञ्चालन नभएको।
	बागमती प्रदेश	चितवन	३०००	२९९९	मौरी स्रोत केन्द्रबाट प्रदेश भरी मौरीजन्य सामग्री आपूर्ति र प्रविधि विस्तारमा सहज हुने।
	गण्डकी प्रदेश	नवलपुर, कास्की, स्याङ्जा, पर्वत, गोरखा	४५००	२९५५	गण्डकी प्रदेशका ५ जिल्लामा स्थापना भएको मौरी स्रोत केन्द्रबाट गण्डकी प्रदेश भरी मौरीजन्य सामग्री आपूर्ति र प्रविधि विस्तारमा सहयोग भई महमा आत्मनिर्भर तथा रोजगारी सिर्जना हुने अपेक्षा गरिएको।
सशर्त अनुदान प्रजनन पिढी विजकोया स्रोत केन्द्र तनहुँमा बीउ उत्पादन	गण्डकी प्रदेश	तनहुँ	४०००	३३३२.५	व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, बन्दीपुरमा निर्माण भएको च्याउ प्रयोगशालाबाट गुणस्तरिय च्याउको बीउ उत्पादन भई कृषकहरूलाई सहूलियत दरमा वितरण हुने अपेक्षा साथै कन्ये र सितार्के च्याउको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि हुने।
सशर्त अनुदान रेशम प्रशोधन सहयोग	लुम्बिनी प्रदेश	दाङ	२०००	०	कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसकेको।

स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण भएका कार्यक्रम

कार्यक्रम	स्थानीय तह	विनियोजित बजेट (रु हजारमा)	खर्च (रु हजारमा)	प्रतिफल/उपलब्धि
सशर्त अनुदान मौरीपालन कार्यक्रम	नागार्जुन नगरपालिका, काठमाडौं	५००	५००	मौरीको घर निर्माण र गोला उत्पादनका लागि स्रोत केन्द्रको स्थापना भएको हुनाले नागार्जुन नगरपालिकाका कृषकहरूलाई आवश्यकता अनुसार घर तथा गोला वितरण हुन सहज हुने
निजीस्तरमा मौरी स्रोत केन्द्र	माडी नगरपालिका, चितवन	१५००	१३५०	मौरीको घर निर्माण, गोला उत्पादनका लागि स्रोत केन्द्रको रूपमा स्थापना गरिएको कृषकहरूलाई आवश्यकता अनुसार घर तथा गोला वितरण हुन सहज हुने
	बैतेश्वोर गाउँपालिका, दोलखा	१५००	१४६९	मौरीको घर निर्माणका लागि स्रोत केन्द्रको रूपमा स्थापना
	बागलुङ नगरपालिका, बागलुङ	१५००	१२९३	मौरीको घर निर्माण, गोला उत्पादनका लागि स्रोत केन्द्रको रूपमा स्थापना गरिएको कृषकहरूलाई आवश्यकता अनुसार घर तथा गोला वितरण हुन सहज हुने
निजीस्तरमा च्याउ स्रोत केन्द्र स्थापना	माडी नगरपालिका, चितवन	१५२०	०	पटक पटक सूचना प्रकाशन गर्दा समेत कुनै निवेदन नआएको। सहलगानी प्रतिशत-५० प्रतिशत लगानी जुटाउन असहज भएको।
	कन्चन गाउँपालिका, रूपन्देही	१५२०	०	

स्थानीय तहमा हस्तान्तरित	विनियोजित (रु. हजारमा)	खर्च (रु. हजारमा)	खर्च प्रतिशत
जम्मा	८०४०	४६१२	५७.३६

ख) कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू

समस्याको किसिम	कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य मुख्य समस्याहरू	समाधानका प्रयासहरू
मौरी		
प्राविधिक	मौरीको प्रजनन तथा वंश सुधार, उत्पादन, विविधिकरण सम्बन्धमा प्राविधिक दक्षता नभएको	<ul style="list-style-type: none"> अन्तराष्ट्रिय विज्ञ सहितको टोलीमार्फत नेपालमा मौरी वंश सुधार सम्बन्धी अध्ययन गरिएको मौरी वंश सुधारका लागि मौरीको रानुमा कृत्रिम गर्भाधान तालिम सञ्चालन गरिएको, मौरी वंश सुधारका लागि नार्क र AFU सँगको सहकार्यमा पाँच वर्षे योजना तयार गरी आगामी आ.व. मा उक्त कार्यक्रमको लागि बजेट विनियोजन गरिएको
	मौरीका गुणस्तरीय स्रोतकेन्द्रहरूको विकास एवम् प्रभावकारी नियमन हुन नसक्नु	<ul style="list-style-type: none"> मौरी स्रोतकेन्द्र स्थापनाका लागि प्रदेश तथा स्थानीयस्तरमा सशर्त अनुदान उपलब्ध गराइएको हस्तान्तरण गरिएको नियमनका लागि मापदण्डको खाका तयारी भएको। छाता ऐनको अति आवश्यकता रहेको।

समस्याको किसिम	कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य मुख्य समस्याहरू	समाधानका प्रयासहरू
	नक्कली महको कारोबारले मौरी व्यवसायीहरू हतोत्साही भएको र नेपालमा उत्पादित महको बजारीकरणको समस्या भएको	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न क्षेत्रका किसानहरू बाट महको नमूना सङ्कलन गरी परीक्षण गरिएको, महको उचित बजारीकरणका लागि केन्द्रीय मौरीपालन सहकारी संस्था र नेपाल मौरीपालक कृषक महासङ्घलाई राष्ट्रिय स्तरको मह मार्ट स्थापना गर्न सहयोग गर्न बजेट विनियोजन गरिएको
नीतिगत	महको निर्यात सहज नहुनु र उत्पादित महले बजार नपाउनु	<ul style="list-style-type: none"> महको निर्यात सहजीकरण सम्बन्धी अध्ययन सुरुवात भएको नेपालमा आयात हुने महको भन्सार महसुल ६०% ले बृद्धि गर्न अर्थ मन्त्रालयमा प्रस्ताव पठाइएको।
व्यवस्थापकीय	दरबन्दी अनुसार प्राविधिक जनशक्तिको पदपूर्ति नभएको	<ul style="list-style-type: none"> रिक्त दरबन्दी पदपूर्तिका लागि अनुरोध गरिएको मौजुदा कर्मचारीबाट काम गराइएको
च्याउ		
नीतिगत	च्याउको क्षेत्रमा प्रबर्द्धन तथा नियमनकारी कार्यको लागि मार्गदर्शन गर्ने नीतिको व्यवस्था नभएको	<ul style="list-style-type: none"> च्याउ नीति निर्माणको लागि पहल गरिएको
	च्याउ बीउ उत्पादन तथा वितरण सम्बन्धी मापदण्ड नभएकोले आन्तरिक एवम् आयातित बीउको गुणस्तर नियमन गर्न नसकिएको	<ul style="list-style-type: none"> च्याउ बीउ गुणस्तर मापदण्डको निर्माणको लागि बीउबिजन गुण नियन्त्रण केन्द्रका प्रमुखको संयोजकत्वमा कार्यदल गठन गरी ड्राफ्ट तयार गरिएको।
प्राविधिक	विभिन्न च्याउ बीउको True to type culture/mother culture Maintain तथा नियमन गर्न नसकिएको	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय स्तरको च्याउ स्रोत केन्द्रमार्फत समग्र च्याउ क्षेत्रलाई नियमन गर्नका लागि खोपासीमा राष्ट्रियस्तरको च्याउ स्रोत केन्द्र स्थापनाको लागि अध्ययन गरी DPR सहितको योजना तयार गरिएको
व्यवस्थापकीय	च्याउको दरबन्दी अनुसार प्राविधिक जनशक्तिको पदपूर्ति नभएकोले प्रभावकारी कार्यसम्पादन गर्न असहज भएको	<ul style="list-style-type: none"> रिक्त दरबन्दी पदपूर्तिका लागि अनुरोध गरिएको मौजुदा कर्मचारीबाट काम गराइएको
रेशम		
नीतिगत	प्रदेशमा हस्तान्तरित रेशम फर्महरूको कार्यविवरण परिवर्तन भएको र प्राथमिकता नपाएको।	रेशम खेतीको पुनर्संरचना सम्बन्धी अध्ययन गरिएको र सञ्चालनको लागि मोडलहरू विकास गरिएको।
प्राविधिक	कृषक स्तरमा कोया सुकाउने तथा धागो बनाउने मेशिन नभएकोले कोया विभिन्न समस्या	रेशमको मूल्य शृङ्खलामा आधारित खेती विकासका लागि कार्यक्रम राखिएको
	रेशमको उत्पादन कम हुँदै जानु र रेशम खेती बाट कृषक पलायन हुने अवस्था रहेको	रेशमखेतीको पुनर्संरचना सम्बन्धी अध्ययन गरिएको
व्यवस्थापकीय	<ul style="list-style-type: none"> मातृस्रोत, ग्रेनेज प्रयोगशाला भवन तथा उपकरणहरू पुरानो र जिर्ण भई विग्रिरहने, विधुतिय भोल्टेज न्यून भई कोल्ड रुम सञ्चालनमा कठिनाई तथा उपकरण विग्रिरहने 	भएका स्रोतसाधनको मर्मत गरी तथा अन्य कार्यलयबाट सामानहरू मगाएर काम चलाइएको

मौरीको रानुमा कृतिम गर्भाधान तालिम, भण्डारा

मौरी स्रोत केन्द्र स्थापना/घर निर्माण तालिम १५ दिने, गोदावरी

३५ जातका रेशमको मातृस्रोत संरक्षण

३.७ केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला, हरिहरभवन

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा उपलब्धिहरू

कार्यक्रम/क्रियाकलाप	प्रतिफल र उपलब्धि
महत्त्वपूर्ण दुसिजन्य बालीरोग Diagnosis सम्बन्धी Protocol/SOP निर्माण	<ul style="list-style-type: none"> महत्त्वपूर्ण दुसिजन्य बाली रोग Diagnosis सम्बन्धी Standard Operating Procedures को मस्यौदा तयार भएको सरकारी, गैरसरकारी एवम् निजीस्तरमा सञ्चालित बाली संरक्षण प्रयोगशालाहरूको नियमन, अनुगमन र स्तर निर्धारण गरी बाली संरक्षण प्रयोगशालाहरूको परीक्षण सेवाहरूमा प्राविधिक रूपले एकरूपता, गुणस्तरीयता र विश्वशनीयता कायम गर्न सहयोग पुग्ने
दुसी तथा शाकाणुजन्य बाली रोग पहिचान सम्बन्धी प्रयोगशाला तालिम	<ul style="list-style-type: none"> सङ्घीय एवम् प्रादेशिक बाली संरक्षण प्रयोगशालामा कार्यरत कर्मचारीहरूको दुसी एवम् शाकाणु पहिचान सम्बन्धी दक्षता अभिवृद्धिमा सहयोग पुगी प्रयोगशालाको समग्र परीक्षण सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि हुने सहभागी सङ्ख्या : २० जना
माटो तथा मल परीक्षण सम्बन्धी प्रयोगशाला तालिम	<ul style="list-style-type: none"> प्रादेशिक बाली संरक्षण प्रयोगशालामा कार्यरत प्राविधिक (प्रा.स./ना.प्रा.स) कर्मचारीहरूको लागि माटो तथा मल परीक्षण गर्न क्षमता अभिवृद्धि (१५ जना सहभागी)
विभिन्न रोग कीराहरूको बअत कजभमत तयारी तथा प्रकाशन	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग, कीरा पहिचान एवम् व्यवस्थापन सम्बन्धी कृषक तथ्य (१० प्रकार) पत्र तयार गरी प्रकाशन गरिएको
शुष्क जीव जन्य जैविक विषादी (Trichoderma) आदिको Mother culture संरक्षण, उत्पादन तथा वितरण	<ul style="list-style-type: none"> Trichoderma जैविक विषादीको प्रयोगशालामा Mother culture तयार एवम् सो को विभिन्न substrates हरूमा उत्पादन गरी विभिन्न पकेट क्षेत्रहरूमा (ललितपुर, नुवाकोट, रसुवा) संस्थाहरू/कृषकहरूको माग बमोजिम वितरण गरिएको (वितरण परिमाण-८० के.जी. साथै petri plate हरूमा तयार गरिएको mother culture हरू)
RBPR ल्याबहरूको समन्वयमा विषादी जनचेतना कार्यक्रम-५ पटक	<ul style="list-style-type: none"> पोखरा, कास्की र नवलपुर, सर्लाहीमा बन्द रहेको प्रयोगशाला पुनः सञ्चालनमा आई विषादी अवशेष परीक्षणको सेवा पुनः प्रारम्भ गरिएको कृषक, विषादी व्यवसायी, उपभोक्ता, जन प्रतिनिधि, कृषि बजार समिति सदस्य, समूह/सहकारी सदस्यहरू, स्थानीय तह र प्रदेशमा कार्यरत कृषि प्राविधिक, RBPR ल्याबका कर्मचारी, क्वारेन्टाइन कार्यालयका कर्मचारीहरूको सहभागी जनचेतना कार्यक्रममार्फत विषादीको प्रकार, प्रयोग र असार समबन्धी
केन्द्रीय कृषि प्रयोगशालाको समन्वयमा RBPR प्रयोगशालाहरूमा कर्मचारीलाई Hands on training	<ul style="list-style-type: none"> पोखरा, कास्की; विर्तामोड, झापा, नवलपुर, सर्लाही, नेपालगन्ज, बाँके, RBPR प्रयोगशालाको समन्वयमा विषादी अवशेष परीक्षण सम्बन्धी प्रयोगशाला Hands-on-Training विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण प्रयोगशालाहरू, कृषि ज्ञान केन्द्र, स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विभिन्न समूहका विषादी अवशेष परीक्षण कार्यमा क्षमता अभिवृद्धि, जम्मा सहभागी सङ्ख्या - २६ जना
Tissue Culture प्रयोगशाला सञ्चालन सम्बन्धी मापदण्ड निर्माण	<ul style="list-style-type: none"> Tissue Culture प्रयोगशालाहरूमा एकरूपता ल्याउने तथा प्रयोगशालाको गुणस्तर र सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै उक्त प्रयोगशालाहरूको दक्षतामा सुधार ल्याउने उद्देश्यले मापदण्ड निर्माण कार्य गरिएको उक्त मापदण्ड निर्माण भइसकेको र आ.व. २०८०/८१ मा प्रमाणीत गर्ने तयारीमा रहेको

कार्यक्रम/क्रियाकलाप	प्रतिफल र उपलब्धि
धान, गहुँ र मकै बालीमा पाइने झारपातहरूको बीउ नमूना सङ्कलन	<ul style="list-style-type: none"> बीउविजन पहिचानमा सहजीकरण तथा मध्येस्त नमूना तयार गर्दा प्रयोग गर्नको लागि झारपातको बीउ नमूना सङ्कलन गरी Reference Collection Box तयार गरिएको
ISTA को Accreditation Fee, सदस्यता नवीकरण र ISTA rules and document शुल्क भुक्तानि	<ul style="list-style-type: none"> ISTA सदस्यता नवीकरण भएको ISTA ले प्रदान गर्ने Proficiency Sample Test मा सहभागी भई प्रयोगशाला Accreditation मा सहयोग पुग्ने
केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला, प्रदेश बीउविजन प्रयोगशाला र निजीस्तरमा सञ्चालित बीउविजन प्रयोगशालाहरूको हालसम्मको बीउ विश्लेषण नतिजाको Documentation / Publication गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> केन्द्रीय, प्रादेशिक र निजीस्तरमा सञ्चालित बीउविजन प्रयोगशालाहरूको बीउ विश्लेषण नतिजा सङ्कलन गरी विवरण प्रकाशन गरिएको। बीउविजन प्रयोगशालाहरूको तथ्याङ्क व्यवस्थापनमा सहयोग पुगेको ।
ISTA को Accreditation Fee, सदस्यता नवीकरण र इक्विव् ISTA rules and document शुल्क भुक्तानी ।	<ul style="list-style-type: none"> ISTA सदस्यता नवीकरण भएको। ISTA ले प्रदान गर्ने Proficiency Sample Test मा सहभागी भई प्रयोगशाला Accreditation मा सहयोग पुग्ने ।
विभिन्न प्रयोगशाला तथा बजारबाट सङ्कलन गरिएको नमूनाको क्रसचेक परीक्षण	<ul style="list-style-type: none"> बीउ विजनको germination test, moisture test कार्य गरी प्रयोगशालाको परीक्षण कार्यमा गुणस्तरियता र एकरूपता कायम गर्न सहयोग पुगेको
External Calibration of lab equipments	<ul style="list-style-type: none"> प्रयोगशालामा प्रयोग हुने F1 Class Mass Set (1mg - 1 kg), Digital Balance (less than 1000 g capacity), Temperature measuring probe र Hygrometer प्रत्येक वर्ष गुणस्तर तथा नापतौल विभागबाट Calibrate गरिएको प्रयोगशालाबाट आएको प्रतिवेदनको गुणस्तर र एकरूपता सुनिश्चित गर्न Calibration कार्य गरिएको
ISTA बाट प्राप्त मध्यस्त नमूना (Proficiency Sample परीक्षण ।	<ul style="list-style-type: none"> बीउविजनको गुणस्तर अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार सुनिश्चित गर्न र प्रयोगशालाको प्राविधिक मूल्याङ्कनद्वारा ISTA को सदस्यता प्रमाणीत गर्न ।
प्रयोगशालाका कर्मचारीहरूको परीक्षण एकरूपताका लागि Trend Analysis ।	<ul style="list-style-type: none"> बीउविजनको germination test, moisture test कार्य गरिएको/trend analysis कार्य गरी प्रयोगशालाको परीक्षण कार्यमा गुणस्तरियता र एकरूपता कायम गर्न सहयोग पुगेको ।
बीउविजन प्रयोगशालाहरूको अनुगमन, निरीक्षण तथा प्राविधिक सहयोग	<ul style="list-style-type: none"> यस आ.व. २०७९/८० मा यस प्रयोगशालाले १० वटा प्रादेशिक तथा निजी प्रयोगशालाको अनुगमन तथा निरीक्षण गरेको प्रत्येक प्रयोगशालाले Document (SOP, QM, QP) तयार गर्नुपर्ने, Equipments Calibration गर्नुपर्ने साथै Internal Audit तथा Management Review Meeting गर्नुपर्ने भन्ने बारेमा सुझाव दिईएको

विभिन्न विषयमा तयार गरिएका तथ्यपृष्ठ

बिबी
सिड्रस ग्रिनिक रोग (Citrus Greening) एक गम्भीर रोग हो। यसको कारण एक प्रकारको बैक्टीरिया (Candidatus Liberibacter asiaticus) हो। यो बैक्टीरिया सिट्रस पत्रको वाहक (Citrus Psyllid) द्वारा फैलन्छ। यस रोगले सिट्रस पत्रको रंगलाई हराउने गर्दछ, फलको आकार र गुणमा असर पार्छ, र अन्ततः सिट्रस पत्रको मृत्यु हुन सक्छ।

- संकेतहरू**
- पत्रहरू हराउने
  - फलहरूको आकार र गुणमा असर
  - पत्रहरूमा चोटहरू
  - पत्रहरूको रंग हराउने
  - पत्रहरूको मृत्यु

सिड्रस ग्रिनिक रोगको निवारण गर्न निम्नलिखित कार्यहरू गर्नुपर्छ। सिट्रस पत्रको वाहकको नियन्त्रण, सिट्रस पत्रको स्वास्थ्यको निगरानी, र सिट्रस पत्रको रोगको निदान।

बिबी
अमेरिकन फौजी कीरा (Colorado potato beetle) एक खतरनाक कीरा हो। यसको कारण एक प्रकारको कीरा हो। यो कीरा सिट्रस पत्रको रंगलाई हराउने गर्दछ, फलको आकार र गुणमा असर पार्छ, र अन्ततः सिट्रस पत्रको मृत्यु हुन सक्छ।

- संकेतहरू**
- पत्रहरूमा चोटहरू
  - पत्रहरूको रंग हराउने
  - पत्रहरूको मृत्यु

अमेरिकन फौजी कीराको निवारण गर्न निम्नलिखित कार्यहरू गर्नुपर्छ। कीराको नियन्त्रण, सिट्रस पत्रको स्वास्थ्यको निगरानी, र सिट्रस पत्रको रोगको निदान।

बिबी
काठली वर्गको गाढो रोग (Black scurf) एक गम्भीर रोग हो। यसको कारण एक प्रकारको फंगस हो। यो फंगस सिट्रस पत्रको रंगलाई हराउने गर्दछ, फलको आकार र गुणमा असर पार्छ, र अन्ततः सिट्रस पत्रको मृत्यु हुन सक्छ।

- संकेतहरू**
- पत्रहरूमा चोटहरू
  - पत्रहरूको रंग हराउने
  - पत्रहरूको मृत्यु

काठली वर्गको गाढो रोगको निवारण गर्न निम्नलिखित कार्यहरू गर्नुपर्छ। फंगसको नियन्त्रण, सिट्रस पत्रको स्वास्थ्यको निगरानी, र सिट्रस पत्रको रोगको निदान।

बिबी
धानको मरुवा (Wheat blast) एक गम्भीर रोग हो। यसको कारण एक प्रकारको फंगस हो। यो फंगस धानको रंगलाई हराउने गर्दछ, फलको आकार र गुणमा असर पार्छ, र अन्ततः धानको मृत्यु हुन सक्छ।

- संकेतहरू**
- धानको रंग हराउने
  - धानको आकार र गुणमा असर
  - धानको मृत्यु

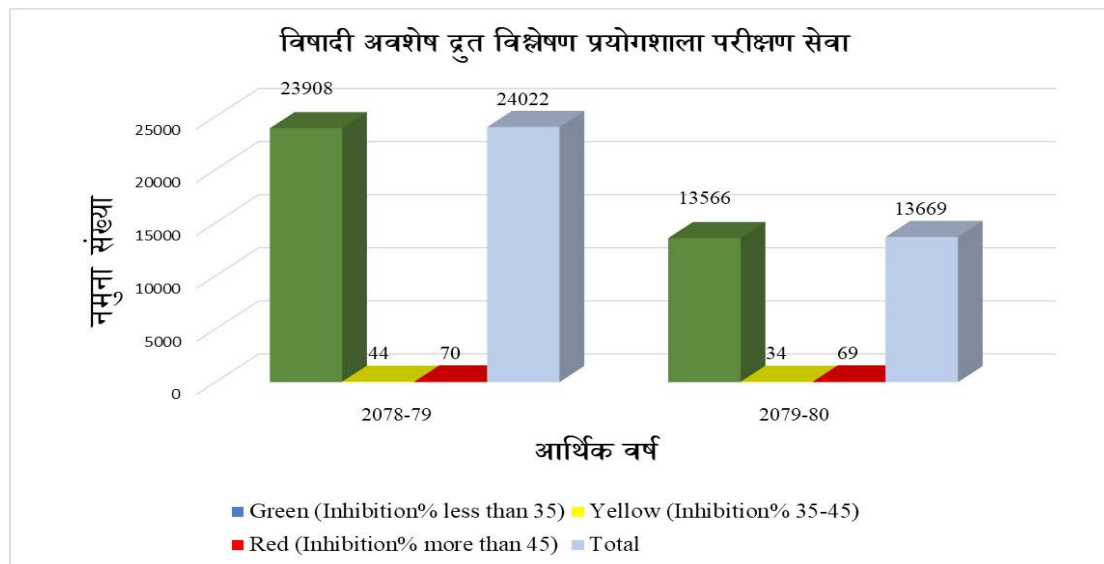

धानको मरुवाको निवारण गर्न निम्नलिखित कार्यहरू गर्नुपर्छ। फंगसको नियन्त्रण, धानको स्वास्थ्यको निगरानी, र धानको रोगको निदान।

देशका विभिन्न ७ (सात) स्थानमा रहेका विषादी अवशेष द्रव्य विश्लेषण एकाईहरूमा २०८० आषाढ मसान्तसम्म गरिएको विषादी अवशेष परीक्षणको नतिजा (सङ्ख्या)

द्रव्य परीक्षण एकाई	हरियो (रोकावट प्रतिशत ३५ भन्दा कम)	पहेलो (रोकावट प्रतिशत ३५-४५)	रातो (रोकावट प्रतिशत ४५ भन्दा बढी)	जम्मा
कालिमाटी	२४९५	१२	२६	२५३३
झापा	२६९२	०	४	२६९६
सर्लाही	१२९६	१	०	१२९७
रूपन्देही	२०५५	४	१	२०६०
कास्की	१४१२	३	१२	१४२७
नेपालगञ्ज	१०७९	६	१०	१०९५
अत्तरिया	२५३७	८	१६	२५६१
जम्मा	१३५६६	३४	६९	१३६६९

विषादी अवशेष द्रुत परीक्षण नतिजाको तुलनात्मक विवरण

आ.व. २०७८/७९ र आ.व. २०७९/८० मा परीक्षण भएका नमूनाहरूको तुलनात्मक विवरण

Biological Control Agent (Trichoderma) को Mother culture संरक्षण, उत्पादन तथा वितरण कार्यक्रम

खण्ड-४

४. आयोजनाका प्रमुख क्रियाकलाप र उपलब्धिहरू

४.१ रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना (बजेट उप-शीर्षक नं ३१२०११०७)

रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कैलाली जिल्लाको टिकापुर नगरपालिका, जानकी गाउँपालिका, लम्किचुहा नगरपालिकाहरूमा (वडा नं. ३ को तल्लो भुरूवा र व्यवस्थितनगर, वडा नं. ५ को थापापुर र वडा नं. ७ को हरढनी र चाँगाबारी) हाल कर्णाली नदीबाट भइरहेका परम्परागत सिँचाइ प्रणालीमा सुधार गरी सिँचाइ सुविधा विस्तार गर्ने उद्देश्यले विश्व बैङ्कको सहयोगमा सञ्चालनमा रहेको छ। आयोजनाको प्रभाव क्षेत्रमा आधुनिक तरिकाबाट कृषि व्यवसाय सञ्चालनको लागि कम्पोनेन्ट ३ मा कृषि उत्पादन सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

यस आयोजना अन्तर्गत आ.व. २०७९/८० मा सञ्चालन भएका मुख्य क्रियाकलाप तथा उपलब्धिहरूको विस्तृत विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ।

- क) खाद्यन्न बालीको बीउ उत्पादन, सङ्कलन र प्रशोधन कार्यमा संलग्न संस्थाका लागि बीउ भण्डारण घर तथा अन्य पूर्वाधार निर्माण सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत ३ वटा बीउ भण्डार घर निर्माण गरिएको।
- ख) पशुनसु सुधार तथा साना पशु प्रजनन केन्द्र स्थापना अन्तर्गत १३ वटा बाखापालन कृषक समुह र ९ वटा बाखा फर्मलाई १५ वटा वोयर र १२ वटा जमुनापारी जातका बोकाहरू निशुल्क उपलब्ध गराइएको।
- ग) आलुबाली उत्पादन प्रवर्द्धन कार्यक्रम अन्तर्गत २ वटा आलु उत्पादन ब्लक स्थापना भई ३४ हेक्टर क्षेत्रफलमा आलु खेती भएको भई करिब ६५० मेटन आलु उत्पादन भएको। कृषकहरूलाई आलु रोप्ने २ वटा र खन्ने मेसिन १ वटा उपलब्ध गराइएको। आयोजना क्षेत्रमा आलु खेतीमा संलग्न १६६ जना कृषकहरूले ६५८ हेक्टर क्षेत्रफलमा आलु खेती गरी ११५० मेटन आलु उत्पादन भएको।
- घ) बीउ आलु उत्पादनतर्फ १३ जना कृषकलाई १० हेक्टर क्षेत्रफलमा बीउ आलु उत्पादनमा आयोजनाबाट सहजीकरण भई १७० मेटन बीउ उत्पादन भएको। बीउ आलु भण्डारण र ढुवानीमा ५० प्रतिशत सहयोग अन्तर्गत कुल १५० मेट बीउ आलु कोल्डस्टोरमा भण्डारण गरिएको।
- ङ) खाद्यन्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम अन्तर्गत गहुँ, तोरी र मसुरो गरी ६५० हेक्टर, बसन्ते मकै ८० हेक्टर, चैते धान २ हेक्टर र वर्षे धान ५०० हेक्टर क्षेत्रफलमा विस्तारका लागि आयोजनाबाट सहयोग उपलब्ध गराइएको।

मेसिनद्वारा रोपेको आलु र उत्पादन

कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका वरिष्ठ कृषि प्रसार अधिकृत डा. अरुण प्रकाश भट्टद्वारा च्याउ बीउ स्रोत केन्द्र, High-tech Agro farm र बीउ ग्रेडिङ मेसिनको अनुगमन

च) खाद्यान्न बालीको विजवृद्धी सहयोग कार्यक्रमतर्फ ५०० हेक्टर क्षेत्रफलमा गहुँखेती भै १५०० मे.टन बीउ उत्पादन भएको तथा ५८५ हेक्टर क्षेत्रफलमा धानको विजवृद्धि सञ्चालन भई १८१३ मे.टन बीउ उत्पादन भएको ।

कार्यक्रम सञ्चालन देखिएका समस्याहरू

समस्याको किसिम	कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य मुख्य समस्याहरू	समाधानका प्रयासहरू
नीतिगत	आयोजनाको सिमित कार्यक्षेत्र (Command area) कारणले गर्दा लाभग्राही कृषकहरू दोहोरिने देखिएको ।	आयोजनाको कार्यक्षेत्र विस्तारको लागि Steering committee मा प्रस्ताव पेश गर्ने तयारी भैरहेको ।
	आयोजना दस्तावेजमा सिमित क्रियाकलापहरू (९ वटा मात्र) तोकिएको हुनाले नयाँ तथा Innovative क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न नसकिएको ।	MTR Mission मा नयाँ तथा थप क्रियाकलापहरू सञ्चालनको लागि प्रस्ताव गरिएको ।
व्यवस्थापकीय	व्यक्तिगत कृषकहरूलाई समेत अनुदान प्रवाहको व्यवस्था भएकोले लाभग्राही कृषकहरूको सङ्ख्या अत्याधिक धेरै भई कार्यक्रम कार्यान्वयन एवम् अनुगमन गर्न कठिनाई भएको ।	फिल्ड अनुगमनका लागि कर्मचारी टोलीका साथै स्थानीय तहका कृषि प्राविधिक एवम् OJT प्रशिक्षार्थीहरूलाई समेत परिचालन गरिएको ।
	दरबन्दी अनुसार कर्मचारी नभएको	लिखित तथा मौखिक रूपमा माग गरेको ।
प्राविधिक	प्राविधिक कर्मचारीहरूको क्षमता विकास हुन नसकेको	स्वदेशी तथा वैदेशिक अवसर उपलब्ध हुन पर्ने भनी अनुरोध गरिएको । कर्मचारीहरूलाई आयोजनाको एक आर्थिक वर्ष अवधिभरमा राखका लागि समेत वैदेशिक भ्रमण भएमा आउन इच्छुक हुने र आयोजनाको कार्य सम्पादनमा सकारात्मक असर पर्ने ।

४.२ पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना

नेपाल सरकार, एशियाली बैंक तथा विश्व कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमको लगानीमा नेपालका पहाडी क्षेत्रमा १० प्रजातिका फलफूल बालीको विकास तथा विस्तार गर्न नेपाल सरकारले पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना सञ्चालन गर्न गरेको छ । आयोजनाको लगानी ९३.४ मिलियन अमेरिकी

डलर रहेको छ भने दातृ निकाय तथा नेपाल सरकारको देहाय अनुसारको सहलगानीमा यो योजना सञ्चालनमा रहेको छ।

लगानी स्रोत	स्वीकृत रकम (अमेरीकी डलरमा)
एशियाली विकास बैंकको सहलियतपूरण ऋण	६ करोड
एशियाली विकास बैंकको अनुदान	१ करोड
विश्व कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमको अनुदान	९० लाख
नेपाल सरकार	१ करोड ४४ लाख ५० हजार
जम्मा	९ करोड ३४ लाख ५० हजार

४.२.१ आ.व. २०७९/८० मा सञ्चालन भएका मुख्य क्रियाकलाप तथा उपलब्धिहरू

क) आयोजनाको केन्द्रीय अभिमुखीकरण गोष्ठी

कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका माननीय कृषि मन्त्रीज्यूको प्रमुख आतिथ्यता, राष्ट्रिय योजना आयोगका माननीय सदस्य डा. जयकान्त राउतज्यूको विशिष्ट आतिथ्यता तथा कृषि सचिवज्यूको विशेष आतिथ्यतामा आयोजनाको राष्ट्रियस्तर अभिमुखीकरण सम्पन्न भएको थियो। सो क्रममा सरोकारवालाहरूबाट आयोजना कार्यान्वयनमा पूर्ण सहयोग रहने प्रतिवद्धता व्यक्त भएको थियो।

ख) फलफूल बालीहरूमा क्वारेन्टिन तथा SPS सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको कार्यशाला गोष्ठी

केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन एकाईको आयोजना तथा प्लाण्ट क्वारेन्टाइन तथा विषादी व्यवस्थापन केन्द्र र प्लाण्ट प्रोटेक्सन सोसाइटीको सहकार्यमा फलफूल बालीहरूमा क्वारेन्टिन तथा SPS सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको कार्यशाला गोष्ठी २०८०/०३/१२ मा श्रीमान् सचिवज्यूको प्रमुख आतिथ्यतामा सम्पन्न गरिएको।

ग) Project Implementation Support Consultant Procurement SPS

यस पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजनाको केन्द्रीय आयोजना व्यवस्थापन एकाईबाट Project Implementation Support Consultant (NAFHA/CPMU/Consulting/PISC/CS-06) प्याकेजको परामर्श सेवा खरिद सम्बन्धमा ADB को CMS प्रणालिमा प्रकाशित सूचना अनुसार प्राप्त ८ वटा आशयपत्रहरूको मूल्याङ्कन भई मिति २०७९/११/१९ मा मूल्याङ्कन समितिबाट मूल्याङ्कन प्रतिवेदन पेश भई रायका लागि एशियाली विकास बैंकमा पठाइएको।

४.२.२ कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू

समस्याको किसिम	कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य मुख्य समस्याहरू	समाधानका प्रयासहरू
नीतिगत	<ul style="list-style-type: none"> अन्तरतहगत/निकायगत समन्वय दरबन्दी स्वीकृति तथा जिम्मेवारी नतोकी बजेट कार्यान्वयन आयोजना लक्षित बालीको स्रोत विरुवा/बेर्ना आयातमा कानूनी जटिलता 	<ul style="list-style-type: none"> अन्तरतहगत/निकायगत समन्वयको प्रयास गरिएको नर्सरी मापदण्ड तयारीको लागि आगामी आ.व. कार्यक्रम प्रस्ताव क्वारेन्टिन तथा SPS सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको कार्यशाला गोष्ठीमार्फत सरोकारवालाहरूलाई sensitize गरिएको

समस्याको किसिम	कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य मुख्य समस्याहरू	समाधानका प्रयासहरू
प्राविधिक	<ul style="list-style-type: none"> आयोजनाको अनुदानमा स्थापना हुने फलफूल बगैँचाहरूका लागि आवश्यक पर्ने गुणस्तरिय बिरुवाहरूको स्रोत व्यवस्थापन आयोजनाको खरिद प्रक्रियामा अभ्यस्त नहुनु Cost Category अनुसार एउटै क्रियाकलापमा ३ वटा सम्म स्रोत बाट खर्च लेख्नु पर्ने विषयमा अभ्यस्त नहुनु 	<ul style="list-style-type: none"> आयोजनाको खरिद प्रक्रियामा CPMU बाट सहजीकरण गरिएको Cost Category अनुसार स्रोतगत खर्च लेख्ने विषयमा जानकारी गराइएको
व्यवस्थापकीय	<ul style="list-style-type: none"> प्रदेशस्तरीय आयोजना कार्यान्वयन एकाईहरूको दरवन्दी स्वीकृति नहुनु, दोहोरो जिम्मेवारीमा जनशक्ति व्यवस्थापन CPMU मा बरिष्ठ वागवानी विकास अधिकृत र कृषि इन्जिनियरको पदपूर्ति नहुनु आयोजना परामर्शदाता (CS०६ र CS०५ प्याकेज) खरिदमा ढिलाइ 	<ul style="list-style-type: none"> प्रदेशस्तरीय आयोजना कार्यान्वयन एकाईहरूको दरवन्दी स्वीकृति र जनशक्ति व्यवस्थापन यथासिघ्र गर्ने सम्बन्धमा आयोजना निर्देशक समितिबाट निर्णय भई कार्यान्वयनका लागि निर्देश भएको मन्त्रालयमा पदपूर्ति सम्बन्धमा अनुरोध गरिएको एडिभि, कृषि विभाग र आयोजना कार्यान्वयन एकाईहरूसँग समन्वय गरिएको

खण्ड-५

६. कृषि तथा पशुपन्थी विकास मन्त्रालय वा अन्तर्गत सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमार्फत सञ्चालन गरिने वार्षिक कार्यक्रमहरू (आ.व. २०७९/८०)

५.१ सङ्घबाट सञ्चालन गरिने कृषि विभाग र मातहतका कार्यालयहरूतर्फका कार्यक्रम/आयोजना तथा बजेटको सारांश

क्र.सं.	बजेट उपशीर्षक	कार्यक्रम/आयोजना	रकम रु. लाखमा
१	३१२०१०११	कृषि विभाग	११११५.७०
२	३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसलाबाली विकास कार्यक्रम	१५३६.३०
३	३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३३८७.००
४	३१२०११०३	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	९५०.५०
५	३१२०११०४	बाली विकास तथा जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	१२४१.००
६	३१२०११०५	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम	५८०.४०
७	३१२०११०६	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यन्त्रीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३०७०.५०
८	३१२०११०७	रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना-प्रणाली आधुनिकीकरण कृषि कार्यक्रम	२०४५.००
९	३१२०११११	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र कार्यक्रम (कृषि)	१०२.००
१०	३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	२७३८.४०
कूल जम्मा			२६७६६६.००

५.२ सङ्घमार्फत सञ्चालन गरिने कृषि विभाग र मातहतका कार्यालयहरूको कार्यक्रम/आयोजना तथा बजेटको विस्तृत विवरण (आ.व. २०७९/८०)

ब.उ.शी.नं.	आयोजना/कार्यक्रम	कार्यालय कोड	कार्यालय	जिल्ला कोड	जिल्ला	बजेट
३१२०१०११	कृषि विभाग	३१२०१३४०१	कृषि विभाग	३४	ललितपुर	३७२८.१८
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०११४०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		सुनसरी	२.२५
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०११६०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		सिरहा	२.४०
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०११८०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		महोत्तरी	१४३२.१४
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०११९०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		सर्लाही	२३०१.१४

ब.उ.शी.नं.	आयोजना/कार्यक्रम	कार्यालय कोड	कार्यालय	जिल्ला कोड	जिल्ला	बजेट
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०१२००१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		रौतहट	३८२.२९
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०१२१०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		बारा	२.३५
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०१४७०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		नवलपरासी पश्चिम	६५१.३३
३१२०१०११	कृषि विभाग	३०५०१७६०१	कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय		कञ्चनपुर	२६१३.५७
३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला विकास कार्यक्रम	३१२०१०३०१	अलैंची विकास केन्द्र	०३	इलाम	२३७.९८
३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला विकास कार्यक्रम	३१२०१२७०१	न्युक्विलयस बीउ आलु केन्द्र	२७	सिन्धुपाल्चोक	२७९.१८
३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला विकास कार्यक्रम	३१२०१३४०४	तरकारी बाली विकास केन्द्र	३४	ललितपुर	३६८.९९
३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला विकास कार्यक्रम	३१२०१३४०६	राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र	३४	ललितपुर	२९५.७७
३१२०११०१	राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला विकास कार्यक्रम	३१२०१५९०१	समशीतोष्ण तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र	५९	रुकुम	२०४.०८
३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३१२०११९०१	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र	१९	(पश्चिम)	५९९.८९
३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३१२०१३५०१	समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र	३५	सर्लाही	५४५.४४
३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३१२०१३५०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र	३५	काठमाडौं	३२१.३७
३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३१२०१४१०१	शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र	४१	काठमाडौं	६३६.३५
३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३१२०१५००१	सुन्तला जात फलफूल विकास केन्द्र	५०	मुस्ताङ	३७६.७९
३१२०११०२	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	३१२०१५२०१	कफी विकास केन्द्र, आँपचौर	५२	पाल्पा	५६४.३३

ब.उ.शी.नं.	आयोजना/कार्यक्रम	कार्यालय कोड	कार्यालय	जिल्ला कोड	जिल्ला	बजेट
३१२०११०३	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	३१२०१२६०१	रेशम खेती विकास शाखा, खोपासी	२६	गुल्मी	३१७.१२
३१२०११०३	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	३१२०१३४०७	व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र	३४	काभ्रेपलान्चोक	२३९.३५
३१२०११०३	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	३१२०२३४०३	मौरीपालन विकास केन्द्र	३४	ललितपुर	२०५.८८
३१२०११०४	बाली विकास तथा जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	३१२०११२०१	कृषि विकास फर्म	१२	ललितपुर	३६९.१५
३१२०११०४	बाली विकास तथा जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	३१२०१३४०५	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र	३४	झापा	५४६०३.
३१२०११०४	बाली विकास तथा जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	३१२०१७६०१	कृषि विकास फार्म	७६	ललितपुर	३६९१५.
३१२०११०५	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम	३१२०१३४०३	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला	३४	कञ्चनपुर	५४४.००
३१२०११०६	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३१२०११७०१	कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र नक्टाडिज	१७	ललितपुर	१८६१८.००
३१२०११०६	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३१२०१३४०९	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि	३४	धनुषा	१२०७.१७
३१२०११०७	रानी जमरा कुलरिया सिँचाई आयोजना—प्रणाली आधुनिकीकरण कृषि कार्यक्रम	३१२०१७७०१	यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र	७७	ललितपुर	२०४५.००
३१२०११११	समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र कार्यक्रम (कृषि)	३१२०१३४०८	रानी जमरा सिँचाई आयोजना कृषितर्फ	३४	कैलाली	१०२.००
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२०१११३	समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना		ललितपुर	१३०२.९५

ब.उ.शी.नं.	आयोजना/कार्यक्रम	कार्यालय कोड	कार्यालय	जिल्ला कोड	जिल्ला	बजेट
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना, आयोजना कार्यान्वयन एकाई, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्		काठमाडौं	१९५७.००
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२९११२७	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना, आयोजना कार्यान्वयन एकाई, कोशी प्रदेश, मोरङ		मोरङ	२०००२.
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२९११२४	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना, आयोजना कार्यान्वयन एकाई, बागमती प्रदेश, मकवानपुर		मकवानपुर	३६३६.००
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२९११३७	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना, आयोजना कार्यान्वयन एकाई, गण्डकी प्रदेश			३१७२१.०
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२९११२४	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना, आयोजना कार्यान्वयन एकाई, कर्णाली प्रदेश, सुर्खेत		सुर्खेत	९०२५.०
३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	३१२९११२६	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना, आयोजना कार्यान्वयन एकाई, सुदूरपश्चिम प्रदेश			२६७९.००
जम्मा						२६५८.०१७

५.३ प्रदेशमा सशर्त वित्तीय हस्तान्तरित कार्यक्रमहरूको सारांश आ.व. २०७९/८०

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	प्रदेशगत रकम (रु. हजारमा)							कूल
		कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	
३१२०१०११	कृषि विभाग	१२०५००	९७६००	२४३७००	१२१९००	१३५९००	१०१४००	११८९००	९३९९००

५.४ प्रदेशमा आ.व. २०७९/८० मा कृषितर्फको सशर्त वित्तीय हस्तान्तरित कार्यक्रमहरू

क्र. सं.	कार्यक्रम	प्रदेश (बजेट रु. हजारमा)							जम्मा
		कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	
१	बीउ विजन उत्पादन, औपति तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	१४०२०	२३६२०	२१९२०	१९४२०	३३४२०	९८६०	२०४२०	१४२६८०
२	फलफूल विकास कार्यक्रम	२०००		७३००	३०००	२०००	१०००	१०००	१६३००
३	डिजिटल स्वायल म्याप व्यवस्थापन	२४५०	२४५०	२४५०	२४५०	२४५०	२४५०	२४५०	१७१५०
४	राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा मिशन	७६०५०	६५५३०	१८६०५०	६८५००	७६०३०	५६०००	६६०००	५९४१६०
५	प्राङ्गारिक कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१९९८०		१९९८०	२००३०	२००००	३००९०	२००३०	१३०११०
६	व्यावसायिक किट विकास कार्यक्रम	६०००	६०००	६०००	८५००	२०००	२०००	९०००	३९५००
	जम्मा	१२०५००	९७६००	२४३७००	१२१९००	१३५९००	१०१४००	११८९००	९३९९००

५.५ आ.व. २०७९/८० मा स्थानीय तहमा सशर्त वित्तीय हस्तान्तरित कार्यक्रमहरूको सारांश

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	रकम (रु. हजार)
३१२०१०११	कृषि विभाग	१६५१६००
	कूल जम्मा	१६५१६००

५.६ कृषि विभाग (३१२०१०११) बाट आ.व. २०७९/८० मा स्थानीय तहमा सशर्त हस्तान्तरित कार्यक्रमहरू

क्र.सं.	कार्यक्रम
१	खाद्यान्न बालीको उन्नत बीउ उपयोगमा मूल्य अनुदान
२	उन्नत बीउ वितरकलाई प्रोत्साहन अनुदान
३	कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम
४	अपाङ्गता व्यक्ति लक्षित कृषि रोजगार कार्यक्रम
५	Blueberry उत्पादन परीक्षण कार्यक्रम

क्र.सं.	कार्यक्रम
६	कृषि तथा पशुपन्ध्री बजारीकरणका लागि कृषि एम्बुलेन्स
७	कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम
८	खाद्यान्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम
९	तरकारी बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम
१०	फलफूल प्रवर्द्धन कार्यक्रम
११	मौरी तथा मह प्रवर्द्धन कार्यक्रम
१२	युवा लक्षित कृषि लक्षित कार्यक्रम
१३	कृषि बजार पूर्वाधार निर्माण तथा सहयोग
१४	कोल्डरुम/पोटेबल कोल्ड च्याम्बर निर्माण
१५	कृषि यान्त्रिककरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम
१६	सिँचाइ संरचना निर्माण कार्यक्रम
१७	अन्य विविध कार्यक्रम

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१

१. नेपालको संविधामा भएको कृषि सम्बन्धी व्यवस्थाहरू

धारा ३०२ प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी सेवाहरूको गठन र सञ्चालन सम्बन्धी व्यवस्था

- १) प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक सेवा प्रवाह गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ ।
- २) उपधारा (१) बमोजिमको व्यवस्था गर्दा यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखत सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजन गरी सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ ।

धारा २५ सम्पत्तिको हक अन्तर्गत उपधारा (४) मा भूमिको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, कृषिको आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण, वातावरण संरक्षण, व्यवस्थित आवास तथा शहरी विकास गर्ने प्रयोजनका लागि राज्यले कानून बमोजिम भूमिसुधार, व्यवस्थापन र नियमन गर्न बाधा गर्ने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

धारा ३६ खाद्य सम्बन्धी हक अन्तर्गत देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

- १) प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धी हक हुनेछ ।
- २) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ ।
- ३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेछ ।
- ४) कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हकको प्रत्याभूति गरेको ।

धारा ४२ सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत प्रत्येक किसानलाई कानून बमोजिम कृषि कार्यका लागि भूमिमा पहुँच परम्परागत रूपमा प्रयोग र अवलम्बन गरिएको स्थानीय बीउबिजन र कृषि प्रजातीको छनौट र संरक्षणको हकको प्रत्याभूति गरेको छ ।

धारा ५१ (ड) मा कृषि र भूमिसुधार सम्बन्धमा राज्यको देहाय बमोजिमको नीति रहने व्यवस्था गरेको छः

- १) भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्दै किसानको हितलाई ध्यानमा राखी वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने ।
- २) अनुपस्थित भू-स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्लाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने,
- ३) किसानको हकहित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन भू-उपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन र कृषिको व्यावसायीकरण, औद्योगिकीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने ।
- ४) भूमिको उत्पादनशीलता, प्रकृति तथा वातावरणीय सन्तुलन समेतको आधारमा नियमन र व्यवस्थापन गर्दै त्यसको समुचित उपयोग गर्ने ।
- ५) कृषि सामग्री र कृषि उपजको उचित मूल्य र बजारमा पहुँचको व्यवस्था गर्ने ।

नेपालको संविधानको अनुसूचीमा उल्लिखित सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकार अन्तर्गत कृषि सम्बद्ध विषयहरू:

क) सङ्घ र प्रदेश

सङ्घको अधिकार	प्रदेशको अधिकार	सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकार
१. संविधानको अनुसूची ५ मा रहेको सङ्घको अधिकारको सूची अन्तर्गत कृषिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने विषय		
• क्वारेन्टाइन		
२. संविधानको अनुसूची ६ मा रहेको प्रदेशको अधिकारको सूची अन्तर्गत कृषिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने विषय		
	• कृषिमा आयकर, सेवा शुल्क • दण्ड जरिवाना, कृषि तथा पशु विकास	
३. संविधानको अनुसूची ७ मा रहेको सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूची अन्तर्गत कृषिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने विषय		
		• औषधी र विषादी, जैविक विविधता

ख) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह

स्थानीय तहको अधिकार	सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार
४. संविधानको अनुसूची ८ मा रहेको स्थानीय तहको अधिकारको सूची अन्तर्गत कृषिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने विषय	
<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण तथा जैविक विविधता • कृषि सडक, सिँचाई • कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य, सहकारी • कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण 	
५. संविधानको अनुसूची ९ मा रहेको सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको सूची अन्तर्गत कृषिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने विषय	
	<ul style="list-style-type: none"> • कृषि • पर्यावरण तथा जैविक विविधता

२. नेपालको संविधानमा उल्लिखित तीन तहका अधिकार सूचीको विस्तृतीकरण

उच्चस्तरीय सङ्घीयता कार्यान्वयन तथा प्रशासन पुनः संरचना प्राविधिक समिति तथा सङ्घीयता कार्यान्वयन तथा प्रशासन पुनः संरचना निर्देशक समितिबाट नेपालको संविधानको अनुसूची ५,६,७,८ र ९ मा उल्लिखित कार्य जिम्मेवारी विस्तृतीकरण भएको ।

क) संविधानको अनुसूची ५ मा उल्लिखित सङ्घको एकल अधिकारको विस्तृतीकरण

अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकारको सूचीका विषय	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
८	अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, विनिमय,	१८.४	अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार तथा पारवहन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ-संस्थासँग सम्बन्ध, सन्धि, सम्झौता, कार्यान्वयन तथा नियमन
		१८.६	अन्तरप्रदेशीक व्यापार सम्बन्धी नीति, कानून, सहजीकरण र नियमन
		१८.९	अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास, विस्तार र समन्वय
		१८.११	खाद्य क्वारेण्टाइनको गुणस्तर तथा खाद्य स्वच्छता सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन
		१८.१२	पशु तथा वनस्पतिजन्य क्वारेण्टाइनसँग सम्बन्धित नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन

ख) संविधानको अनुसूची ६ मा उल्लिखित प्रदेशको एकल अधिकारको विस्तृतीकरण

अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकारको	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
२०	कृषि तथा पशु विकास, कलकारखाना,	२०.१.१	कृषि, पशु विकास तथा खाद्य पोषण सम्बन्धी प्रादेशीक नीति, कानून, मापदण्ड, योजना कार्यान्वयन र नियमन
		२०.१.२	कृषि तथा पशुपन्छीजन्य रोग, कीरा एवम् महामारी नियन्त्रण
		२०.१.३	कृषि औद्योगिकीकरण, पशुपन्छी, उद्योग व्यवसायको विकास तथा प्रवर्द्धन
		२०.१.४	कृषि तथा पशु यान्त्रीकरण र उन्नत औजार विकास तथा प्रवर्द्धन
		२०.१.६	कृषि तथा पशु रोगको निदान प्रयोगशाला, व्यवस्थापन र नियमन
		२०.१.७	कृषि उपज, पशुपन्छी, पशुपन्छीजन्य पदार्थ र पशु उत्पादन सामग्रीको गुणास्तर निर्धारण र नियमन
		२०.१.८	कृषिजन्य वस्तु, सेवा र प्रविधिको सम्बद्धता, स्तरीयकरण, गुणस्तर निर्धारण र नियमन
		२०.१.९	बीउबिजन एवम् नस्ल सम्बन्धी गुणस्तर निर्धारण र नियमन
२०	कृषि तथा पशु विकास, कलकारखाना	२०.१.११	प्रादेशीक खाद्य सुरक्षा, खाद्य अधिकार र खाद्य सम्प्रभुता
		२०.१.१२	कृषि सम्बन्धी प्रादेशिक तथ्याङ्क प्रणाली, अध्ययन, अनुसन्धान तथा स्रोत संरक्षण, विकास र विस्तार तथा सामूहिक खेती प्रणाली
		२०.१.१३	कृषि तथा पशुपन्छीजन्य तथा खाद्य प्रविधि सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान विकास र व्यवस्थापन
		२०.१.१४	कृषि मल, बीउ र विषादी, आँपूति व्यवस्था र नियमन
		२०.१.१५	कृषि, पशुपन्छी तथा खाद्य सम्बन्धी प्रादेशीक प्रयोगशालाहरूको विकास र व्यवस्थापन
		२०.१.१६	कृषि प्रसार, कृषक तालिम, तथा क्षमता विकास र सशक्तीकरण

अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकारको	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
		२०.१.१७	कृषि उपजको न्यूनतम समर्थन मूल्य कार्यान्वयन
		२०.१.१८	कृषि र पशुपन्छी बीमा सम्बन्धी योजना र कार्यान्वयन
		२०.१.१९	कृषि बजार र पूर्वाधार विकास र सञ्चालन
		२०.१.२०	कृषि फार्म केन्द्रहरूको विकास र व्यवस्थापन

ग) संविधानको अनुसूची ८ मा उल्लिखित स्थानीय तहको एकल अधिकारको विस्तृतीकरण

अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकारको सूचीका विषय	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
१५	कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन र पशु स्वास्थ्य, सहकारी र कृषि अनुसूची ९ (४)	१५.१	कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन र पशु स्वास्थ्य
		१५.१.१	कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन र पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन
		१५.१.२	कृषि तथा पशुपन्छी बजार सूचना, बजार तथा हाटबजार पूर्वाधार निर्माण, साना सिँचाइ निर्माण, तालिम, प्रविधि प्रसार, प्राविधिक टेवा, कृषि सामग्री आपूर्ति र कृषक क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन र नियमन
		१५.१.३	कृषि तथा पशुपन्छीजन्य प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारी रोग नियन्त्रण
		१५.१.४	पशुपन्छी चिकित्सा सेवा व्यवस्थापन
		१५.१.५	कृषि वातावरण संरक्षण, जैविक विविधता संरक्षण र प्रवर्द्धन
		१५.१.६	उच्च मूल्ययुक्त कृषिजन्य वस्तुको प्रवर्द्धन तथा विकास र बजारीकरण
		१५.१.७	स्थानिय चरन तथा खर्क विकास र व्यवस्थापन
		१५.१.८	पशु आहार गुणस्तर नियमन
		१५.१.९	स्थानीयस्तरमा तथ्याङ्क व्यवस्थापन र सूचना प्रणाली
		१५.१.१०	बधशाला र शीतभण्डारको व्यवस्थापन र नियमन
		१५.१.११	कृषि तथा पशुपन्छी सम्बन्धी बीमा र कर्जा सहजीकरण
१५.१.१२	साना सिँचाइ निर्माण तथा सुधार		
१८	कृषि प्रसारको	१८.१	कृषि प्रसार सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन
		१८.२	स्थानीय तहमा कृषि प्रसार तथा जनशक्तिको प्रक्षेपण, व्यवस्थापन र परिचालन
		१८.३	कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धि, प्राविधिक सेवा, टेवा, सीप विकास र सशक्तीकरण
		१८.४	बीउबिजन, नस्ल, मलखाद र रसायन तथा औषधीहरूको आपूर्ति, उपयोग र नियमन

अनुसूचीको क्र.सं	संविधानको अधिकारको सूचीका विषय	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
		१८.५	कृषक समूह, सहकारी र स्थानीय सम्बद्ध सङ्घ-संस्थाहरूको समन्वय, व्यवस्थापन र नियमन
		१८.६	स्थानीयस्तरमा कृषि सम्बन्धी प्रविधि संरक्षण र हस्तान्तरण
		१८.७	कृषि सम्बन्धी सूचना प्रचार प्रसार
		१८.८	स्थानीयस्तरको स्रोत केन्द्रहरूको विकास र व्यवस्थापन

घ) संविधानको अनुसूची ७ मा उल्लिखित सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण

अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकारको सूचीका विषय	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
२	आवश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति वितरण मूल्य नियन्त्रण गुणस्तर र अनुगमन	२.७	खाद्य सुरक्षा खाद्य अधिकार र खाद्य सम्प्रभुता
		२.८	सङ्घीय खाद्य पोषण नीति तर्जुमा र अनुगमन
९	औषधी र विषादी	९.२.२	कृषि तथा पशुपन्छीजन्य औषधी, सुक्ष्म पोषण तत्व र विषादीको उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन
		९.२.३	अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रयोग गर्न दिइएका र प्रतिबन्ध लगाइएका विषादीको सूचना सङ्कलन र सूचना प्रवाह
		९.२.४	विषादी नियन्त्रण र व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ-संस्थासँगको सम्पर्क, समन्वय र सहकार्य
२०	औषधी र विषादी	९.१	औषधी र विषादीको उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रादेशीक नीति, कानून, मापदण्ड कार्यान्वयन र नियमन
		९.२	विषादीको मापदण्ड अनुरूप बिक्री वितरणको अनुमति र नियमन
		९.३	कृषिजन्य प्रयोजनको सुक्ष्म पोषणयुक्त वस्तु र विषादीको मापदण्ड कार्यान्वयन
		९.५	विषादीको उत्पादन, बेचबिखन र उपयोगको नियमन र नियन्त्रण

ड) संविधानको अनुसूची ९ मा उल्लिखित सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण

अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकारको सूचीका विषय	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
४	कृषि	४.१	कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड निर्धारण र नियमन
		४.२	कृषिजन्य जैविक विविधता र जैविक प्रविधि सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्ड निर्धारण र नियमन
		४.३	कृषि सम्बन्धी बहुपक्षीय र द्विपक्षीय सङ्घसंस्थासँगको सम्पर्क एवम् समन्वय
		४.४	कृषि सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको तथ्याङ्क प्रणाली, अध्ययन, अनुसन्धान तथा स्रोत संरक्षण, विकास र विस्तार
		४.५	कृषि तथा खाद्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रयायनयुक्त प्रयोगशालाहरूको विकास, मापदण्ड निर्धारण र नियमन
		४.६	कृषि तथा खर्द्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरण तथा नियमन
		४.७	आयातित मल आँपूति सम्बन्धी समन्वय
		४.८	कृषि तथा पशुपन्छीजन्य अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि
		४.११	कृषि औद्योगिकिकरण, पशुपन्छी उद्योग व्यवसायको अन्तरप्रदेशीक विकास तथा प्रवर्द्धन
		४.१४	राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा, खाद्य अधिकार र खाद्य सम्प्रभुता

३. स्थानीय तहको कृषि तथा पशुपन्छी सम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार (स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४)

क) कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य, सहकारी

- कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन र पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- कृषि तथा पशुपन्छी बजार सूचना, बजार तथा हाटबजारको पूर्वाधार निर्माण, साना सिँचाइ निर्माण, तालिम, प्रविधि प्रसार, प्राविधिक टेवा, कृषि सामग्री आँपूति र कृषक क्षमता विकास कार्यक्रमको सञ्चालन, अनुगमन र नियमन,
- कृषि तथा पशुपन्छीजन्य प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारी रोगको नियन्त्रण,
- पशुपन्छी चिकित्सा सेवाको व्यवस्थापन,
- कृषि वातावरण संरक्षण तथा जैविक विविधताको संरक्षण र प्रवर्द्धन,
- पशुनस्ल सुधार पद्धतिको विकास र व्यवस्थापन,
- उच्चमूल्ययुक्त कृषिजन्य वस्तुको प्रवर्द्धन, विकास तथा बजारीकरण,
- स्थानीय चरन तथा खर्क विकास र व्यवस्थापन,

- पशु आहारको गुणस्तर नियमन,
- स्थानीयस्तरमामा पशुपन्छी सम्बन्धी तथ्याङ्कको व्यवस्थापन र सूचना प्रणाली,
- पशु बधशाला र शीत भण्डारको व्यवस्थापन र सूचना प्रणाली,
- पशुपन्छी सम्बन्धी बीमा र कर्जा सहजीकरण,
- पशुपालन तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ख) कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण

- कृषि प्रसार सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- कृषि प्रसार तथा जनशक्तिको प्रक्षेपण, व्यवस्थापन र परिचालन,
- कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धि, प्राविधिक सेवा, टेवा, सीप विकास र सशक्तीकरण,
- कृषि बीउबिजन, नस्ल, मलखाद र रसायन तथा औषधीहरूको आपूर्ति, उपयोग र नियमन,
- कृषक समूह, कृषि सहकारी र कृषि सम्बन्धी स्थानीय सङ्घ संस्थाहरूसँग समन्वय, व्यवस्थापन र नियमन,
- स्थानीयस्तरमा कृषि सम्बन्धी प्रविधिको संरक्षण र हस्तान्तरण,
- कृषि सम्बन्धी सूचनाको प्रचारप्रसार,
- स्थानीयस्तरको स्रोत केन्द्रहरूको विकास र व्यवस्थापन,
- प्राङ्गारिक खेती तथा मलको प्रवर्द्धन र प्रचार प्रसार,
- कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण सम्बन्धी अन्य कार्य ।

४. कृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यमा सङ्घ प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारी

स्रोत: आ.व. २०७८/७९ को बजेट तथा त्रिवर्षिय मध्यमकालीन खर्च संरचना सहितको बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन तथा ढाँचा, २०७७, राष्ट्रिय योजना आयोग

क) सङ्घबाट सञ्चालन हुने कृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यहरू

- कृषि तथा पशुपन्छी सम्बन्धी अनुसन्धान, प्रयोगशाला तथा क्वारेण्टाइन,
- बजार शृङ्खला विकास र राष्ट्रियस्तरको कृषि सूचना तथा सञ्चार एवम् बजार प्रवर्द्धन,
- रासायनिक मल खरिद, आयात तथा अनुदान,
- गरिबी निवारण सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरका कार्यक्रम,
- उन्नत बीऊ बिजन खरिद, विकास, प्रवर्द्धन र सन्तुलित वितरण,
- कृषिक्षेत्रको औद्योगिकीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम,
- पशुस्वास्थ्य, पशु रोग नियन्त्रण, महामारी नितन्त्रण, उपचार र औषधी वितरण,
- पशु नस्ल सुधार सम्बन्धी व्यवस्थापन,
- राष्ट्रियस्तरका खोप उत्पादन तथा व्यवस्थापन ।

ख) प्रदेशबाट सञ्चालन हुने कृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यहरू

- उत्पादन केन्द्रित कृषि तथा पशुपन्छी फार्म केन्द्रहरू,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू,
- कृषिक्षेत्रको व्यावसायीकरण र बजारीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम,
- बीउ आँपूर्ति र नियमन ।

ग) स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने कृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यहरू

- कृषि तथा पशु उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू,
- कृषि तथा पशु प्रसार सम्बन्धी कार्यहरू,
- कृषि क्षेत्रको व्यावसायीकरण, बजारीकरण र औद्योगिकीकरणका लागि उत्पादन वृद्धि कार्यक्रम ।

अनुसूची-२

सोह्रौँ योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२-२०८५/८६)

अवधारणा-पत्र

१. पृष्ठभूमि

योजनावद्ध विकासको करिब सात दशक लामो प्रयासबाट नेपालले आर्थिक, सामाजिक तथा पूर्वाधार विकासका क्षेत्रमा केही महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू हासिल गरेको छ। यस अवधिमा शासकीय व्यवस्थामा आएको पटक-पटकको परिवर्तनलाई आवधिक योजनाले समेत आत्मसात् गरी विकास योजनाको सोच, गन्तव्य, प्राथमिकताका क्षेत्र र कार्यक्रमलाई परिष्कृत गर्दै योजनावद्ध विकास प्रयासलाई अगाडि बढाइएको छ।

नेपालको संविधानले सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्ने लक्ष्य राखेको छ। मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूको दायरालाई फराकिलो बनाउँदै आर्थिक समृद्धि सहितको सामाजिक न्याय र समानता सुनिश्चित गर्न समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्त अवलम्बन गरिएको छ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य रहेको छ। नेपालको संविधानको व्यवस्था र भावनालाई हृदयङ्गम गरी नेपाल सरकारले योजनावद्ध रूपमा “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न वि.सं. २०७५ मा दीर्घकालीन सोच २१०० तय गरेको छ। अर्कोतर्फ वि.सं. २०८२ (सन् २०२६) मा नेपाललाई अतिकम विकसितबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नती गर्ने र वि.सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा पुग्ने लक्ष्य तय गरिएको छ। सोही आधारमा जारी भएको पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) को कार्यान्वयन अवधि २०८१ असारबाट सम्पन्न हुने हुँदा त्यस पछिको पाँच वर्ष (२०८१/८२-२०८५/८६) अवधिमा कार्यान्वयन गर्ने गरी सोह्रौँ योजना तर्जुमाको लागि प्रस्तुत अवधारणा-पत्र तयार गरिएको छ।

२. पन्ध्रौँ योजनाको संक्षिप्त समीक्षा

पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) कार्यान्वयनको चार वर्ष व्यतित भइसकेको छ। दीर्घकालीन सोच २१०० अन्तर्गत पहिलो पाँच वर्ष समृद्धिको आधार सिर्जना गर्ने लक्ष्यका साथ अधि सारिएको पन्ध्रौँ योजना कार्यान्वयनको पहिलो आर्थिक वर्षमा नै कोभिड-१९ महामारीले देशको आर्थिक-सामाजिक अवस्थामा गम्भीर असर परेका कारण मुलुकको अर्थतन्त्र खुम्चिन पुग्यो। योजनाले तय गरेका नीति, रणनीति, कार्यनीति र कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा अपेक्षित तीव्रता दिन सकिएन। कोभिड-१९ महामारीको कारण योजनाले तय गरेका प्राथमिकताहरू समेत बदलिए। विश्व अर्थतन्त्रमा आएको परिवर्तन र कोभिड-१९ महामारीका कारण भोग्नु परेको आर्थिक सङ्कुचनबाट उत्पन्न चुनौतीहरू सम्बोधन गर्न आर्थिक पुनरुत्थान र राहतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिए। अर्थतन्त्रको कमजोर उत्पादन क्षमता, बढ्दो उपभोगको प्रवृत्ति, चालु खाता घाटा, वैदेशिक मुद्राको सञ्चितिमा दबाव जस्ता कारणहरूले अर्थतन्त्रको वाह्य क्षेत्र व्यवस्थापनमा समेत चुनौती थपियो।

पन्ध्रौं योजना अवधिमा आधारभूत मूल्यमा ९.६ प्रतिशतको औषत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने लक्ष्य रहेकोमा कोभिड-१९ महामारीको कारण योजनाको पहिलो वर्ष नै आर्थिक वृद्धिदर २.४ प्रतिशतले ऋणात्मक रहन गयो । कोभिड महामारी पछि पुनरुत्थानतर्फ अग्रसर भएको अर्थतन्त्रमा रुस-युक्रेन युद्धले थप चुनौती सिर्जना गर्‍यो । वाह्य प्रभावका साथै आन्तरिक संरचनागत समस्या समेतको कारण योजनाको दोस्रो र तेस्रो वर्षमा आर्थिक वृद्धिदर क्रमशः ३.८ प्रतिशत र ५.५ प्रतिशत रह्यो भने चौथो वर्ष २.२ प्रतिशत रहेको अनुमान गरिएको छ । यस अनुरूप योजनाको पहिलो चार वर्षको औषत आर्थिक वृद्धिदर २.४ प्रतिशतमा सीमित हुने देखिन्छ ।

आधार वर्ष २०७५/७६ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २५.६ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रको योगदान १४.३ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको योगदान ६०.१ प्रतिशत रहेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा त्यस्तो योगदान क्रमशः २४.६ प्रतिशत, १३.० प्रतिशत र ६२.४ प्रतिशत रहेको अनुमान छ । विप्रेषण, सेवा व्यापार र सरकारी खर्चले सेवा क्षेत्रको विस्तार गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ । योजनाले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय १४५६ अमेरिकी डलर पुऱ्याउने लक्ष्य लिएकोमा १४१० अमेरिकी डलर पुगेको छ । गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या आ.व.२०७९/८० सम्ममा ११.२ प्रतिशतमा घटाउने लक्ष्य राखिएकोमा १५.३ प्रतिशतमा घटेको अनुमान छ । बहुआयामिक गरिबी २८.६ प्रतिशतबाट १७.४ प्रतिशतमा घटेको छ ।

यस अवधिमा योजनाले परिलक्षित गरेका सामाजिक सूचकहरूको लक्ष्य प्राप्ति मिश्रित छ । जन्म हुँदाको अपेक्षित आयु, पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर, किशोरी अवस्थाको प्रजनन दर, आधारभूत तह (कक्षा १-८) को शिक्षामा खुद भर्ना दर, इन्टरनेटमा पहुँच प्राप्त जनसङ्ख्याको प्रतिशत, विद्युतमा पहुँच प्राप्त जनसङ्ख्याको प्रतिशत, मानव विकास सूचकाङ्क, आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्याको प्रतिशत लगायतका सूचकमा प्राप्त उपलब्धिहरू सन्तोषजनक रहेका छन् । सामाजिक क्षेत्र तर्फका कतिपय उपक्षेत्रमा कोभिड-१९ महामारीले पारेको असरका कारण योजनाले लिएका कतिपय लक्ष्यहरू हासिल हुन सकेनन् । सडक तथा अन्य यातायात पूर्वाधारमा पनि न्यून उपलब्धि हासिल भएको छ । यिनै कारणहरूले गर्दा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने कार्य थप चुनौतीपूर्ण बनेको छ ।

३. विकास प्रयासमा देखिएका मूलभूत सवाल तथा चुनौती

- (१) निरन्तरको अनपेक्षित न्यून आर्थिक वृद्धि, अर्थतन्त्रको संरचनागत समस्या, द्वितीय क्षेत्रको घट्दो योगदान र तृतीय क्षेत्रको विस्तार (प्राथमिक र द्वितीय क्षेत्रको विकासबिना तृतीय क्षेत्रको विकास दिगो नहुने),
- (२) न्यून उत्पादन तथा उत्पादकत्व, बढ्दो उत्पादन लागत, कमजोर प्रतिस्पर्धी क्षमता,
- (३) लागतको तुलनामा न्यून प्रतिफलयुक्त कृषि उपज, कृषि प्रतिको बढ्दो विकर्षण, आधारभूत खाद्य पदार्थमा समेत परनिर्भरता,
- (४) औद्योगिक क्षेत्रको सङ्कुचन, आन्तरिक उत्पादनका उद्योग खोल्नु भन्दा आयातित वस्तुको व्यापारमा आकर्षण,
- (५) उपभोगमुखी आयात, न्यून निर्यात क्षमता र बढ्दो व्यापार घाटा,

- (६) आन्तरिक रोजगारीका सीमित अवसर, वैदेशिक रोजगारीसँगै युवा जनशक्ति पलायन, विप्रेषण आप्रवाह माथिको अत्यधिक निर्भरता,
- (७) मानव स्रोत व्यवस्थापन: आवश्यकताको यथार्थ आकलन गर्न नसक्दा कार्यक्रम, लगानी, विकास र उपयोग बिचको बेमेल,
- (८) उत्पादन प्रणालीसँग नजोडिएको शिक्षा प्रणाली, सीपयुक्त एवम् जीवनोपयोगी शिक्षाको खोजी, उच्च शिक्षामा गुणस्तर तथा समयनिष्ठताको समस्या, शिक्षाको लागि विदेशीने विद्यार्थीको सङ्ख्यासँगै विदेशी मुद्राको मागमा वृद्धि,
- (९) कमजोर सार्वजनिक स्वास्थ्य प्रणाली, दक्ष एवम् पर्याप्त जनशक्तिको न्यून आपूर्ति, आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा समेत आम नागरिकको पहुँचमा कठिनाई,
- (१०) अव्यवस्थित शहरीकरण, शहरी पूर्वाधार तथा सेवा सुविधाको माग र आपूर्ति बिचमा फराकिलो खाडल,
- (११) निर्मित भौतिक पूर्वाधारको न्यून गुणस्तर, आवश्यकता र आपूर्ति बिचको बेमेल, दिगो पूर्वाधार विकास प्रतिको कमजोर प्रतिवद्धता,
- (१२) भरपर्दो एवम् सुरक्षित र धान्न सकिने आधुनिक सूचना प्रविधिको विकास तथा प्रयोगमा सुरक्षता,
- (१३) सामाजिक सुरक्षाका छरिएका कार्यक्रम; बढ्दो दायित्व, कमजोर व्यवस्थापन, न्यून सुरक्षा अनुभूति,
- (१४) समावेशीकरण - नीति, अभ्यास र नतिजा बिचको खाडल,
- (१५) महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक र सीमान्तकृत समुदायमा हिंसाको स्वरूप परिवर्तन, आर्थिक-सामाजिक-सांस्कृतिक विभेद र परम्परागत सोचको निरन्तरता,
- (१६) मजबुत तहगत अन्तरसम्बन्धको स्थापना, सबल सङ्घीय शासन प्रणाली मार्फत समावेशी, समन्यायिक एवम् सन्तुलित प्रादेशिक विकासको सुनिश्चितता हुन नसक्नु,
- (१७) सीमित व्यक्ति र उद्यमीबिच वित्तीय स्रोत साधनको परिचालन, परिचालित वित्तीय स्रोत साधनबाट उत्पादन र रोजगारी सिर्जनामा अपेक्षित योगदान पुग्न नसकेको,
- (१८) बजार प्रतिस्पर्धाको कमजोर अवस्था, सिन्डिकेट प्रणाली, उत्पादक र उपभोक्ताबिच बिचौलियाको अनपेक्षित उपस्थिति,
- (१९) अनौपचारिक कारोबारको ठूलो हिस्सा, न्यून बिजकीकरण, तस्करी, क्रिप्टोकरेन्सी तथा हाइपरफण्ड जस्ता अवैध क्षेत्रमा लगानी, पुँजी पलायन, हुण्डी कारोबार; बजारमा तरलता, मूल्य र आपूर्तिमा अस्वभाविक उतार-चढाव,
- (२०) सार्वजनिक खर्चको आवश्यकता र स्रोत परिचालन क्षमता बिचको खाडल, राजस्व परिचालनको ठूलो हिस्सा आयातमा आधारित, अनिश्चयपूर्ण वित्त प्रणालीसँगै वित्तीय सङ्घीयता कार्यान्वयनमा चुनौती,

- (२१) कमजोर विनियोजन कुशलता, न्यून पुँजीगत विनियोजन तथा कमजोर खर्च क्षमता, पूर्वाधारजन्य परियोजना निर्माणको अनियन्त्रित लागत तथा विलम्ब; लागतको तुलनामा न्यून प्रतिफल,
- (२२) भारतीय मुद्रासँगको स्थिर विनिमय प्रणालीसँगै कमजोर स्वायत्त मौद्रिक नीति, मुद्रा स्फीतिमा अधिक बाह्य प्रभाव र कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण क्षमता,
- (२३) सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर र सुरक्षा व्यवस्था प्रतिको नागरिकको कमजोर विश्वसनीयता, भ्रष्टाचार नियन्त्रण; सामाजिक न्याय, शीघ्र न्याय निरूपण, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय एकता मजबुत पार्ने चुनौती,
- (२४) विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति: उपलब्धिसँगै आईपर्ने चुनौतीको व्यवस्थापन,
- (२५) दिगो विकास लक्ष्यको प्राप्ति: स्रोतको व्यवस्थापन र कार्यान्वयनको प्रभावकारीता ।

४. सोह्रौँ योजनाको कार्यदिशा

४.१. सोच

“सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि”

४.२. उद्देश्य

- (१) राजनीतिक, प्रशासनिक र न्यायिक क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्नु,
- (२) स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारी, आवास तथा अन्य क्षेत्रमा सामाजिक न्याय स्थापित गर्नु,
- (३) मानवीय जीवन र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समृद्धि हासिल गर्नु ।

४.३. समष्टिगत रणनीति

- (१) विकास प्रयासमा देखिएका संरचनात्मक अवरोधहरूको पहिचान, सम्बोधन र निराकरण गर्दै संरचनात्मक रूपान्तरणमार्फत सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि हासिल गर्ने ।
- (२) योजना कार्यान्वयन सम्बन्धमा सबै तह (सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय) र पक्ष (सरकारी, निजी, सहकारी, गैर सरकारी, विकास साझेदार तथा अन्य) का सरोकारवाला निकाय बिचको अन्तरसम्बन्ध र कार्यात्मक क्षमतालाई मजबुत तुल्याउने ।
- (३) अध्ययन, अनुसन्धान तथा तथ्यमा आधारित नीति निर्माण एवम् विकासका कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।

४.४. संरचनात्मक रूपान्तरणका क्षेत्र तथा रणनीति

(१) समष्टिगत आर्थिक आधारहरूको सबलीकरण

- प्राथमिक क्षेत्रको सबलीकरण, द्वितीय क्षेत्रको विकास तथा विस्तार र तृतीय क्षेत्रको स्थायित्व,

- राजस्वको आधार र दायरा विस्तारसँगै अनुमान योग्य वित्त प्रणालीको विकास,
- वित्तीय स्रोतलाई उत्पादन र रोजगारी सिर्जनामा केन्द्रित गरी समावेशी परिचालन,
- सबल एवम् कामयाबी मौद्रिक नीतिको अवलम्बन,
- वाह्य क्षेत्र स्थायित्व ।

(२) उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि

- उत्पादनका सबै किसिमका स्रोत र साधन (Inputs) को समयवद्ध, गुणस्तरीय एवम् लागत प्रभावी आपूर्ति प्रणालीको सुनिश्चितता,
- बजारको माग अनुरूपको ज्ञान, सीप, दक्षता र उर्जाशील श्रमशक्तिको उत्पादन र परिचालन,
- अनुसन्धान र विकासमा आधारित नविनतम प्रविधि र व्यवस्थापनका विधिको अवलम्बन,
- उत्पादनका साधन, उत्पादन प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको भण्डारण तथा बजारसम्मको पहुँचमा सबै किसिमका सुरक्षाको प्रत्याभूति,
- समुदायमा आधारित सामुहिक उत्पादन प्रणालीलाई प्रोत्साहन,
- नवप्रवर्तनमा आधारित उद्योग तथा युवा उद्यमीलाई प्रोत्साहन,
- गुणस्तरीय, दिगो र उत्पादन केन्द्रित पूर्वाधार विकास,
- उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत र साधनको विवेकसम्बत परिचालन ।

(३) मर्यादित श्रम, उत्पादनशील एवम् समावेशी रोजगारीका अवसरको सिर्जना

- निजी, सहकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा राष्ट्रिय सीप विकास तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन,
- उद्यमशीलता उन्मुख स्वरोजगारीका लागि व्यावसायिक तालिमको उपलब्धतासँगै सुरूवाती पुँजी लगानीमा सहयोग,
- वैदेशिक रोजगारीसँगै प्राप्त विप्रेषण आय, ज्ञान, सीप, कुशलता, कार्यसंस्कृति, प्रविधि, उद्यमशीलता र आत्मविश्वासलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन,
- सीमान्तकृत वर्ग र समुदायको सशक्तीकरण र सकारात्मक विभेद मार्फत समावेशी रोजगारी प्रवर्द्धन,
- आप्रवासी कामदारको नियमन; आन्तरिक श्रम बजारमा स्वदेशी श्रमिकलाई प्राथमिकता,
- वैदेशिक रोजगारीका लागि सुरक्षित कार्यवातावरण सहित उच्च प्रतिफलयुक्त आय भएका नयाँ गन्तव्य मुलुकहरूको पहिचान र श्रम सम्झौता,
- क्षमताअनुसारको मर्यादित काम, समान कामका लागि समान ज्याला ।

(४) मानव श्रोत व्यवस्थापन : मानव पुँजी निर्माण र उत्कृष्ट जनशक्ति योजना

- मानव पुँजी निर्माणको दीर्घकालीन राष्ट्रिय जनशक्ति योजना निर्माण,
- सरकारका तीनै तहमा जनसाङ्खिक लाभको उपयोग गर्ने वातावरण निर्माण,
- सीपयुक्त र क्षमतावान श्रमशक्तिको उत्पादन गरी स्वदेशमै आन्तरिक रोजगारीका अवसर सिर्जना,
- दक्ष जनशक्ति, संरचना र नविन तथा डिजीटल प्रविधिको उपयोग बिचको तादाम्यता,
- सार्वजनिक सेवामा विद्यमान जनशक्तिको क्षमता विकास र कार्यसम्पादनमा अभिवृद्धि,
- अनिवार्य र स्व-अध्ययन तथा सिकाई समय निर्धारण र कार्य संस्कृतिको विकास,
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक दक्षता परीक्षण गरी अनुसन्धानमा आधारित जनशक्ति व्यवस्थापन र परिचालन,
- मुलुकलाई आवश्यक विशिष्ट जनशक्तिको प्रक्षेपण र सो अनुरूप उत्पादनमा जोड ।

(५) गुणस्तरीय, समन्यायिक एवम् जीवनोपयोगी शिक्षा

- खोज, अनुसन्धान र विकासमा आधारित नविनतम, व्यावहारिक, प्रयोगात्मक, सीपयुक्त र जीवनउपयोगी शिक्षाको प्रवर्द्धन,
- उच्च शिक्षामा समयनिष्ठताको पालना तथा शैक्षिक सुशासन प्रवर्द्धन,
- सबै तहका शिक्षामा डिजीटल प्रविधि, प्रयोगशाला र बहुविधायुक्त पुस्तकालयको प्रयोग,
- माध्यमिक शिक्षालाई वृत्ति विकास र उच्च शिक्षालाई उद्यम तथा रोजगार केन्द्रित; “पढ्दै कमाउँदै र कमाउँदै पढ्दै” अवधारणाको प्रभावकारी कार्यान्वयन,
- विपन्न तथा जेहेन्दार विद्यार्थी लक्षित छात्रवृत्तिको अनिवार्य र एकद्वार प्रणालीमार्फत समन्यायिक वितरण,
- विद्यार्थीको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकासमा योगदान पुऱ्याउन योग, ध्यान र सकारात्मक सोचमा आधारित शिक्षा प्रणाली,
- नैतिक शिक्षाको प्रवर्द्धन, युवा प्रतिभालाई स्वदेशमा काम गर्न प्रोत्साहन ।

(६) गुणस्तरीय तथा सर्वसुलभ स्वास्थ्य प्रणाली

- आधारभूत तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवालाई निःशुल्क; विशिष्टीकृत तथा अति विशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवालाई बीमाको दायरामा ल्याई सर्वसुलभ रूपमा प्रवाह,
- स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई प्राज्ञिक ज्ञान र सेवामूलक केन्द्रको रूपमा विकास,
- स्वास्थ्य संस्थामा अत्यावश्यक उपकरण तथा औषधि र दक्ष जनशक्तिको आपूर्ति सुनिश्चितता,

- सबै किसिमका स्वास्थ्य उपचार पद्धतिलाई एकीकृत प्रणालीमा आबद्धता; मनोपरामर्श सेवा र स्वास्थ्य निरोधात्मक कार्यक्रमको रूपमा योग, ध्यान र शारीरिक अभ्यासको प्रवर्द्धन,
- सबै वर्ग, लिङ्ग र उमेर समूहका नागरिकलाई समन्यायिक एवम् विशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता,
- क्यान्सर तथा अङ्ग प्रत्यारोपण जस्ता विशिष्ट स्वास्थ्य उपचार पाउनको लागि विदेश जानुपर्ने बाध्यताको अन्त्य गर्ने गरी स्वास्थ्य प्रणालीको सुदृढीकरण,
- भौगोलिक दुरी र जनसङ्ख्याको नक्साङ्कनको आधारमा सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय स्वास्थ्य पूर्वाधारको विस्तार र जनशक्ति व्यवस्थापन,
- आधुनिक सूचना प्रविधिको अवलम्बन मार्फत सहज र सर्वसुलभ स्वास्थ्य सेवा,
- स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान र व्यवस्थापन ।

(७) गुणस्तरीय पूर्वाधार र व्यवस्थित शहरीकरण

- वातावरणमैत्री, दिगो र प्रतिफलयुक्त पूर्वाधार निर्माणमा जोड,
- सबैका लागि सहज, भरपर्दो र पहुँचयोग्य पूर्वाधार निर्माण,
- पूर्वाधार निर्माणको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक न्यायसँग आवद्धता,
- एकीकृत पूर्वाधार विकास मार्फत व्यवस्थित, आधुनिक एवम् सुरक्षित आवास योजना कार्यान्वयन,
- सुकुम्वासी, भूमिहीन र अव्यवस्थित बसोवास तथा अतिक्रमणको अन्त्य ।

(८) सामाजिक सशक्तीकरण, समावेशीकरण र सामाजिक सुरक्षा

- आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछाडि परेको वर्ग, समुदाय र लिङ्गको सशक्तीकरणका लागि लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन,
- जनसाङ्ख्यिक अनुपात र क्षमताको आधारमा राज्यका सबै तह र अङ्गमा समानुपातिक समावेशीकरणको अवलम्बन,
- सबैका लागि सामाजिक सुरक्षा अवधारणा अन्तर्गत आर्थिक रूपमा विपन्न, शारीरिक तथा मानसिक रूपमा अशक्त र पारिवारिक रूपमा असहाय नागरिकलाई विशेष सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा आवद्धता ।

(९) अवाञ्छित तथा अनौपचारिक कारोबारको नियन्त्रण

- प्रतिस्पर्धी बजार र नियमित आपूर्ति शृङ्खलाको प्रवर्द्धन,
- सबै किसिमका सिन्डिकेट प्रणाली र अवाञ्छित गतिविधिको अन्त्य;

- उत्पादक र उपभोक्ताबिचको तह निर्धारण तथा नियमन,
- अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापलाई औपचारिक क्रियाकलापमा रूपान्तरण ।

(१०) विनियोजन कुशलता तथा पुँजीगत खर्च क्षमता अभिवृद्धि

- उपलब्ध स्रोत र साधनको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन,
- आवश्यकता र क्षमताका आधारमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन,
- उपलब्ध वैदेशिक सहायताको ग्रहणशीलता र उपयोग क्षमता अभिवृद्धि,
- आन्तरिक तथा बाह्य ऋण परिचालनलाई लागत-लाभ विश्लेषणका आधारमा सम्भाव्य आयोजनामा मात्र केन्द्रित,
- आयोजना सुशासनमा जोड, सबै किसिमका पूर्वतयारी सम्पन्न भई आयोजना बैङ्कमा सूचीकृत भएका आयोजनामा मात्र बजेट विनियोजन ।

(११) वातावरण तथा जैविक विविधताको संरक्षण, विपद व्यवस्थापन र दिगो विकास

- वातावरणलाई असर नगर्ने वा न्यून असर गर्नेगरी विकास निर्माण; वातावरण र विकास बिचको तादात्म्यता,
- दिगो र हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन गरी वित्तीय स्थायित्व र आर्थिक समृद्धि अभिवृद्धि,
- प्राकृतिक र मानवीय विपद्को रोकथाम तथा जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन,
- परम्परागत तथा पेट्रोलियम इन्धनमा आधारित मेसिन, उपकरण तथा सवारीसाधनलाई स्वच्छ उर्जामा रूपान्तरण,
- वनजङ्गल, स्वच्छ पानी र उर्वर जमिनको संरक्षण तथा दिगो व्यवस्थापन ।

(१२) सुशासन प्रवर्द्धन तथा प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह

- सहज पहुँच र सरल प्रकृया सहितको प्रविधिमा आधारित सार्वजनिक सेवा प्रवाह,
- जवाफदेही, पारदर्शी एवम् सिर्जनशील राजनीतिक दल,
- न्यायमा सहज पहुँच; चुस्त न्याय सेवा,
- छरितो प्रशासनिक संरचना, उच्च मनोबल र अभिप्रेरित कर्मचारीतन्त्र;
- प्रशासनिक प्रक्रियाको नियमित व्यवस्थापन परीक्षण,
- अनुशासित, चेतनशील तथा विकासप्रेमी नागरिक; प्रभावकारी नागरिक शिक्षा,
- राजनीतिक, प्रशासनिक तथा न्यायिक क्षेत्रमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका सबै उपायहरूको अवलम्बन,
- गुनासोको शीघ्र सुनुवाइको व्यवस्था ।

५. योजना तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया

योजना तर्जुमाको क्रममा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आयोगको टोली मार्फत संयुक्त रूपमा सरकारका विभिन्न पदाधिकारी तथा निकायका प्रतिनिधि, राजनीतिक दल, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, गैर सरकारी क्षेत्र, विषय विज्ञ, विकास साझेदार र युवा वर्ग लगायतसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिनेछ। छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सुझावका आधारमा योजनाको मस्यौदा दस्तावेजलाई परिमार्जन गरिँदै लगिनेछ र परिमार्जित मस्यौदालाई राष्ट्रिय विकास परिषद्को बैठकमा प्रस्तुत गरिनेछ। सो बैठकमा प्राप्त सुझावलाई सम्बोधन गरी तयार गरिएको अन्तिम मस्यौदालाई नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट स्वीकृत गरी प्रकाशन एवम् लागू गरिनेछ। उल्लिखित कार्यहरूलाई आवश्यक समन्वयन एवम् सहजीकरण गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा निर्देशक समिति र सदस्यहरूको संयोजकत्वमा विषय क्षेत्रगत समितिहरू गठन गरिएको छ।

नेपालको संविधान, विद्यमान नीति तथा कानूनी व्यवस्था, दीर्घकालीन सोच २१००, चालु पन्ध्रौँ योजनाको मध्यावधि समीक्षा, राजनीतिक दलका घोषणापत्र, सङ्घीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयनको अनुभव, दिगो विकासका लक्ष्य र अति कम विकसित मुलुकबाट विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नतिको योजना, नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेका सन्धि-सम्झौता तथा प्रतिवद्धता र बदलिँदो विश्व परिवेशमा आधारित भई समग्र तथा विषय क्षेत्रगत विकासका योजना तर्जुमा गरिनेछ। योजनाको अन्तिम दस्तावेजमा आगामी ५ वर्षभित्र हासिल गर्ने गरी विकासका समग्र सूचकका अतिरिक्त क्षेत्रगत सूचकको परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण र सो प्राप्तिमा लागि उपयुक्त रणनीति तथा प्रमुख कार्यक्रम प्रस्ताव गरिनेछ।

सोही योजना तर्जुमा सम्बन्धी महत्वपूर्ण माईलस्टोन सहितको समय तालिका अनुसूची १ मा उल्लेख गरिएको छ।

६. अपेक्षित नतिजा

वि.सं. २०८० साल माघ मसान्तसम्ममा सोही योजनाको दस्तावेज प्रकाशनमा आएको हुनेछ। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को नीति तथा कार्यक्रम र वार्षिक बजेट सोही योजनाको पहिलो वर्षको बजेट तथा कार्यक्रमको रूपमा यसै योजनामा आधारित भएर तर्जुमा गरिनेछ र त्यसपछिका ४ वर्ष सोही अनुसार तादात्म्य हुने गरी कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ। यो दस्तावेजले नेपाल सरकारको मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा तथा प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजना तर्जुमालाई मार्गदर्शन गर्नेछ। साथै यसबाट बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयनमा समेत सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

७. सोही योजनाको विषयसूची

सोही योजनामा समावेश गरिने विषयस्तुको प्रारम्भिक विवरण अनुसूची २ मा उल्लेख गरिएको छ। योजनाको दस्तावेज तयार गर्ने क्रममा यसलाई आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्न सकिनेछ।

अनुसूची-३

१. बीमालेख सम्बन्धी विवरण

१.१ बाली तथा पशुपन्थी बीमा सम्बन्धी विवरण

क) कृषि बीमा सुरुवात भएदेखि २०७९/८० सम्मको अनुदान विवरण

(रकम रु.)

आ.व.	बाली				
	बीमाङ्क	बीमाशुल्क	अनुदान	दाबी रकम	दाबी सङ्ख्या
२०७०/७१	१५,२२२,७४३/८०	८५५,३१५/४०	४२७,६५७/७०	—	—
२०७१/७२	१४८,४५५,००१/१३	८,३३०,१३८/९७	६,२५०,९६५/८६	१,७४१,४८२/२१	—
२०७२/७३	४३८,७२१,०००/६८	२१,६३३,९९८/०१	१६,२२५,४९८/५१	९,७३९,८९८/००	—
२०७३/७४	७७६,२८३,१३१/०९	३८,५८८,२२५/४९	२८,९४१,१६९/१२	२९,५७७,७५८/४०	—
२०७४/७५	६१४,०२८,१५१/५०	२९,८९०,५९७/९६	२२,४१७,९४८/४७	३७,६९८,२२७/५०	—
२०७५/७६	१,१३३,७३७,९५२/०५	६४,९१२,४२०/८२	४८,६८४,३१५/६२	८६,८०१,४९८/२२	—
२०७६/७७	१,६०७,०३४,००६/९२	८२,९२३,५३२/७३	६२,१९२,६४९/५५	५९,९९६,७७५/३१	५६३
२०७७/७८	२,९११,८४७,२२६/४४	१५३,८५२,०६५/७१	११५,३८९,०४९/२८	१०४,०४७,१७४/६३	१,९२३
२०७८/७९	२४८३१०००००	१३९४०००००	१०४५०००००	७२०३४१३५८.२	५९८०
२०७९/८०	४८४६०१०११२.५९	२८७२९३१२९.१४	२२८९९१६०४.१४	३९७३९६८५.	४२८.

ख) बाली बीमा विवरण २०७९/८०

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष				
		२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	वृद्धि दर
१	बीमालेख सङ्ख्या	३८१८	५२०६	७२५४.००	८१७८.००	११.३०
२	बीमाङ्क (रु. लाखमा)	२६३८०	२९,११८	३५७०२.००	४८४६०.१०	२६.३३
३	बीमाशुल्क (रु. लाखमा)	११८१	१५३८	२०४२.००	२८७२.९३	२८.९२
४	अनुदान रकम (रु. लाखमा)	८८६	११५३	१०४५.००	२२८९.९२	५४.३७
५	दाबी भुक्तानी रकम (रु. लाखमा)	२९५	३८५	३४९.००	५८३.०२	४०.१४
६	दाबी भुक्तानी सङ्ख्या	४५९	१०४०	७२०३.००	३९७.४०	१७१२.५५-
			१९२३	५९८०.००	४२८.००	१२९७.२०-

ग) बाली अनुसारको बीमा विवरण २०७९/८०

क्र.सं.	बाली	बीमालेख सङ्ख्या	बीमाङ्क	बीमाशुल्क	अनुदान रकम
१	तरकारी	३५८	१७१८७८७३६.३	९४२०६४६.३८	७५३६०३६.८१
२	च्याउ	३९	३६०२०६३५.३	१७९९७९.८.७५	१४३९४७९.४
३	केरा	३२७	६४५२५२१६६.४	३२१९५०१४.४	२५७५५२९०.७१
४	उखु	८९८	३९८३२७४७२	२१२७१००२.४८	१६९८६९२२.२१
५	स्याउ	५,०८६	२,८९६,३२३,१८०	१८७,२७१,२७५	१४९,८१६,९५८
६	सुन्तला, जुनार, कागती	१७३	२०२,१४५,८१९	१०,११९,७७२	७,५९४,२२९
७	अन्य फलफूल	२०१	१८५,९६०,३६१	९,२५६,०७३	६,९८०,६९७
८	अदुवा	१३०	२०,०४०,६५८	१,३२९,९७३	१,१११,९७८
९	अलैंची	४८	६७,०५०,६५१	३,३७८,०३६	२,६१५,७५३
१०	धान, गहुँ, मकै तथा अन्य	५२९	७५,०६४,०१७	३,८५१,८५४	२,८४४,४१७
११	चैतेधान	४	२,०५०,०५१	१२९,६५२	१०३,७२१
१२	मौरी	६९	६५,७६०,८०१	३,१८६,८६२	२,२६४,५९५
१३	चिया, कफी	३३	५६,८५५,६७५	२,८५४,२८४	२,१७४,५१४
१४	बिज वृद्धि	६६	७,८६१,०७१	४०४,००८	२९१,९५५
	जम्मा	७,२५४	३,५६९,६७९,१२४	२०४,१९४,७७१	१५६,४३३,९५६

ङ) कृषि बीमा पोलिसीहरू

क्र. सं.	बीमालेखको किसिम	क्र. सं.	बीमालेख	आधार	बीमादर (%)
क	फलफूल	१	फलफूल खेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
		२	मौसमी सूचाङ्क	उत्पादनमा आधारित	८
		३	केरा खेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
		४	उखु बीमालेख	लागतमा आधारित	५
		५	कागति, सुन्तला, जुनार खेती बीमालेख	लागत-उत्पादनमा आधारित	५
		६	किवी खेती बीमालेख	उत्पादनका आधारमा	५
		७	ड्रगन खेती बीमालेख	उत्पादनका आधारमा	५
ख	तरकारी खेती	१	तरकारी बाली	उत्पादनमा आधारित	७
		२	तरकारी बाली	लागतमा आधारित	५
		३	च्याउ बीमालेख	लागत-उत्पादनमा आधारित	५
		४	आलुखेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५

क्र. सं.	बीमालेखको किसिम	क्र. सं.	बीमालेख	आधार	बीमादर (%)
ग	अन्न वाली	१	अन्न वाली बीमालेख (धान, गहुँ, मकै, कोदो, जौ)	उत्पादनमा आधारित	गहुँ र मकै र ५ तथा बाँकी ३
		३	अन्न बीउ वाली बीमालेख	उत्पादनमा आधारित	५
घ	मौरी	१	मौरी बीमालेख	लागतमा आधारित	५
ङ	मसला	१	अदुवा	उत्पादनमा आधारित	७
		२	बेसार	उत्पादनमा आधारित	५
		३	अलैंची खेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
च	चिया-कफी	१	चियाखेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
		२	कफी खेती बीमालेख	लागत-उत्पादनमा आधारित	५

अनुसूची- ४

४.१ बाली तथा पशुपन्थी बीमा सम्बन्धी विवरण (२०७९/८०)

क) कृषि बीमा सुरुवात भएदेखि हालसम्मको अनुदान विवरण

(रकम रू.)

आ.व.	कृषितर्फ				
	बीमाङ्क	बीमा शुल्क	अनुदान	दाबी रकम	दाबी सङ्ख्या
२०७०/७१	१५,२२२,७४३.८०	८५५,३१५.४०	४२७,६५७.७०	-	-
२०७१/७२	१४८,४५५,००१.१३	८,३३०,१३८.९७	६,२५०,९६५.८६	१,७४१,४८२.२१	-
२०७२/७३	४३८,७२१,०००.६८	२१,६३३,९९८.०१	१६,२२५,४९८.५१	९,७३९,८९८.००	-
२०७३/७४	७७६,२८३,१३१.०९	३८,५८८,२२५.४९	२८,९४१,१६९.१२	२९,५७७,७५८.४०	-
२०७४/७५	६१४,०२८,१५१.५०	२९,८९०,५९७.९६	२२,४१७,९४८.४७	३७,६९८,२२७.५०	-
२०७५/७६	१,१३३,७३७,९५२.०५	६४,९१२,४२०.८२	४८,६८४,३१५.६२	८६,८०१,४९८.२२	-
२०७६/७७	१,६०७,०३४,००६.९२	८२,९२३,५३२.७३	६२,१९२,६४९.५५	५९,९९६,७७५.३१	५६३
२०७७/७८	२,९११,८४७,२२६.४४	१५३,८५२,०६५.७१	११५,३८९,०४९.२८	१०४,०४७,१७४.६३	१,९२३
२०७८/७९	३,५३०,६०२,९७५.८८	१९०,०९०,६२२.६३	१६४,३६२,१०३.३०	७२०,३४१,३५८.१६	५,९८०
२०७९/८०	४,८३,६२,९७,०९२.४०	२८,६५,४६,८९५.११	२२,९१,९४,१६१.५१	२५,८१,२२,१६४	५४२४
आ.व.	पशुपन्थीतर्फ				
	बीमाङ्क	बीमा शुल्क	अनुदान	दाबी रकम	दाबी सङ्ख्या
२०७०/७१	६१०,१८१,८७०.००	३३,१९३,७०७.६०	१६,५९६,८५३.८०	-	-
२०७१/७२	३०३८३६७१९४	१५२,६७२,३७७.२६	११४३१४२९३.९	५९,८८३,२७२.६७	-
२०७२/७३	५,५९९,६९१,२२३.६९	२५७,१११,०८२.६४	१९२,८३३,३११.९८	१४९,८४२,९८०.२०	-
२०७३/७४	८४६८७७६८४	३८७,३३६,४७९.४६	२९०,५०२,३५९.६०	२२९,७१४,७८५.००	-
२०७४/७५	१२६०८५६०८७३	५४४४८७६८४.५	४०८,३६५,७६३.३८	२७८,५८६,०४०.४६	-
२०७५/७६	२०,९६१,१३८,१६२.६२	९३९,८५०,९२८.१७	७०४८८५४४७	४८०,९६५,९३६.९५	-
२०७६/७७	२४,७७३,१८५,५९१.८४	१,०९८,७७६,२५५.२१	८२४,०८२,१९१.४१	५६२,०३९,७६५.९१	११,८७५
२०७७/७८	४०,३९१,१५१,४२३.१५	१,७८६,०१२,८२०.५६	१,३३९,५०९,६१५.४२	५४५,२६२,६७०.५१	१९,७५२
२०७८/७९	४६,५०४,८६७,२५८.०१	१,९७७,८०५,७२६.४१	१,४८६,३५६,३८०.४२	१,४१३,२२४,२६४.४१	३६,२५९
२०७९/८०	४५,६७,८४,०६,९५४.५३	१९९२३६७९४८.०२	१,५८,९२,५४,७८९.१०	१,४४,२०,४९,६५५	३१३२४
आ.व.	बाली तथा पशुपन्थीतर्फ				
	बीमाङ्क	बीमा शुल्क	अनुदान	दाबी रकम	दाबी सङ्ख्या
२०७०/७१	६२५,४०४,६१३.८०	३४,०४९,०२३.००	१७,०२४,५११.५०	-	-
२०७१/७२	३,१८६,८२२,१९५.४७	१६१,००२,५१६.२३	१२०,५६५,२५९.८०	६१,६२४,७५४.८८	-
२०७२/७३	६,०३८,४१२,२२४.३७	२७८,७४५,०८०.६५	२०९,०५८,८१०.४९	१५९,५८२,८७८.२०	-

आ.व.	कृषितर्फ				
	बीमाङ्क	बीमा शुल्क	अनुदान	दाबी रकम	दाबी सङ्ख्या
२०७३/७४	९,२४५,०६१,८१५.३३	४२५,९२४,७०४.९५	३१९,४४३,५२८.७२	२५९,२९२,५४३.४०	-
२०७४/७५	१३,२२२,५८९,०२४.३०	५७४,३७८,२८२.४६	४३०,७८३,७११.८५	३१६,२८४,२६७.९६	-
२०७५/७६	२२,०९४,८७६,११४.६७	१,००४,७६३,३४८.९९	७५३,५६९,७६२.६५	५६७,७६७,४३५.१७	-
२०७६/७७	२६,३८०,२१९,५९८.७६	१,१८१,६९९,७८७.९४	८८६,२७४,८४०.९६	६२२,०३६,५४१.२२	१२,४३८
२०७७/७८	४३,३०२,९९८,६४९.५९	१,९३९,८६४,८८६.२७	१,४५४,८९८,६६४.७०	६४९,३०९,८४५.१४	२१,६७५
२०७८/७९	५०,०३५,४७०,२३३.८९	२,१९१,८८४,१०९.०४	१,६५०,७१८,४८३.७२	२,१३३,५६५,६२२.५७	४२,२३९
२०७९/८०	५०,५१,४७,०४,०४६.९३	२,२७,८९,१४,८४३.१४	१,८१,८४,४८,९५०.६१	१,७३,९९,११,५०४	३७१७६

ख) बाली तथा पशुपन्थी बीमा विवरण २०७९/८०

क्र. सं.	विवरण	कृषितर्फ	पशुपन्थी तथा माछातर्फ	अन्य (कृषि तथा पशुपन्थी नष्टिएको)	जम्मा
१	बीमालेख सङ्ख्या	८१६०	१७७९३२	-	१८६०९२
२	बीमाङ्क	४८३६२९७०९२.४०	४५६७८४०६९५४.५३	-	५०५१४७०४०४६.९३
३	बीमा शुल्क	२८६५४६८९५.११	१९९२३६७९४८.०२	-	२२७८९१४८४३.१४
४	अनुदान रकम रू.	२२९१९४१६१.५१	१५८९२५४७८९.१०	-	१८९८४४८९५०.६१
५	दाबी भुक्तानी रकम रू.	२५८१२२१६४	१४४२०४९६५५	३९७३९६८६	१७३९९११५०४
६	दाबी भुक्तानी सङ्ख्या	५४२४	३१३२४	४२८	३७१७६

ग) कृषि बीमा पोलिसीहरू

Policies Issued under Livestock Insurance:

क्र.सं.	बीमालेखको किसिम	बीमालेख	बीमादर (%)
१	पशु	पशुधन बीमालेख	५
२		बाखा बीमालेख	५
३	पन्थी	पन्थीबीमालेख (ब्रोइलर)	१.२५
४		पन्थी बीमालेख (लेयर्स, प्यारेन्ट, हाँस)	५
५		अष्ट्रिच बीमालेख	२
६		कालिज बीमालेख (अनुदान नरहेको)	१.२५
७	माछा	माछा बीमालेख	२

Policies Issued under Crop Insurance:

क्र.सं.	बीमालेखको कसिम	बीमालेख	आधार	बीमादर (%)
१	फलफूल	फलफूल खेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
२		मौसमी सूचाङ्क बीमालेख	उत्पादनमा आधारित	८
३		केराखेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
४		उखु बीमालेख	लागतमा आधारित	५
५		कागति, सुन्तला, जुनारखेती बीमालेख	लागत/उत्पादनमा आधारित	५
६		किन्नीखेती बीमालेख	लागत/उत्पादनमा आधारित	५
७		डूगन फल खेती बीमालेख	लागत/उत्पादनमा आधारित	५
८	तरकारी खेती	तरकारी बाली	उत्पादनमा आधारित	७
९		तरकारी बाली	लागतमा आधारित	५
१०		च्याऊ बीमालेख	लागतमा आधारित	५
११		आलुखेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
१२	अन्न बाली	चैतैघान बीमालेख	उत्पादनमा आधारित	५
१३		धानबाली बीमालेख	लागतमा आधारित	५
१४		अन्न बीउ बाली बीमालेख	उत्पादनमा आधारित	५
१५	घाँसेबाली बीमालेख		उत्पादनमा आधारित	७
१६	मौरी बीमालेख	मौरी पालन बीमालेख	लागतमा आधारित	५
१७	मसला	अदुवा खेती बीमालेख	उत्पादनमा आधारित	७
१८		बेसा रखेती बीमालेख	उत्पादनमा आधारित	५
१९		अलैंची खेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
२०	चिया/कफी	चिया खेती बीमालेख	लागतमा आधारित	५
२१		कफी खेती बीमालेख	लागत/उत्पादनमा आधारित	५

अनुसूची-५

१. विभाग र केन्द्र तथा फार्महरूको श्रेणीगत दरबन्दी

क) कार्यालयहरूको श्रेणीगत दरबन्दी

कार्यालय	प्राविधिकतर्फ					प्रशासनतर्फ						जम्मा
	राजपत्रांकित			राजपत्र अनंकित		राजपत्र		राजपत्रांकित		राजपत्र अनंकित		
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	ह.स.चा.	का.स.	
कृषि विभाग, हरिहरभवन, ललितपुर	५	१२	२१	६		१	३	४	२	६	७	६७
कृषि पूर्वाधार वि. तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, ललितपुर	१	४	३	३				२	१	३	३	२०
कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टासिज, धनुषा	०	१	३					२	१	३	५	३९
केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला (माटो, बीउ र बाली संरक्षण), हरिहरभवन, ललितपुर	१	३	६	६	३			२	१	४	४	३१
बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता केन्द्र, हरिहरभवन	१	३	५	३				२	१	२	३	२१
कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर	०	१	३	२					२	२	३	१३
कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी, झापा	०	१	३	२					२	२	३	१३
व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, हरिहरभवन	१	२	५	३				२	१	२	३	१९
मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	०	१	३	३	२				२	१	५	१७
रेशम विकास केन्द्र, खोपासी	०	१	३	३	१				२	१	६	१७
राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर	१	२	८	२				२	१	३	३	२३
तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार, ललितपुर	०	१	३	३	१				२	२	३	१५
तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम	०	१	२	१	२				२	१	३	१२
अलैची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम	०	१	३	२	१				२	१	३	१४
आलुबाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	०	१	३	४					२	१	३	१५
राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	१	२	८	२				२	२	३	३	२३

कार्यालय	प्राविधिकतर्फ					प्रशासनतर्फ						जम्मा
	राजपत्रांकित			राजपत्र अनंकित		राजपत्र		राजपत्रांकित		राजपत्र अनंकित		
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	ह.स.चा.	का.स.	
समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	०	१	६	२	३			१	१	२	७	२३
उष्णप्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	०	१	६	७	१			१	१	३	६	२६
कफी विकास केन्द्र, आँपचौर, गुल्मी	०	१	२	३	१			१	१	१	४	१४
सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन, पाल्पा	०	१	२	२				१	१	१	४	१२
शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, माफा, मुस्ताङ	०	१	३	४	०			१	१	१	४	१५
कूल दरबन्दी	११	४२	१०२	६६	१५	१	१	२३	३१	४४	८४	४४९

ख) प्राविधिक दरबन्दी

क्र. सं.	समूह	राजपत्रांकित				राजपत्र अनंकित		जम्मा
		प्रथम		द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	
		समूहकृत	समूहकृत नहुने	सङ्ख्या	सङ्ख्या	सङ्ख्या	सङ्ख्या	
१	कृषि प्रसार	०	०	३	१८	५	०९	२६
२	बागवानी	०	०	१५	३०	३२	४	८६
३	बाली सरक्षण	१	०	७	२५	९	०	४६
४	एग्री.इको. एण्ड मार्केटिङ	०	०	७	६	७	१	२०
५	बाली	०	०	४	१०	५	१	२०
६	माटो	०	०	३	८	२	०	१४
७	कृषि इन्जिनियरिङ	०	०	३	५	४	०	१२
८	सह-सचिव प्रा.	०	१०	०	०	०	०	१०
	जम्मा	१	१०	४२	१०२	६४	१५	२३४

ग) प्रशासनिक तथा अन्य दरबन्दी

कृषितर्फको प्रशासनिक दरबन्दी							
क्र. सं.	समूह	राजपत्रांकित		राजपत्र अनंकित		श्रेणी विहीन	जम्मा
		द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय		
१	सामान्य प्रशासन	१	१	१०	२३	८४	११९
२	सामान्य प्रशासन (लेखा)	०	१	१३	८	०	२२

कृषितर्फको प्रशासनिक दरबन्दी							जम्मा
क्र. सं.	समूह	राजपत्रांकित		राजपत्र अनंकित		श्रेणी विहीन	
		द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय		
३	विविध (तथ्याङ्क अधिकृत)	०	१	७	१	०	९
४	मेकानिकल इन्जिनियरिङ	०	०	६	१०	४	२०
५	ह.स.चा.	०	०	०	०	४५	४५
	जम्मा	१	३	३६	४२	१३३	२१५

अनुसूची-६

१. विभाग र केन्द्र तथा फार्महरूको चल/अचल सम्पति/जिन्सी

क) अचल सम्पति/जिन्सी

कार्यालय	जग्गाको स्वामित्व र उपयोग				
	कूल क्षेत्रफल	खेती गरिएको क्षेत्रफल	सिजनल बाली ढाकेको क्षेत्रफल	बहुवर्षीय बालीले ढाकेको क्षेत्रफल	कार्यालय भवन, फार्म सिँचाइ र सडक पूर्वाधारले ढाकेको क्षेत्रफल
कृषि विभाग, हरिहरभवन, ललितपुर	-	-	-	-	-
कृषि पूर्वाधार वि. तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, ललितपुर	-	-	-	-	-
कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टासिज, धनुषा	१९.५	९.५	३.५	६	१०
केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला (माटो, बीउ र बाली संरक्षण), हरिहरभवन, ललितपुर	-	-	-	-	-
बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता केन्द्र, हरिहरभवन	-	-	-	-	-
कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर	१७.३३	१३.८३	१२.८३	१	३.५
कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी, झापा	५६	३३	६२	-	६
व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, हरिहरभवन	-	-	-	-	-
मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	३	१.५	०.९	१.६५	०.४५
रेशम विकास केन्द्र, खोपासी	६.३	५	-	५	१
राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला बाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर	-	-	-	-	-
तरकारी बाली विकास केन्द्र, खुमलटार, ललितपुर	१.७२	०.७२	०.७२	-	१.०
तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम	५.८५	४.६	४.६	-	१.१५
अलैची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम	१८.७	७	१.४५	५.५	४.७५
आलुबाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	५.४४	४.७	७.७	-	०.७४
राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	-	-	-	-	-

कार्यालय	जग्गाको स्वामित्व र उपयोग				
	कूल क्षेत्रफल	खेती गरिएको क्षेत्रफल	सिजनल बाली ढाकेको क्षेत्रफल	बहुवर्षीय बालीले ढाकेको क्षेत्रफल	कार्यालय भवन, फार्म सिँचाइ र सडक पूर्वाधारले ढाकेको क्षेत्रफल
समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	२१	१३	१	१२.२५	३.४५
उष्णप्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	१८५.५४	१३१.१२	४४.६८	८६.४४	५४.४२
कफी विकास केन्द्र, आँपचौर, गुल्मी	१०.२२	१.३	-	१.३	०.२५
सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन, पाल्पा	९.२	६.२५	०.३	५.४५	०.६५
शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, माफा, मुस्ताङ	९.८	६.९	-	६.९	१.५

ख) दैनिक प्रयोजनका प्रमुख जिन्सीहरू

कार्यालय	चारपाङ्ग्रे गाडी		मो.सा./स्कुटर	डेस्कटप कम्प्युटर			ल्यापटप कम्प्युटर		प्रिन्टर		फोटोकपी		
	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	
कृषि विभाग, हरिहरभवन, ललितपुर	११	३	४९	३४	५०	७८	२५	१३१	४५	७६		६	
कृषि पूर्वाधार वि.तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, ललितपुर	४	३	२०	२२	२१	२०	१५	२८	२०	२६	३	५	
कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टासिज, धनुषा	५	२	५	४	८	०	४	-	९	५	०	२	
केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला (माटो, बीउ र बाली संरक्षण), हरिहरभवन, ललितपुर	२	२	२०	१८	१९	१९	७	१०	१६	१७	३	२	
बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता केन्द्र, हरिहरभवन	२	२	११	९	१८	२४	१३	५	१५	१८	१	३	
कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर	१	०	५	०	४	२	३	२	४	२	०	१	
कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी, झापा	२	८	२	५	३	२	१	१	३	१	३	०	
व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र, हरिहरभवन	१	१	६	६	६	३	१२	२	८	४	१	१	

कार्यालय	चारपाङ्गे गाडी		मो.सा./स्कुटर	डेस्कटप कम्प्युटर			ल्यापटप कम्प्युटर		प्रिन्टर		फोटोकपी		
	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	Use	Unuse	
मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	१	१	६	-	६	४	१	२	७	२	१	१	
रेशम विकास केन्द्र खोपासी	१	०	४	४	४	०	२	०	३	४	२	१	
राष्ट्रिय आलु, तरकारी तथा मसला वाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर	३	१	१०	९	१५	१०	१०	१३	१४	११	१	१	
तरकारी वाली विकास केन्द्र, खुमलटार, ललितपुर	१	-	९	-	११	२	१०	१	११	३	०	१	
तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम	१	-	३	१	५	२	५	३	६	-	१	१	
अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम	१	-	१	१	२	-	५	-	६	-	०	०	
आलुवाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	१	१	४	२	५	२	७	-	३	२	०	३	
राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	१	२	७	१२	१३	१७	९	७	१७	७	२	४	
समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	२	८	११	८	१५	५	८	१	५	-	३	२	
उष्णप्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	२	१	९	१	४	३	१	५	५	२	२	२	
कफी विकास केन्द्र, आँपचौर, गुल्मी	१	१	२	१	५	-	३	-	२	-	५	०	
सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन, पाल्पा	१	१	२	-	४	-	३	२	४	३	१	१	
शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मार्फा, मुस्ताङ	१	-	३	१	३	-	३	-	४	-	२	०	

अनुसूची-७

१. विभाग अन्तर्गत विभिन्न कार्यालयहरूको संकलित गैर कर राजश्वको विवरण (रु.) आ.व. २०७९/८०

क्र.सं.	विभाग/केन्द्र/आयोजना	राजश्व (रु.) हजारमा
		वार्षिक
अ.	केन्द्रस्तर प्रथम प्राथमिकतामा परेका आयोजनाहरू (P1)	०
१	३१२०१-०११३/४ कृषि विभाग	०.
	कृषि विभाग	०.
२	३१२-०११०६३/४ कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३३५५.३
	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र	१२०८.४
	कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टाझीज	२१४६.९
३	३१२-०११०१३/४ राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसलाबाली विकास कार्यक्रम	८८६९.९
	राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसलाबाली विकास केन्द्र	०.
	तरकारीबाली विकास केन्द्र, खुमलटार	३९०६.५
	तरकारी वीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम पश्चिम	१४९३.९
	आलुबाली विकास केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	२५८१.
	अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल, इलाम	८८८.५
४	३१२-०११०४३/४ बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	११८९८.४
	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र	०.
	कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	४६६७.२
	कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी, झापा	७२३१.२
५	३१२-०११०२३/४ राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	२९७२५.
	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर	०.
	उष्ण प्रदेशीय बागवानी विकास केन्द्र, नवलपुर	१३७३६.५
	समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर	५७१५.
	शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, माफा	६७१९.९
	सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन	२०५२.७
	कफि विकास केन्द्र, गुल्मी	१५०१.
६	३१२-०११०७३/४ रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम कार्यान्वयन एकाई, कैलाली	०.
	रानी जमरा कुलरीया सिँचाइ आयोजना	०.

	क्र.सं.	विभाग/केन्द्र/आयोजना	राजध (रु.) हजारमा
			वार्षिक
९	३१२०१११३	पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	०.
		पहाडी क्षेत्र काष्ठफल तथा फलफूल विकास आयोजना	०.
अ.	केन्द्रस्तर प्रथम प्राथमिकतामा परेका आयोजनाहरूको जम्मा		५३८४८.७
१	३१२-०११०३३/४	व्यावसायिक किट विकास कार्यक्रम	७०.६
		व्यावसायिक किट विकास केन्द्र	०.
		मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी	६.
		रेशम विकास केन्द्र, खोपासी	६४.६
२	३१२-०११०५३/४	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम	१४४.६
		केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला	१४४.६
आ.	केन्द्रस्तर दोश्रो प्राथमिकतामा परेका आयोजनाहरूको जम्मा		२१५.२
कृषि विभाग र मातहतका निकायहरूको जम्मा			५४०६३.९

अनुसूची-८

१. विभाग अन्तर्गत विभिन्न कार्यालयहरूको वेरुजू विवरण (रु.) आ.व. २०७९/८०

क्र.सं.	कार्यालय/निर्देशनालय	वेरुजू (रु.)				
		आ.व. २०७८/७९ सम्मको वेरुजू रकम रु.	आ.व. २०७९/८० मा वेरुजू फर्छौट रकम रु.	फर्छौट प्रतिशत	फर्छौट हुन बाँकी वेरुजू रकम	
अ.	केन्द्रस्तर प्रथम प्राथमिकतामा परेका आयोजनाहरू (P1)					
१	३१२०१-०११३/४	कृषि विभाग सङ्घीय, प्रदेश तथा स्थानीय समेत	२४८९७४९७.७	०.	०.	२४८९७४९७.७
		कृषि विभाग	२४८९७४९७.७	०.	०.	२४८९७४९७.७
२	३१२-०११०६३/४	कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१२६१९८०४.८	०.	०.	१२६१९८०४.८
		कृषि पूर्वाधार विकास तथा कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र	७४५६५४८.७	०.	०.	७४५६५४८.७
		कृषि यान्त्रीकरण प्रवर्द्धन केन्द्र, नक्टाङ्गीज	५१६३२५६.१	०.	०.	५१६३२५६.१
३	३१२-०११०१३/४	राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसलाबाली विकास कार्यक्रम	१७२८८९६.४	०.	०.	१७२८८९६.४
		राष्ट्रिय आलु तरकारी तथा मसलाबाली विकास केन्द्र, कीर्तिपुर	१२०८२५५.	०.	०.	१२०८२५५.
		तरकारीबाली विकास केन्द्र, खुमलटार	२५२१४३.४	०.	०.	२५२१४३.४
		तरकारी व्रीउ उत्पादन केन्द्र, रुकुम	०.	०.	०.	०.
		आलुबाली विकास केन्द्र, निगाले	२६८४९८.	०.	०.	२६८४९८.
		अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल	०.	०.	०.	०.
४	३१२-०११०४३/४	बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम	४८९६८२.	०.	०.	४८९६८२.
		बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र	३७५९३५.	०.	०.	३७५९३५.
		कृषि विकास फार्म, सुन्दरपुर	३२०३५.	०.	०.	३२०३५.

क्र.सं.	कार्यालय/निर्देशनालय	बेरुजू (रु.)				
		आ.व. २०७८/७९ सम्मको बेरुजू रकम रु.	आ.व. २०७९/८० मा बेरुजू फर्छौट रकम रु.	फर्छौट प्रतिशत	फर्छौट हुन बाँकी बेरुजू रकम	
	कृषि विकास फार्म, चन्द्रडाँगी	८१७१२.	०.	०.	८१७१२.	
५	३१२-०११०२३/४	राष्ट्रिय फलफूल विकास कार्यक्रम	१७२६८१६३.८	१०५३०२.	०.६	१७१६२८६१.८
	राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर	९४५९६०६.३	०.	०.	९४५९६०६.३	
	उष्ण प्रदेशीय बागवानी विकास केन्द्र, नवलपुर	५४९५९७८.५	०.	०.	५४९५९७८.५	
	समशीतोष्ण बागवानी केन्द्र, किर्तीपुर	३००४५४.९	१०५३०२.	३५.	१९५१५२.९	
	शीतोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, माफा	१७८६२.३	०.	०.	१७८६२.३	
	सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, तानसेन	८१७६१.८	०.	०.	८१७६१.८	
	कफी विकास केन्द्र, गुल्मी	१९१२५००.	०.	०.	१९१२५००.	
६	३१२-०११०७३/४	रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम कार्यान्वयन एकाई, कैलाली	११६१७७८.८	०.	०.	११६१७७८.८
	रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम कार्यान्वयन एकाई, कैलाली	११६१७७८.८	०.	०.	११६१७७८.८	
७	३१२-०११११३/४	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र कार्यक्रम	११०८५८.	०.	०.	११०८५८.
	आयोजना संयोजकको कार्यालय, हरिहरभवन	११०८५८.	०.	०.	११०८५८.	
अ.	केन्द्रस्तर प्रथम प्राथमिकतामा परेका आयोजनाहरूको जम्मा	५८२७६६८१.५	१०५३०२.	०.२	५८१७१३७९.५	
१	३१२-०११०३३/४	व्यावसायिक कीट विकास कार्यक्रम	१३५६८५९.३	११०८६.७	०.८	१३४५७७२.६
	व्यावसायिक कीट विकास केन्द्र	४०१३८३.८	०.	०.	४०१३८३.८	
	मौरी विकास केन्द्र, गोदावरी	३४५८३.२	११०८६.७	३२.१	२३४९६.४	

क्र.सं.	कार्यालय/निर्देशनालय	बेरुजू (रु.)				
		आ.व. २०७८/७९ सम्मको बेरुजू रकम रु.	आ.व. २०७९/८० मा बेरुजू फर्छौट रकम रु.	फर्छौट प्रतिशत	फर्छौट हुन बाँकी बेरुजू रकम	
	रेशम विकास केन्द्र, खोपासी	९२०८९२.३	०.	०.	९२०८९२.३	
२	३१२-०११०५३/४	केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला कार्यक्रम	२६४१८३६८.४	०.	०.	२६४१८३६८.४
		केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला	२६४१८३६८.४		०.	२६४१८३६८.४
आ.	केन्द्रस्तर दोश्रो प्राथमिकतामा परेका आयोजनाहरूको जम्मा	२७७७५२२७.७	११०८६.७	०.	२७७६४१४०.९	
	कृषि विभाग र मातहतका निकायहरूको जम्मा	८६०५१९०९.२	११६३८८.७	०.१	८५९३५५२०.४	
	विभाग अन्तर्गतका अवधि सकिएका आयोजनाहरू					
	एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना, कुमारीपाटी, ललितपुर	५०७१३६.२	०.	०.	५०७१३६.२	
	साना तथा मझौता कृषक आय स्तर वृद्धि आयोजना, नेपालगञ्ज	२०२२८६३९.७	०.	०.	२०२२८६३९.७	
	विभाग अन्तर्गतका अवधि सकिएका आयोजनाहरूको जम्मा	२०७३५७७५.९	०.	०.	२०७३५७७५.९	
	प्रदेश सरकारमा गएको ७५ जि.कृ.वि.का. र फार्म केन्द्रहरू र क्षे.कृ.नि. ५ हरू	३७०९८०१२४.८	०.	०.	४०९६४४१५.६	
	कूल जम्मा	४७७७६७८०९.८	११६३८८.७	०.१	४७७६५१४२१.१	

अनुसूची-१

१. समस्या, निर्णय र कार्यान्वयन अवस्था

मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समिति (MDAC)/उप-समिति (Pre-MDAC) को बैठकमा प्रस्तुत समस्याहरू एवम् गरिएका निर्णयहरू तथा कार्यान्वयन स्थिति:

१.१ उप- समिति (Pre-MDAC) को बैठकमा गरिएका निर्णयहरू

आ.व. २०७९/८० मा प्रथम त्रैमासिक अवधिको मिति २०७९/०७/३० मा बसेको मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान उप-समिति (Pre-MDAC) बैठकमा पेश भएका तपसिल अनुसारका समस्याहरूलाई मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समितिको बैठकमा पेश गर्ने निर्णय गरियो।

- क) बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र अन्तर्गत सञ्चालित फार्म केन्द्रहरूबाट उत्पादित स्रोत बीउ बिक्रीमा समस्या।
- ख) पशु सेवा विभाग अन्तर्गत सञ्चालित घाँसेबाली आनुवांशिक स्रोत केन्द्र, रञ्जितपुर, सर्लाहीको जग्गाको स्वामित्व भोगचलनमा समस्या।
- ग) कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजार विकास समिति चोभारस्थित जग्गाको केही कित्ताको स्वामित्व हस्तान्तरण र हर्जाना वापतको बक्यौता मिनाह सम्बन्धी समस्या।
- घ) खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग अन्तर्गत खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण कार्यालय, जनकपुर, नेपालगञ्ज र पोखराको आफ्नै कार्यालय भवन नहुँदा सेवा प्रवाहमा कठिनाई।
- ङ) पशु सेवा विभागबाट गत आ.व. मा बर्डफ्लु रोगका कारण नष्ट गरिएका पन्छी तथा पन्छीजन्य उत्पादनको क्षतिपूर्ति दिन समस्या।
- च) बाँदर, बँदेल, नील गाई, दुम्सी जस्ता वन्यजन्तुको कारण विशेषगरी मध्यपहाडी र तराई क्षेत्रमा कृषिधन, पशुधन र बस्तीलाई सिर्जना हुने समस्या।
- छ) मलखाद व्यवस्थापनलाई सरल, सहज र सहूलियतपूर्ण तवरले उपलब्ध गराउन सार्वजनिक खरिद ऐनमा भएको खरिद प्रक्रियामा समस्या।

१.२ MDAC बैठक बसेको मिति २०७९/११/०२ को निर्णय

आ.व. २०७९/८० मा दोस्रो त्रैमासिक अवधिको मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समितिमा पेश भएका तपसिल अनुसारका समस्याहरूलाई राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान उप-समिति (Pre-NDAC) को बैठकमा समाधानार्थ प्रस्तुत गर्ने निर्णय गरियो।

क्र.सं.	कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य-मुख्य समस्याहरू	समस्या देखा पर्नुको कारण	समस्या समाधान गर्न गरिएको प्रयास	समस्या समाधानका लागि सुझाव
१	रासायनिक मलको आपूर्ति समयमै हुन नसक्नु।	रासायनिक मल रलोबल टेन्डर गरी अन्य देशबाट आयात गर्नुपर्ने अवस्था रहेकोमा पर्याप्त स्रोत सुनिश्चितता हुन नसकेको, मलको मूल्यमा निरन्तर वृद्धि, मौजुदा खरिद ऐन मलखादमैत्री हुन नसक्नु, नाकाको सिमितता	हेरक आ.व. रासायनिक मल खरिदलाई प्राथमिकतामा राखी बजेट विनियोजनमा वृद्धि गरिएको, अनुदानमा मल वितरणको लागि आवश्यक निर्देशिकाको मस्यौदा तयार गरिएको। साथै नियमावली संशोधनको लागि सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा अनुरोध गरिएको।	मल व्यवस्थापनको विषय राष्ट्रिय प्राथमिकता भएकोले अन्तर्राष्ट्रिय दर र माग आकृति अनुसार आपूर्ति गर्नको लागि समयमै अर्थ मन्त्रालयबाट परिमाण (४ लाख मे.ट.) सहितको स्रोत सुनिश्चितता हुनुपर्ने, सार्वजनिक खरिद ऐनमा परिमार्जन हुनुपर्ने, थप नाकाहरूको उपलब्धताका लागि कुटनीतिक पहल/सहजीकरण हुनुपर्ने, मलखाद खरिद प्रक्रियाको लागि छुट्टै व्यवस्था हुनुपर्ने।
२	कृषि विकास फार्म, चन्द्रहौँगी लगायत विभिन्न फार्म केन्द्रहरूको उत्पादनशील जग्गा अन्य कार्यालय र सुकुम्बासीहरूले प्रयोग गरी राखेको। फार्मको सम्पूर्ण जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पत्र नभएको।	धेरै पुरानो विषय भएकोले पर्याप्त प्रमाण आधार पुर्‍याउनु पर्ने एवम् जग्गाको विषयमा निर्णयहरू हुन नसकेको।	पटक पटक कार्यालयगत र व्यक्तिगत रूपमा अनुरोध र पहल गरिएको।	सुकुम्बासी समस्या दीर्घकालीन समाधान हुनुपर्ने, सम्बन्धित फार्म केन्द्रको नाममा जग्गाधनी प्रमाण पत्र हुनुपर्ने।
३	कृषि क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह सम्बन्धी समस्या	कर्जामा साना कृषक, कृषि उद्यमीको पहुँच सिमित एवम् व्याजदर अधिक भएकोले	विगतमा कार्यविधि भएको	एकीकृत कार्यविधिमा ऋणको दायरा र भुक्तानी अवधि वृद्धि गर्ने एवम् व्याजदर न्यूनीकरण गर्ने। (कर्जाको सीमा ५ करोडबाट २० करोड र कर्जाको अवधि ५ वर्षबाट १० वर्षसम्म पुर्‍याउनु पर्ने)
४	जंगली जनावरहरू जस्तै: बाँदर, बँदेल, दुम्सी, नीलागाईँबाट बाली नाली नष्ट हुने समस्या	जंगली जनावरहरूलाई नियन्त्रणमा लिन वा अन्तिम अवस्थामा पनि मार्न नहुने व्यवस्था भएकोले	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदबाट उल्लिखित जनावरहरूलाई धपाउने यन्त्रको विकास प्रयास गरिएको	व्यजजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका २०६९ (तिस्रो संशोधन, २०७५) मा बाँदर, बँदेल, दुम्सी, नीलागाईँ लगायतलाई पनि व्यजजन्तुबाट हुने क्षतिको परिभाषामा समावेश हुनुपर्ने।
५	स्वदेशमा उत्पादित तरकारीले उचित मूल्य र बजार नपाएको सबै भन्सार विन्दुहरू आयातका लागि खुल्ला हुनु र व्यवस्थित क्वारेन्टाइन कार्यालयहरूको अभाव भएकोले			कृषिवस्तु आयात हुने भन्सार विन्दुहरूलाई व्यवस्थित गर्ने (हाल सबै भन्सार विन्दुहरूबाट कृषिवस्तु आयात भइरहेकोमा निश्चित विन्दुबाट मात्र कृषिवस्तु आयातको नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने)

क्र.सं.	कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य-मुख्य समस्याहरू	समस्या देखा पर्नुको कारण	समस्या समाधान गर्न गरिएको प्रयास	समस्या समाधानका लागि सुझाव
६	<p>कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजार विकास समितिको चोभारस्थित जग्गाको केही कित्ताको स्वामित्व हस्तान्तरण र हर्जाना वापतको बक्यौता मिनाह सम्बन्धी समस्या।</p>	<p>चोभारस्थित कृषि चुन उद्योगको जग्गा खरिद गर्दा सम्पूर्ण रकम भुक्तानी भई सके तापनि अर्थमन्त्रालयसंगको सम्झौतानुसार प्राप्त हुनु पर्ने कि.नं. १७८, १८२ र १८३ को जग्गा समितिको स्वामित्वमा आउन नसकेको कि.नं. १९९ र १९१ को जग्गा स्वामित्व हस्तान्तरण भए पनि मोही कायम भएको र तत्कालीन कृषि चुन उद्योगको चलन भोगमा रहेको कि.नं. १७७ र १६९को जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण हुन बाँकी देखिएको साथै तत्कालीन समयमा किस्ता वापतको रकम भुक्तानी गर्नमा केही ढिलाई हुन गएका कारण सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयमा रु. १ करोड ६४ लाख हर्जाना वापतको बक्यौता देखिएको।</p>	<p>स्वामित्व हस्तान्तरण र हर्जाना वापतको बक्यौता देखिएको रकम मिनाहको लागि अर्थ मन्त्रालयलाई अनुरोध गरिएको।</p>	<p>जग्गाको केही कित्ताको स्वामित्व हस्तान्तरण र हर्जाना वापतको बक्यौता मिनाह हुनुपर्ने।</p>

१.३ MDAC बैठक बसेको मिति २०८०/०१/३१ को निर्णय

आ.व. २०७९/८० मा तेस्रो त्रैमासिक अवधिको मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समितिमा पेश भएका तपसिला अनुसारका समस्याहरूलाई राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान उप-समिति (Pre-NDAC) को बैठकमा समाधानार्थ प्रस्तुत गर्ने निर्णय गरियो।

क्र.सं.	कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य-मुख्य समस्याहरू	समस्या देखा पर्नुको कारण	समस्या समाधान गर्न गरिएको प्रयास	समस्या समाधानका लागि सुझाव
१	न्यूनतम समर्थन मूल्यमा धान खरिद गर्नको लागि बजार मूल्य र तोकिएको न्यूनतम समर्थन मूल्यमा निकै फरक देखिएकोले सहकारीहरू त्यसतर्फ अनिच्छुक देखिएको।	न्यूनतम समर्थन मूल्य बजार मूल्य सापेक्ष नहुनु।		सहकारीले न्यूनतम समर्थन मूल्यमा खरिद गरेको धानको उचित मूल्यमा बजारीकरणको लागि सरकारी संयन्त्रको प्रयोग गरिनुपर्ने। सहकारीलाई आकर्षित गराउन पूर्वाधार निर्माणका कार्यहरूमासमेत सहयोग गर्ने कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने।
२	पशु उत्पादन सामग्री आयातको क्रममा भन्सार सम्बद्ध निकायले अनिवार्य रूपमा क्वारेन्टाइन फस्ट भन्ने अवधारणा कार्यान्वयन नगरी बिना क्वारेन्टाइन जीव प्रज्ञापन पत्र जारी हुने गरेको।	उच्चस्तरीय अन्तरनिकाय समन्वयको अभाव।	प्लाण्ट एवम् पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयहरूबाट पटक पटक सरोकारवालाहरूसँग समन्वय सहकार्य र सूचना आदान प्रदान गर्ने गरिएको।	गृह, अर्थ, उद्योग बाणिज्य आपूर्ति मन्त्रालय लगायत सम्बन्धित निकायमा समन्वय हुनु पर्ने।
३	कृषि, पशुपन्छी र मत्स्यपालन तथा सो मा आधारित उद्योगमा प्रयोग हुने विद्युत महशुल छुट सम्बन्धी समस्या।	कृषकहरूले विद्युत महशुल छुट नपाउँदा उत्पादन लागत बढि हुने।		कृषि, पशुपन्छी र मत्स्यपालन तथा सो मा आधारित उद्योगमा प्रयोग हुने विद्युत महशुल निःशुल्क गरिनुपर्ने।

१.४ MDAC बैठक बसेको मिति २०८०/०४/२४ को निर्णय

आ.व. २०७९/८० वार्षिक अवधिको मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समितिमा पेश भएका तपसिल अनुसारका समस्याहरूलाई राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान उप-समिति (Pre-NDAC) को बैठकमा समाधानार्थ प्रस्तुत गर्ने निर्णय गरियो।

क्र.सं.	कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य-मुख्य समस्याहरू	समस्या देखा पर्नुको कारण	समस्या समाधान गर्न गरिएको प्रयास	समस्या समाधानका लागि सुझाव
१	लम्पी रिकन रोग र अफ्रिकन स्वाईन फिभर रोगको महामारीबाट किसानको ठूलो आर्थिक क्षति भएको र रोग नियन्त्रणमा तीन तहका सरकारका निकायहरूको सामाज्यतामा परिचालन हुनु पर्नेमा स्पष्ट चैन अफ कमाण्डमा सञ्चालन नहुँदा रोग नियन्त्रण प्रभावकारी हुन नसकेको।	रोग नियन्त्रणमा चैन अफ कमाण्डसहितको स्पष्ट कानूनी आधार, पूर्व तयारी, अतिरिक्त स्रोत साधन, जनशक्ति, क्षमता विकास र समन्वयमा अपर्याप्तता।	आन्तरिक स्रोत परिचालन, अन्तरनिकाय समन्वय, पैरवी, सचेतना गरिएको	महामारीजन्य प्रकोप नियन्त्रणको लागि तोकिएको निकायको आदेशमा तीनै तहका सरकारका निकायहरूको सामाज्यतापूर्ण परिचालन हुन चैन अफ कमाण्डसहितको कानूनी आधार, प्रयास स्रोत साधन, जनशक्ति विकास, अन्तरसमन्वय र प्राविधिक लिकेजसहितका बलिया संरचना निर्माण हुनुपर्ने।
२	मन्त्रालय र मातहतको निकायमा विभिन्न कार्यालय तथा फार्म केन्द्रहरूको कार्य सम्पादनमा असर परेको।	सङ्घीय संरचना अनुसार O & M हुन नसकेकोले प्राविधिक जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन एवम् वृत्ति विकास हुन नसकेको।	O & M प्रतिवेदन तयारीको लागि समितिहरू तोकिएको कार्य गरिएको।	O & M survey तत्काल हुनुपर्ने र रिक्त दरबन्दीमा पदपूर्तिको लागि मन्त्रालयले सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र लोकसेवा आयोगसँग प्रभावकारी समन्वय गर्नुपर्ने।
३	कृषि योग्य जग्गाको खण्डीकरण तिव्र गतिमा भएको।	जग्गा वर्गीकरणको कारण खेतीयोग्य जमिन घटेरीमा परिणत हुँदै गएको।		खेती योग्य जमिनको संरक्षणको लागि स्पष्ट व्यवस्था हुनुपर्ने।
४	जंगली जनावरहरू जस्तै: बाँदर, बँदेल, दुम्सी, नीलगाईबाट बाली नाली नष्ट हुने समस्या।	जंगली जनावरहरूलाई नियन्त्रणमा लिन वा अन्तिम अवस्थामा पनि मार्न नहुने व्यवस्था भएको।	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट उल्लिखित जनावरहरूलाई धपाउने यन्त्रको विकास प्रयास गरिएको	वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका २०६९ (विश्व संशोधन, २०७५) मा बाँदर, बँदेल, दुम्सी, नीलगाई लगायतलाई पनि वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको परिभाषामा समावेश गर्नुपर्ने।

१.५ राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति (NDAC) को बैठकमा प्रस्तुत समस्याहरू एवम् गरिएका निर्णयहरू तथा कार्यान्वयन स्थिति

४८, ४९ औं राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति (NDAC) को बैठकमा कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै पनि निर्णयहरू नभएको।

८.५.१ ५० औं राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति (NDAC) बैठकको निर्णय र कार्यान्वयन प्रगति

निर्णय नं	निर्णय नं	कार्यान्वयनको अवस्था/प्रगति
१.	नौबस्ता औद्योगिक क्षेत्र, मोतिपुर औद्योगिक क्षेत्र, कृषि फार्म चन्द्रडाँगी, ज्येष्ठ नागरिक भवन गोठटार लगायतका विभिन्न सरकारी जग्गाहरूमा अव्यवस्थित बसोबासीहरूबाट अतिक्रमण भएको हुँदा अव्यवस्थित बसोबासीहरूलाई व्यवस्थापन गरी सरकारी जग्गालाई तोकिएको काममा नै उपयोग हुने व्यवस्था ३ महिनाभित्र मिलाउने गरी भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रीको संयोजकत्वमा उद्योग, वाणिज्य तथा गरिवी निवारण मन्त्रालयका सचिव (उद्योग), कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका सचिव (कृषि) र गृह मन्त्रालयका सचिव सदस्य रहने समिति गठन गर्ने।	कृषितर्फ मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भएको।
९.	विगतका वर्षहरूमा रासायनिक मलको आपूर्ति समयमै हुन नसकेकोले अन्तरीष्ट्रिय दर र राष्ट्रिय मागको आधारमा आपूर्ति गर्नको लागि समयमै आवश्यक परिमाण खरिद गर्न अग्रिम स्रोत सुनिश्चितता गर्ने, अन्तरीष्ट्रिय बजारमा कायमा भएको मूल्यको आधारमा आवश्यकता अनुसार मित्र राष्ट्रका सरकारहरूसँग जी टु जी प्रक्रियाबाट रासायनिक मल खरिद गर्ने प्रबन्ध कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयमार्फत मिलाउने।	यस सम्बन्धमा रासायनिक मलको आपूर्ति समयमै गर्नको लागि चालु आ.व. २०८०/८१ को कार्तिक महिनासम्ममा विनियोजित बजेट मध्येबाट लक्ष्य अनुसारको ६ लाख मे. टन रासायनिक मल खरिदको लागि टेन्डर आह्वान भइसकेको। जी टु जी प्रक्रियाबाट रासायनिक मल खरिदको प्रक्रिया अघि बढाइएको।
१०.	महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मुलन (CEDAW) लगायत नेपाल सरकार पक्ष भएको अन्तरीष्ट्रिय अभिसन्धीहरूको आधारमा नेपालले अन्तरीष्ट्रिय मन्त्रमा नियमित प्रतिवेदन गर्नुपर्ने तर स्थानीय तह र प्रदेश तहबाट नियमित रूपमा तथ्याङ्क तथा प्रतिवेदन प्राप्त नहुँदा नेपालपक्ष भएको सबै अन्तरीष्ट्रिय सन्धीहरूको कार्यान्वयन अवस्थाको विवरणहरू सबै तहका सरकारका निकायहरूले सन्धि कार्यान्वयनको मुख्य सरोकारवाला निकायमा नियमितरूपमा प्रतिवेदन गर्ने र त्यस्तो प्रतिवेदन पठाउनको लागि सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले सबै तह र निकायहरूलाई एक महिनाभित्र जानकारी गराउने र सोको नियमित अनुगमनसमेत गर्ने। यसैगरी सङ्घीय निकायहरूका लागि आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका सूचना तथा तथ्याङ्कहरूका लागि राष्ट्रिय तथ्याङ्क विवरण प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने।	यस सम्बन्धमा मिति २०८०/१/१७ गते मन्त्रालय मातहतका निकायहरूमा पत्राचार गरिएको।

निर्णय. नं	निर्णय. नं	कार्यान्वयनको अवस्था/प्रगति
१७.	<p>प्रदेश र स्थानीय तहका भौतिक पूर्वाधारका आयोजना/कार्यक्रमहरूमा अति न्यून बजेट हुने, कतिपय अनुपयुक्त विनियोजन, स-साना कार्यक्रम, दोहोरोपना जस्ता प्रवृत्तिले भौतिक निर्माण नतिजामूलक हुन नसकेको साथै तीन तहका सरकारको खर्चको मापदण्डमासमेत एकरूपता ल्याउन आवश्यक देखिएकोले आयोजनाको वर्गीकरणसम्बन्धी मापदण्डको काम यथाशिघ्र सम्पन्न गरी कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदनसमेतका आधारमा सबै तह र मन्त्रालयहरूले आगामी आर्थिक बर्षको बजेट तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्ने र आयोजना प्राथमिकीकरणलाई बजेट प्रस्ताव गर्दा अनिवार्य गर्ने: साथै अर्थ मन्त्रालयले तिनै तहका लागि कार्यान्वयन हुने गरी खर्चको मापदण्ड निर्माण गर्ने।</p>	<p>निर्णय भए अनुसारनै चालु आ.व २०८०/८१ का कार्यक्रमहरू तयार गरी प्रस्ताव गरिएको तथा आगामी आ.व.का लागि रा.यो. आको परिपत्र अनुसार आयोजना वर्गीकरणको कार्य अनुसार बजेट तयारीको कार्य अघि बढाइएको। कृषि क्षेत्र ठूला प्रकृतिका आयोजना नभएको।</p>

८.५.२ ५१ औं राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति (NDAC) बैठकको निर्णय र कार्यान्वयन प्रगति

निर्णय. नं	निर्णय	कार्यान्वयनको अवस्था/प्रगति
१.	<p>कृषि योग्य जग्गाको खण्डीकरण हुन र बाँझो हुनबाट जोगाउन एवम् कृषि भूमि लोप हुन नदिने उपायका सम्बन्धमा तीन महिनाभित्र सझाव दिने गरी राष्ट्रिय योजना आयोगका सम्बन्धित विषय क्षेत्र हेर्ने सदस्यको संयोजकत्वमा कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरीबी निवारण मन्त्रालय र ऊर्जा जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालयका प्रतिनिधि समावेश भएको समिति गठन गर्ने।</p>	<p>राष्ट्रिय योजना आयोगका माननीय सदस्यज्यूको संयोजकत्वमा समिति गठन भई कार्य प्रक्रिया अघि बढेको।</p>
९.	<p>भविष्यमा लम्पीस्कन, अफ्रिकन स्वाईन फिबर र अन्य महामारी देखा परेमा त्यसबाट पशुपन्छीलाई जोगाउने र महामारीबाट हुन सक्ने आर्थिक क्षतिलाई न्यून गर्ने उपायहरूको बारेमा कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले पूर्व अध्ययन गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने व्यवस्था मिलाउने।</p>	<p>यस मन्त्रालयबाट पशुपन्छीमा लाग्ने संक्रामक रोगलाई व्यवस्थापन एवम् नियमन गर्नको लागि संक्रामक पशु रोग नियन्त्रण ऐन निर्माणको लागि मस्यौदा तयारीको क्रममा रहेको र लम्पी स्कीन रोगका कारण पशुधन क्षति भएका किसानलाई राहत उपलब्ध गराउने मापदण्ड, २०८० को मस्यौदा अन्तिम चरणमा रहेको। लम्पी स्कीन रोग नियन्त्रणको कार्ययोजना २०८०/४/२३ मा स्वीकृत भएको।</p>

अनुसूची-१

१.१. वैदेशिक तालिम, गोष्ठी, सेमिनारमा सहभागीहरूको मनोनयन विवरण २०७९/८०

क्र. सं.	नाम, थर	पद	कार्यालय	कार्यक्रमको प्रकार	भ्रमण कार्यक्रम/तालिमको विषय	अवधि
१	पुष्पा ज्ञवाली	कृषि प्रसार अधिकृत	कृषि विभाग	क्षमता अभिवृद्धि तालिम	Managing water storage in the context of the water-energy-food-environment (WEFE) nexus	21-20 November, 2023

अनुसूची-११

११. कृषि विभागका हालसम्मका महानिर्देशकहरूको नामावली

क्र.सं.	नाम, थर	देखि	सम्म
१	श्री गंगाराम सिजापति	२०१०-०४-२९	२०१२-०७-०७
२	श्री चन्द्रवीर गुरुङ्ग	२०१२-०७-०८	२०१७-११-२१
३	श्री जानकीप्रसाद प्रधान	२०१७-११-२२	२०२३-०५-०१
४ क	श्री थीरबहादुर सिंह (पशु विकास तथा पशु चिकित्सा)	२०२३-०५-०८	२०२९-०७-१४
४ ख	श्री शम्भुराम सिंह (फलोद्यान विभाग)	२०२३-०७-१६	२०२९-०७-२४
४ ग	श्री रोहीतबहादुर थापा (मत्स्य विभाग)	२०२३-०५-०८	२०२९-०७-२४
४ घ	श्री बसन्तप्रसाद भट्टराई (कृषि प्रसार विभाग)	२०२३-०५-०८	२०२९-०७-२४
४ ङ	श्री नेत्रबहादुर बस्नेत (कृषि शिक्षा तथा अनुसन्धान विभाग)	२०२३-०५-०८	२०२९-०६-२४
५	श्री नेत्रबहादुर बस्नेत (कृषि विभाग)	२०२९-०६-२५	२०३१-०३-०५
६	श्री वेदबहादुर खड्का	२०३१-०३-१०	२०३४-०७-१०
७	श्री शिवबहादुर नेपाली	२०३४-०७-११	२०३६-०८-१६
८	श्री पृथुनरसिंह राणा	२०३६-०८-१७	२०३८-०८-१३
९	श्री पुरुषोत्तमप्रसाद गोर्खाली	२०३८-०८-१४	२०४४-१०-२८
१०	श्री सिद्धिनाथ रेग्मी	२०४४-१०-२९	२०४७-११-०१
११	श्री रामचन्द्र गुप्ता	२०४७-११-०२	२०४८-०५-१२
१२	श्री माणिकलाल प्रधान	२०४८-५-१४	२०४९-०४-०३
१३	डा. उदय सिंह	२०४९-०४-४	२०४९-०७-१७
१४	श्री जगदिश चन्द्र गौतम	२०४९-७-२४	२०५१-०५-०९
१५	डा. सुरेन्द्र कुमार श्रेष्ठ	२०५१-०५-१०	२०५२-०३-३२
१६	श्री रामबदन प्रधान	२०५२-०४-०१	२०५२-१२-२५
१७	श्री टेकबहादुर श्रेष्ठ	२०५२-१२-२६	२०५५-०२-३१
१८	श्री रामबदन प्रधान	२०५५-०३-०१	२०५६-०५-२१
१९	श्री रामलखनप्रसाद धामी	२०५६-०६-०१	२०५६-१०-१६
२०	श्री आशेश्वर झा	२०५६-१०-१७	२०५८-०५-२४
२१	श्री भैरवराज कैनी	२०५८-०५-२५	२०५९-१२-०४

क्र.सं.	नाम, थर	देखि	सम्म
२२	श्री शंकरलाल चौधरी	२०५९-१०-२१	२०६०-०३-३१
२३	श्री शिवसुन्दर श्रेष्ठ	२०६०-०४-०१	२०६२-१२-०४
२४	डा. दीपबहादुर स्वार	२०६२-१२-०५	२०६३-०४-११
२५	श्री शिवसुन्दर श्रेष्ठ	२०६३-०४-११	२०६३-०६-२२
२६	डा. दीपबहादुर स्वार	२०६३-०६-२३	२०६४-०६-२४
२७	श्री भरतप्रसाद उपाध्याय	२०६४-०८-२२	२०६५-०८-२०
२८	श्री फुल्लेन प्रधान	२०६५-०८-२६	२०६६-०५-११
२९	श्री विजयकुमार मल्लिक	२०६६-०५-१५	२०६८-०४-२९
३०	डा. श्यामकिशोर शाह	२०६८-०५-०२	२०६९-०४-०३
३१	श्री ख्याम शर्मा पौडेल	२०६९-०४-०४	२०७०-०१-१२
३२	श्री लीलाराम पौडेल	२०७०-०१-१३	२०७०-१०-०६
३३	डा. युवकध्वज जि.सी.	२०७१-०१-१५	२०७३-१०-१२
३४	श्री डिलाराम भण्डारी	२०७३-१०-१९	२०७४-०४-३२
३५	डा. डिल्ली राम शर्मा	२०७४-०४-३२	२०७५-०३-११
३६	श्री सूर्य प्रसाद पौडेल	२०७५-०३-११	दृण्ठठरण्डरज्ञ
३७	श्री निरु दाहाल पाण्डे	दृण्ठठरण्डरज्ञ	दृण्ठठरण्डरज्ञ
३८	डा. रेवतीरमण पौडेल	दृण्ठठरण्डरज्ञ	दृण्ठठरण्डरज्ञ
३९	डा. गोविन्द प्रसाद शर्मा	दृण्ठठरण्डरज्ञ	२०७८-०४-२५
४०	श्री जानुका पण्डित (निमित्त महानिर्देशक)	२०७८-०४-२५	२०७८-०८-१९
४१	डा. रेवतीरमण पौडेल	२०७८-०८-२०	२०७९-१०-१८
४२	डा. हरि बहादुर के.सी. (निमित्त महानिर्देशक)	२०७९-१०-१८	२०७९-१२-२२
४३	डा. हरि बहादुर के.सी.	२०७९-१२-२३	हालसम्म
४४	डा. नरहरि प्रसाद घिमिरे		

